

Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki
Wydział Filozoficzny, Katedra Politologii i Katedra Teorii i Historii Nauk Politycznych

Wyższa Szkoła Gospodarki Krajowej w Kutnie (Polska)
Wydział Studiów Europejskich

Praca zbiorowa pod redakcją:
Zbigniewa Białobłockiego i Anatolijego Romanyuka

**SPECYFIKA PROCESU
POLITYCZNEGO W KRAJACH
EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ:
CZYNNIKI KONCEPCYJNE
I INSTYTUCJONALNE**

POLSKO-UKRAIŃSKA KONFERENCJA NAUKOWA

Kutno 26-27 czerwca 2015

Praca zbiorowa pod redakcją: Zbigniew Białobłocki, Anatolij Romanyuk

ORGANIZATORZY KONFERENCJI:

- Wydział Studiów Europejskich Wyższej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie, Polska
- Katedra Politologii i Katedra Teorii i Historii Nauk Politycznych Wydziału Filozofii Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. I. Franki, Ukraina

RADA PROGRAMOWA:

- *Sławomira Białobłocka* - Rektor Wyższej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie, doktor ekonomii
- *Viera Burdiak* – doktor nauk politycznych, profesor Czerniowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Y. Fedkovicza
- *Małgorzata Bielecka* – Dziekan Wydziału Studiów Europejskich Wyższej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie, dr nauk humanistycznych w zakresie nauk o polityce
- *Denisenko Valeriy* – doktor nauk politycznych, profesor, Kierownik Katedry Teorii i Historii Nauk Politycznych Wydziału Filozofii Lwowskiego - Uniwersytetu Narodowego im. I. Franki
- *Romanyuk Anatolij* – doktor nauk politycznych, profesor, Kierownik Katedry Politologii Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. I. Franki,

Recenzja: prof. dr hab. Nataliya Antoniuk, Uniwersytet Opolski, prof. dr hab. Janusz Soboń, Akademia Morska w Szczecinie

Redakcja: Katarzyna Stępka

Korekta: Aneta Moszczyńska

Skład i projekt okładki: Łukasz Różyński

ISBN 978-83-63484-18-7

Druk i oprawa:

MCP Mazowieckie Centrum Poligrafii

www.drukksiazek.pl

Wszelkie prawa zastrzeżone © 2013 Wyższa Szkoła Gospodarki Krajowej w Kutnie

CONTENTS

WSTĘP	7
ВХІД	8

Sekcja I

Rozwój nauk politycznych na przełomie XX-XXI stulecia

Бялоблoцький З.

ПАРТИЙНО-ВИБОРЧЕ ДЕТЕРМІНУВАННЯ СТАБІЛЬНОСТІ УРЯДІВ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ЕМПІРИЧНІ ВИСНОВКИ НА ПРИКЛАДІ КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ (1991-2015)	11
--	----

Бялоблoцький К.

«СПЕЦІАЛЬНІ» ПАРТІЇ ПОСТМАТЕРІАЛІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ: СУТНІСТЬ, РІЗНОВИДИ ТА ІДЕОЛОГІЧНЕ ПОЗИЦІОНУВАННЯ	18
---	----

Панчак-Бялоблoцька Н.В.

РАЦІОНАЛЬНА ЛОГІКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РІЗНИХ ТИПІВ УРЯДОВИХ КАБІНЕТІВ У ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ДЕМОКРАТІЯХ	25
---	----

Старіш О. Г.

УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА НАУКА: ГЕНЕЗА І СТАН	33
---	----

Геннадій Шипунов

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ РЕЖИМІВ	38
---	----

Sekcja II

Miejsce i rola instytucji politycznych w procesie politycznym krajów Europy

Burdiak W.I.

АДАПТАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ РЕСПУБЛІКИ БОЛГАРІЯ ДО НОРМ І ТРАДИЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	45
---	----

Butyrskaja I. W.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	54
--	----

Бялоблoцька М.

СТАТИСТИКА, СУТНІСТЬ І ОБУМОВЛЕНІСТЬ ФОРМУВАННЯ НЕПАРТИЙНИХ І НАПІВПАРТИЙНИХ УРЯДІВ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ДЕМОКРАТІЯХ	60
---	----

Бялоблoцька С.

СОЦІАЛЬНА СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ ЛІБЕРАЛЬНИХ ТА ХРИСТИЯНСЬКО-ДЕМОКРАТИЧНИХ ПАРТІЙ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ (1990-2015): ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ	67
---	----

Ivan Osadca

ФАКТОР НАТО У ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ ПАРТИЙНОЇ СИСТЕМИ РЕСПУБЛІКИ БОЛГАРІЯ	75
---	----

Alisa Stoyanova

ПОЛІТИКА ІТАЛІЇ ЩОДО ПРАВ МОВНИХ МЕНШИН 80

Fedorchak T.P.

РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ПОЛІТИЧНІЙ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ 84

Sekcja III

Osobliwości transformacji systemu politycznego Ukrainy

Світлана Була

ГРОМАДЯНСЬКА Й ПОЛІТИЧНА АКТИВНІСТЬ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ ТА
ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ 91

Burdiak E.W.

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ 98

Białobłocki T.

SPOŁECZNA PERCEPCJA ANEKSJI KRYMU I PROROSYJSKIEGO SEPARATYZMU PRZEZ ROSYJSKĄ
MNIEJSZOŚĆ NARODOWĄ NA UKRAINIE I PERSPEKTYWA ZMIAN W JEJ STRUKTURZE 103

Ільницька О. І.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ
ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ 109

Ірина Кіянка

ІДЕЇ ПОПУЛІЗМУ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ: СУЧАСНИЙ АСПЕКТ 114

Литвин Віталій

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ТА РІЗНОВИДИ НАПІВПРЕЗИДЕНТАЛІЗМУ В УКРАЇНІ (1991-2015) 119

Мандзій Любомира

УПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ УРЯДІВ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ВИКЛИКИ
Й ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ 125

Остапець Ю. О.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ
2014 РОКУ 130

Анатолій Романюк

ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ ЗМІН ЕТНІЧНОЇ СТРУКТУРИ МЕШКАНЦІВ ЛЬВОВА ПРОТЯГОМ ХХ –
ХХІ СТОЛІТЬ 137

Sekcja IV

Człowiek i społeczeństwa w procesie integracji europejskiej

Kazimierz Jacek Zabłocki

CZŁOWIEK NIEPEŁNOSPRAWNY W JEDNOCZĄCEJ SIĘ EUROPIE 145

Waldemar Woźniak

STEREOTYPI I UPREDZENIA W RELACJACH MIĘDZY POLAKAMI A UKRAJŃCAMI 148

Kazimierz Pierzchała

ROLA DUSZPASTERSTWA WIĘZIENNEGO, JAKO CZYNNIK INSTYTUCJONALNY W POLSKIM
WIĘZIENICTWIE, NA TLE OGÓLNYCH UWARUNKOWAŃ EUROPEJSKICH 151

Tomasz Hoffmann

EUROPEIZACJA POLSKIEJ SŁUŻBY CYWILNEJ 164

Magdalena Bewicz

THE CURRENT ROLE OF POLISH EMIGRANTS IN THE UNITED KINGDOM VS STEREOTYPICAL
PERCEIVING THEM AS ONE OF THE SLAVIC MINORITIES 180

Jacek Łukasiewicz, Anna Zielińska

OCENA FUNKCJONOWANIA EMOCJONALNEGO MENADŻERÓW 193

NOTA O AUTORACH 219

WSTĘP

Współpraca w zakresie nauk politycznych pomiędzy Uniwersytetem Narodowym im. I. Franka we Lwowie i Wyższą Szkołą Gospodarki Krajowej w Kutnie ma długą i owocną historię. Podstawą tej współpracy była wspólna dla specjalistów obu krajów chęć naukowego poznania instytucji politycznych Europy Środkowej i Wschodniej. Niepodważalnym dowodem tego współdziałania jest szereg publikacji, wśród których szczególne miejsce zajmuje półrocznik „Studium Europy Środkowej i Wschodniej”. Dotychczas ukazały się już trzy numery, wkrótce ukaze się czwarty.

Zadaniem konferencji naukowej „Specyfikacja procesu politycznego w krajach Europy Środkowo- Wschodniej: czynniki koncepcyjne i instytucjonalne”, zorganizowanej w dniach 26-27 czerwca 2015 r., była nie tylko próba odpowiedzi na najczęściej zadawane pytania dotyczące procesów politycznych zachodzących w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, ale także dotyczące nauk politycznych w ogóle. Założone podejście jest logiczne, gdyż zarówno metoda analizy instytucji politycznych, jak i metoda analiza w ogóle (szeroko pojmowanej), w dużej mierze podlegają rozważaniom teorii polityki. Wynik, jaki otrzymuje naukowiec i czytelnik, determinuje jakość przeprowadzonej analizy. Z drugiej strony proces badawczy, co charakterystyczne w badaniu instytucji politycznych, dość często wiedzie do uzyskania nowych podsumowań, wniosków jak również może potwierdzać istniejące wyniki badań naukowych, lub w różnym stopniu im zaprzeczać, uzupełniać i rozwijać. Ten rodzaj współzależności jest zjawiskiem naturalnym i charakterystycznym dla nauk politycznych. Dlatego teoria i praktyka nie są sobie przeciwstawne, a w naturalny sposób stanowią całość.

Dodatkowym ważnym elementem konferencji był jej międzynarodowy charakter. Prezentacja badań i dyskusja nad i ich wynikami dała możliwość nie tylko zapoznania się z uzyskanymi rezultatami ale i poznania stosowanych metod badawczych oraz poszerzyła wiedzę na temat wielu innych opracowań. Tym samym potwierdza się ocena, że udział w konferencji naukowej podwyższa kwalifikacje naukowców. W naszym przypadku autorzy z obu krajów otrzymali możliwość porównania i wymiany doświadczeń w zakresie rozwoju nauk politycznych w Polsce i Ukrainie.

Mamy nadzieję, że przedstawione w niniejszym zbiorze zagadnienia pozwolą osobom zainteresowanym, przede wszystkim naukowcom, ale także tym, którzy interesują się wskazaną problematyką, uzyskać nowe informacje i poznać obraz stanu badań nad procesami politycznymi zachodzącymi w krajach Europy Środkowo- Wschodniej widzianej oczyma politologów obu krajów.

ВХІД

Співпраця політологів Львівського національного університету імені Івана Франка і Вищої школи народного господарства (Кутно, Республіка Польща) має тривалу і достатньо плідну історію. Підставою цієї співпраці виступила наявність спільного наукового інтересу групи фахівців з обох країн щодо вивчення політичних інститутів країн Центрально-Східної Європи. Своєрідною інституціоналізацією цієї співпраці стала низка видань серед яких особливе місце займає піврічник «*Studium Europę Środkowej i Wschodniej*». Загалом побачили світ три числа і готується до друку четверте. Особливість наукової конференції «Специфіка політичного процесу у країнах Центрально-Східної Європи: концептуальні та інституційні чинники», яка відбулася 26-27 червня 2015 року, полягала в тому, що тематично межі доповідей були виставлені широко і охоплювали не лише питання політичного процесу країн регіону, але і розвитку політичної науки в цілому. Концептуально такий підхід логічний, тому що в рівній мірі методики аналізу політичних інститутів і сам аналіз значною мірою узалежнені від рівня розвитку політичної теорії. Продукт, який отримує дослідник і суспільство, детермінований якістю проведеного аналізу. З другого боку, вивчення процесів, що властиві політичним інститутам, досить часто веде до отримання нових узагальнень, висновків, які можуть підтверджувати результати попередніх досліджень, або їх різною мірою заперечувати, доповнювати, розвивати. Подібна взаємозалежність є природним явищем і виступає своєрідним виявом розвитку цілої політичної науки. Тому практичну і теоретичну складові не варто протиставляти, а природним є їх поєднання.

Додатковим важливим елементом виступає міжнародний формат конференції. Спільне представлення і обговорення підготовлених доповідей дає можливість не лише ознайомитися із отриманими результатами, але і верифікувати застосовані техніки аналізу, рівно як і емпіричну базу багатьох рефератів. Тим самим підтверджується оцінка, що наукові конференції виступають майданчиком підвищення кваліфікації дослідників. В нашому випадку автори з обох країн отримали можливість порівняти і обмінятися досвідом розвитку політичної науки в Польщі та Україні.

Сподіваємося, що представлені у збірнику статті дозволять зацікавленим особам, в першу чергу науковцям, але також і тим, хто цікавиться окресленою проблематикою, отримати нову інформацію та скласти для себе уяву про рівень вивчення проблем політичного процесу у країнах Центрально-Східної Європи політологами обох країн.

Sekcja I

**Rozwój nauk politycznych
na przełomie XX-XXI stulecia**

Бялоблоцький З.

викладач Вищої школи регіональної економіки
м. Кутно, Республіка Польща

ПАРТІЙНО-ВИБОРЧЕ ДЕТЕРМІНУВАННЯ СТАБІЛЬНОСТІ УРЯДІВ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ЕМПІРИЧНІ ВИСНОВКИ НА ПРИКЛАДІ КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ (1991-2015)

Стаття присвячена дослідженню партійно-виборчого детермінування стабільності урядів у країнах Східної Європи в 1991-2015 рр. Автор дослідження окреслив ключові інструменти порівняльного аналізу стабільності урядів на підставі партійних і секторальних детермінант, емпірично дослідив параметри впливу партій і виборів на стабільність урядів у Східній Європі, а також зіставив загальнотеоретичні (науково обґрунтовані) особливості й емпіричні висновки про кореляцію партійно-виборчих чинників урядової стабільності в Східній Європі.

Ключові слова: партія, вибори, партійна та виборча система, уряд, стабільність урядів.

PARTY AND ELECTORAL DETERMINATION OF CABINET STABILITY: GENERAL THEORETICAL FEATURES AND EMPIRICAL CONCLUSIONS ON THE EXAMPLE OF EASTERN EUROPE (1991-2015)

The article investigates party and electoral determination of cabinet stability in Eastern Europe in 1991-2015. The author outlined the key tools of comparative analysis of cabinet stability based on party and electoral determinants, empirically investigated parameters of parties and elections' influence on cabinet stability in Eastern Europe, and compared general theoretical features and empirical findings on the correlation of party and electoral factors of cabinet stability in Eastern Europe.

Keywords: party, elections, party and electoral system, cabinet, cabinet stability.

Одним із базових ракурсів порівняльного аналізу стабільності урядів вважають партійно-виборчі атрибути формування та функціонування урядових кабінетів. Відповідно, окреме місце потрібно виділяти для розгляду партійно-виборчих детермінант стабільності урядів. Не виняток у цьому контексті й країни Східної Європи, зокрема Азербайджан,

Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова, Росія і Україна, які зазвичай трактуються як проблемні/керовані (мінімальні) демократії або як змагальні автократії. Вони, будучи недемократичними (авторитарними) чи частково (тобто мінімально чи електорально) демократичними, цікаві з огляду хоча б на те, наскільки відповідають практиці й ознакам партійно-виборчих детермінант стабільності урядів у демократичних країнах Західної та Центрально-Східної Європи.

Роль політичних партій у процесі формувань та відставок урядових кабінетів має одне з визначальних значень у вимірюванні стабільності урядів, навіть в країнах Східної Європи, де дуже часто формуються (хоча не у всіх випадках) непартійні урядові кабінети. Річ у тому, що партії зазвичай мають структуризаційну роль у парламентах (нижніх палатах парламентів), які задіяні в процесі формування, діяльності, а також відповідальності урядів [2; 6]. Це означає, що через політичні партії традиційно відбувається операціоналізація урядової діяльності у форматі політичної (парламентської) підтримки партійних та непартійних урядових кабінетів. Разом з цим, участь партій в урядово-формотворчому процесі визначається категорією виборів, бо постійно потрібно зважати на те, вибори якого політичного актора – парламенту або глави держави, – є провідними у сенсі формувань/відставок урядових кабінетів. Відповідно, незалежно від типу урядового кабінету майже завжди треба зважати на партійно-виборчу структуризацію політичної системи конкретної країни або на партійно-виборчу динаміку у формуванні урядів у контексті тих ролей та функцій, які виконують у тій чи іншій країні визначальні (стосовно урядового формування) політичні інститути – глава держави та парламент. Особливо це важливо для тих країн, конституційні системи яких є парламентськими чи напівпрезидентськими (а такими є всі аналізовані країни Східної Європи), адже уряди в таких країнах переважно формуються внаслідок отримання вотуму довіри від парламентів, а тому опираються на партійну/непартійну розстановку сил у парламентах. Дещо меншою мірою партійно-виборче детермінування стабільності урядів є властивим для конституційних систем, де окрему роль у формуванні та достроковому припиненні повноважень урядів виконують глави держав (самостійно – у президентських республіках та в абсолютних монархіях; паралельно з парламентами – в президентсько-парламентських різновидах напівпрезидентських республік).

Цілком очевидно, що партії є іманентними інститутами демократичного і недемократичного політичного режиму [4, с. 12; 8]. З іншого боку, синонімом проблемної демократії та змагальної автократії є формування переважно непартійних урядів, у яких роль партій зводиться більшою мірою лише до підтримки, а не до розподілу між собою урядових портфелів. Саме тому, у таких системах (якими здебільше і є країни Східної Європи) партії досить часто виконують роль типових клієнтелістських угруповань, з якими тому чи іншому акторові урядового формування доводиться домовлятися. Буває і так, що партія у змагальних автократіях виконує роль політичної підтримки глави

держави, який позиціонується головним актором у визначенні урядової політики, а також і політичною «віссю», навколо якої формується урядовий кабінет. Але навіть попри це, у відмінних політичних режимах партії вже звикло відігравати роль, яка зводиться щодо участі у процесах прямих (зокрема, сьогодні Україна, Молдова, Вірменія, Грузія) чи опосередкованих (зокрема, Білорусь та Азербайджан) формувань і відставок урядів. Дистинктивний випадок в окресленні стабільності урядів становлять партії у Білорусі, де, як свідчить досвід, відбувається поступове зменшення/»затінення» ролі парламентських партій у формуваннях та відставках урядів.

Для окреслення впливу політичних партій на стабільність урядів у країнах Східної Європи в 1991-2015 рр. було виокремлено декілька теоретико-методологічних передумов: 1) для аналізу стабільності урядів вирішено послуговуватись такими аналітичними інструментами як урядова тривалість (у днях, місяцях чи роках) та індекс урядової стабільності; 2) для аналізу партійного (партійно-виборчого) детермінування стабільності урядів вирішено звертатись до таких механізмів та інструментів порівняльного аналізу, як розмір і кількість (абсолютна й ефективна) політичних партій, фракціоналізація чи фрагментація партійних систем, електоральна мінливість, ідеологічні відмінності партій, партійно зумовлені передумови формування урядових (передусім коаліційних) кабінетів. Разом з цим, треба зазначити, що досягнути сумірних результатів порівняльного аналізу партійного детермінування стабільності урядів у випадку Східної Європи неможливо. Головна причина в тому, що у вибірці країн регіону впродовж 1991-2015 рр. здебільшого формувались непартійні урядові кабінети (це передусім властиво для Азербайджану, Білорусі, Росії, меншою мірою Грузії та України). Стосовно таких урядових кабінетів вкрай складно досягнути результатів, які є вимірювальними у випадку партійних урядових кабінетів. А тому в одному випадку (коли йдеться про партійну композицію урядових кабінетів) висновки зроблено винятково про партійні урядові кабінети, але в іншому випадку (коли йдеться про парламентську підтримку урядових кабінетів) – про партійні та непартійні урядові кабінети [1].

Порівняльний аналіз емпіричних даних партійно-виборчого детермінування стабільності урядів у країнах Східної Європи привів нас щодо низки висновків, які різною мірою (а також позитивно чи негативно) корелюють із загальнотеоретичними знаннями, отриманими в західній політичній науці (в якій детермінування впливу партій і виборів на стабільність урядів здійснено винятково на досвіді демократичних політичних режимів, де майже завжди формуються партійні урядові кабінети). Зокрема, у випадку країн Східної Європи переважно не спрацювала гіпотеза В. Хермана і Д. Сандерса про те, що кількість урядових партій негативно корелює з стабільністю урядів [11; 13]. Річ у тім, що в Східній Європі найбільш стабільними, за часовими даними (або в категоріях урядової тривалості), є уряди двопартійного і трипартійного формату. За показниками індексів урядової стабільності остання зростає лише зі збільшенням кількості партій в

урядових кабінетах. Це аргументує, що стабільність мінімально-переможних коаліцій (вони становлять більшість партійних урядів із-поміж країн Східної Європи) є найвищою серед партійних урядів. На підставі апелювання до так званого індексу двопартійності партійних систем (що показує, який відсоток голосів або мандатів у парламенті/провідній палаті парламенту отримано двома найбільшими парламентськими партіями) отримано висновок про те, що жодна країна Східної Європи не наближається до двопартійної, але в деяких із них (в змагальних автократіях) середній показник квотності підтримки двох найбільших партій є досить високим (завдяки впливу владних партій). Натомість, у країнах, які проводять партійні урядові кабінети, доводиться говорити про нижчі показники квотності підтримки найбільших партій парламенту. Загалом аргументовано, що зменшення квотності підтримки найбільших парламентських партій веде до спадання показників стабільності урядів. Одночасно підтверджено загальнотеоретичну наукову позицію про те, що зменшення кількості парламентських партій є позитивним каталізатором приросту показників стабільності урядів. Разом із тим, не підтверджено теоретичного висновку, що стабільність урядів безпосередньо не залежить від «урядової сили» (співвідношення кількості партій у кожному партійному урядовому кабінеті до кількості партій у парламенті, із середовища яких формується урядовий кабінет). Тільки в тих країнах, де раніше домінувала якась партія, зростання індексу «урядової сили» приводить до зростання показників урядової стабільності.

Аналіз різних функціональних показників партійних систем, зокрема фракціоналізації чи фрагментації партійних систем [10], електоральної мінливості та ефективної кількості партій [5; 7] у випадку детермінування стабільності урядів також показує неоднозначні результати. Зокрема, із загальнотеоретичних висновків відомо, що збільшення фракціоналізації партійних систем негативно корелює з урядовою стабільністю [13]. Але емпіричний досвід Східної Європи показує, що ефективна кількість партій (яка методично корелює із фракціоналізацією партійних систем) не має прямого впливу на тривалість урядів, хоча й впливає на індекс урядової стабільності (бо у разі зниженні індексу ефективної кількості партій відбувається зростання індексу урядової стабільності). У термінах впливу фракціоналізації партійних систем на урядову стабільність це детерміновано тим, що приріст індексів стабільності різних типів урядів відбувається у випадку зменшення фракціоналізації лише урядових партій. Інші показники партійної фракціоналізації значення не мають. Що стосується партійних урядових кабінетів, то їх стабільність зростає у випадках: зменшення фракціоналізації урядових, опозиційних або всіх парламентських партій, що цілком відповідає усталеним науковим принципам. Загалом в країнах Східної Європи працює така компаративна риса: урядова тривалість та індекс урядової стабільності вищі у країнах, де добуток ефективної кількості партій та індексу фракціоналізації партійних систем нижчий.

З'ясування електорального детермінування стабільності урядових кабінетів у країнах Східної Європи зав'язане передусім на пропорційності/диспропорційності виборчих систем [3] та електоральній мінливості [9; 12]. На підставі порівняльного аналізу емпіричних даних цілком очевидно, що в країнах Східної Європи: суттєвої залежності між показниками урядової стабільності та індексом диспропорційності, а також урядової стабільності електоральної мінливості немає. Одночасно з цим, виборче детермінування стабільності урядів у регіоні має бути окреслене більш детально. Річ у тому, що постановка питання про значення виборів в оцінюванні стабільності урядів більш різнометодологічна і різноаспектна, бо: уряди в ініціальной (гіпотетичній) стабільності/довговічності залежать у різних країнах і різних часових проміжках від різних «політичних акторів» – в одних країнах від парламентів, а в інших від президентів; часові повноваження акторів формувань/відставок урядів також відмінні, внаслідок чого «зміщуються» показники стабільності урядів; унаслідок розвитку режимів і систем оцінювання значення виборів щодо конкретних країн видозмінюється. Це, зокрема, відображено у тому, що провідним актором формувань та відставок урядів у країнах Східної Європи є президент (Азербайджан, Білорусь, Росія) чи парламент (Вірменія, Грузія, Молдова та Україна – принаймні станом на 2015 р.). Але в різні часові періоди ініціальні актори внаслідок частих змін конституцій також мінялись. А це, в ракурсі виборів, необхідності (але не обов'язково здійснення) синхронного реформування різних секторів соціального, політичного й економічного життя вплинуло на окреслення того, як вибори детермінують стабільність урядів. Очевидно, що в Східній Європі упродовж 1991-2015 рр. стабільність урядів була найнижча в перші перехідні роки політичного розвитку після отримання, а також відновлення ними незалежності. Натомість, стабільність урядів зростала через збільшення стабільності політичних режимів (як авторитарних, так демократичних/гібридних). Це вилилось у факт, що стабільність урядів зростає від виборів до виборів тих акторів, які ініціальні в процесах формувань/відставок кабінетів. Однак стабільність урядів авторитарних режимів більша, ніж стабільність урядів демократичних або гібридних режимів, і має (на відміну від інших типів політичних режимів) тенденцію до постійного зростання.

Додатковим показником, який свідчить про взаємозв'язок виборів та виборчих систем, а також стабільності урядів, є оцінювання частки дострокових відставок урядів у країнах Східної Європи (здійснене на основі виборів ініціальних акторів щодо формувань/відставок урядів). На підставі аналізу емпіричних даних було отримано висновок, що частота дострокових відставок у гібридних/демократичних політичних режимах вища, ніж в авторитарних політичних режимах. Це повторно доводить думку: стабільність урядів має тенденцію зростати в перехідних авторитарних (недемократичних) країнах, натомість, стабільність урядів незначна в перехідних країнах, які більш наближені до демократичних режимів, але сьогодні умовно позиціонуються як гібридні. Значно більше значення має

оцінювання виборів та виборчих систем у тих демократичних режимах, в яких відбувається (відбувалось) формування партійних урядових кабінетів. Природно процедура виборів органів законодавчої влади складніша, ніж процедура обрання президента. Крім того, саме парламент у таких випадках визначальний у процесах формувань/відставок урядових кабінетів. Це і врахування типів виборчих систем, які застосовують/застосовували при обранні парламентів або провідних палат парламентів демократичних/гібридних режимів країн Східної Європи аргументує, що для пропорційних виборчих систем властиве формування переважно партійних урядових кабінетів. Натомість, мажоритарні та змішані виборчі системи проводять переважно непартійні уряди. Однак пропорційні виборчі системи проводять менше стабільні уряди, аніж це властиво для мажоритарних виборчих систем. Уточнюючи в контексті стабільності урядів атрибути виборчих систем, варто зазначити, що емпірично для Східної Європи властиві такі кореляції: чим менший виборчий округ, тим більша стабільність урядів, або чим менша кількість виборчих округів, тим менша стабільність урядів. З іншого боку, здійснені виміри не треба інтерпретувати як такі, що можуть суттєво означити перспективи пояснити стабільність урядів. Більше того, як зазначено вище, висновки партійно-виборчого детермінування стабільності урядів у країнах Східної Європи є дуже відносними, а тому їх слід сприймати як контекстуальні та мінливі.

Список літератури

1. Bialoblotskyi Z., *Stabilnist ta efektyvnist uriadiv u politychnykh systemakh krain Skhidnoi Yevropy*, Wyd. LNU imeni Ivana Franka 2013, s. 215-239.
2. Budge I., Keman H., *Parties and Democracy: Coalition Formation and Government Functioning in Twenty States*, Wyd. Oxford University Press 1993.
3. Gallagher M., *Proportionality, disproportionality and electoral systems*, „Electoral Studies“ 1991, vol 10, nr 1, s. 33-51.
4. Katz R., Wildenmann R., *Party Government: European and American Experiences*, Wyd. Walter de Gruyter 1987.
5. Laakso M., Taagepera R., *The Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe*, „Comparative Political Studies“ 1979, vol 12, nr 1, s. 3-27.
6. Laver M., Budge I., *Party Policy and the Government Coalitions*, Wyd. Palgrave Macmillan 1992.
7. Molinar J., *Counting the Number of Parties: An Alternative Index*, „American Political Science Review“ 1991, vol 85, nr 4, s. 1383-1391.
8. Muller W., *Political parties in parliamentary democracies: Making delegation and accountability work*, „European Journal of Political Research“ 2000, vol 37, nr 3, s. 309-333.
9. Pedersen M., *Changing Patterns of Electoral Volatility in European Party Systems, 1948-1977: Explorations in Explanation*, [w:] Daalder H., Mair P., *Western European Party Systems: Continuity and Change*, Beverly Hills 1983, s. 29-66.

10. Rae D., *The Political Consequences of Electoral Laws*, Wyd. Yale University 1967.
11. Sanders D., Herman V., *The Stability and Survival of Governments in Western Europe*, „Acta Politica“ 1977, vol 12, nr 3, s. 346-377.
12. Tavits M., *Party Systems in the Making: The Emergence and Success of New Parties in New Democracies*, „British Journal of Political Science“ 2008, vol 38, nr 1, s. 113-133.
13. Taylor M., Hermann V., *Party Systems and Government Stability*, „American Political Science Review“ 1971, vol 65, nr 1, s. 28-37.

Бялоблоцький К.

викладач Вищої школи регіональної економіки
м. Кутно, Республіка Польща

«СПЕЦІАЛЬНІ» ПАРТІЇ ПОСТМАТЕРІАЛІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ: СУТНІСТЬ, РІЗНОВИДИ ТА ІДЕОЛОГІЧНЕ ПОЗИЦІОНУВАННЯ

Стаття присвячена теоретико-методологічному розгляду поняття і сутності спеціальних партій постматеріалістичних цінностей. Автор виділив два виміри структуризації партійної конкуренції: навколо соціополітичного поділу на підставі матеріалістичних цінностей та навколо соціополітичного поділу на підставі постматеріалістичних цінностей. Запропоновано визначення спеціальних партій, їх типологізацію. Окреслено ідеологічне позиціонування спеціальних партій постматеріалістичних цінностей.

Ключові слова: партія, постматеріалістичні цінності, спеціальні інтереси, спеціальна партія.

“SPECIAL” PARTIES OF POST-MATERIALISTIC VALUES: ESSENCE, TYPES AND IDEOLOGICAL POSITIONING

The article is devoted to theoretical and methodological consideration of the concept and the nature of special parties of post-materialistic values. The author highlighted two dimensions of party competition structuring: around socio-political cleavage based on materialistic values and around socio-political cleavage based on post-materialistic values. The researcher proposed the definition of special parties and their typology, outlined ideological positioning of special parties of post-materialistic values.

Keywords: party, post-materialistic values, special interests, special party.

У партійній політиці сучасних демократичних держав світу простежується два виміри структуризації партійної конкуренції: один – навколо класичного («старого») соціополітичного поділу на підставі матеріалістичних цінностей, серед яких виділяють економічний перерозподіл, добробут і державне регулювання економіки (внаслідок відбувається виокремлення традиційного ліво-правого партійно-ідеологічного спектру); другий – навколо неекономічного чи культурного («нового») поділу європейської політики на підставі постматеріалістичних цінностей, серед яких виділяють питання екологічні,

стабільного розвитку, стилю життя, комунальні, захисту прав і свобод різних груп населення, міграційні та національної спадщини тощо [3; 5; 7; 14; 15; 21].

Партії постматеріалістичних цінностей зазвичай виходять за межі фундаментального соціополітичного поділу на підставі трактування «ідеологічних відмінностей у матеріалістичному вираженні» або за межі «ліво-правого матеріалізму» [17]. Але не всі постматеріалістичні цінності отримують політичне наповнення, а тому не всі постматеріалістичні цінності стають підставою свого рефлексування у політичній площині. Це означає, що не всі постматеріалістичні цінності екстраполюються у програмах політичних партій. Якщо постматеріалістична цінність не у зв'язку з політичною партією або соціальною групою, тоді вважають, що немає підстав говорити про соціополітичний поділ на постматеріалістичній основі. Разом із цим, чинними притаманними ознаками партій постматеріалістичних цінностей є наступні: 1) вони зазвичай трактуються як малі політичні сили, які, однак, можуть бути стійкими та займати політичну нішу в партійному спектрі тих чи інших країн; 2) для них притаманна децентралізація партійної структури, оскільки рішення приймаються на підставі внутрішньопартійної дискусії та широкого залучення механізмів прямої демократії; 3) вони здебільшого ідеологічно позиціонуються як «нові ліви» чи «нові праві» партії.

Разом із цим, здійснений нами аналіз засадничих програм діяльності різних політсил чітко демонструє, що не всі партії постматеріалістичних цінностей позиціонуються як «нові ліви» або «нові праві», деякі з них самоідентифікуються як неідеологічні. Це одна із підстав для виокремлення такого різновиду партій постматеріалістичних цінностей, як спеціальні партії чи партії спеціальних/спеціалізованих політичних інтересів (тих політичних інтересів, які зазвичай проявляються через вплив різноманітних соціальних груп на прийняття спеціальних чи галузевих політичних рішень та в трактуванні сучасного лобіювання [1; 10; 16]). У широкому розумінні, спеціальні партії – це партії, у засадах програмної діяльності яких лежать спеціальні/нетрадиційні цінності та інтереси, які можуть мати або не мати матеріалістичного чи постматеріалістичного характеру. Об'єднувальною особливістю спеціальних партій є нетрадиційна і не надто поширена програмна позиція, а також надто обмежене коло виборців та симпатиків. Як наслідок, спеціальні партії негомогенні: серед них не можна виділяти сил за однаковим проблемним та організаційним вектором програмного спрямування. Саме тому у межах спеціальних партій традиційно виділяють декілька підгруп, які детерміновані окремими принципами ідеологічного позиціонування та функціонування: антикорупційні партії та партії захисту принципів прямої демократії, партії національних (етнічних) меншин, автономістські, сепаратистські і регіоналістські партії, феміністські, гуманістські, секуляристські й антиклерикальні партії, ЛГБТ-партії та партії захисту тварин, пацифістські, лібертаріанські й пенсіонерські партії, гротескні/сатиричні партії, піратські партії, республіканські та монархістські партії, рекреаційні та георгістські партії тощо.

Ключові принципи програм антикорупційних партій: очищення політичних систем від корупції; лімітація імунітету і дохідності акціонерного капіталу політиків; боротьба з безробіттям; поліпшення транспортної інфраструктури. Традиційно і звикло на практиці антикорупційні партії позиціонуються як центристські (центристсько-популістські), а тому не виключають співпраці з іншими партіями. Деколи антикорупційні партії проявляють євроскептицизм, виступають проти входження чи за вихід з Єврозони і проти глибшої євроінтеграції та бюрократизації зі сторони ЄС.

Програмно близькими до антикорупційних є партії захисту принципів прямої демократії. Їх програмною особливістю є те, що вони виступають за реалізацію принципів прямої демократії на всіх рівнях урядування. Це вони вважають найкращим «знаряддям» подолання корупції, кумівства та клептократії у політичних системах. Механізмами прямої демократії, які мають сприяти цьому, представники таких партій називають референдуми, прямі вибори депутатів, сенаторів, мерів та губернаторів, запровадження конституційних систем президенталізму (президентських республік), що теоретично мають сприяти забезпеченню принципів невідворотного поділу влади на гілки та прозорості прийняття політичних рішень й загалом політичного процесу. Окремо зазначається про доцільність запровадження та розширення механізмів електронного урядування. Цікаво, що партії захисту принципів прямої демократії також апелюють і до спрощення механізмів реформування власних програмних документів, що може бути здійснено на підставі Інтернет-референдумів.

Сецесіоністські партії та партії боротьби за незалежність виступають за відокремлення певних територій від існуючих держав та створення незалежних державних утворень. Партії національних меншин, сепаратистські чи регіоналістські партії виступають за автономізацію, федералізацію чи регіоналізацію адміністративно-територіальних устроїв існуючих держав.

На спеціальні проблеми/інтереси окремих соціальних груп націлені феміністські політичні партії. Сучасний фемінізм – це сукупність рухів та ідеологій, котрі спрямовані на визначення, встановлення та захист рівних політичних, економічних, культурних і соціальних прав жінок та чоловіків. Тому у багатьох країнах феміністські партії – суто жіночі партії, причому не стільки за соціальною орієнтацією, скільки за складом. За характером діяльності вони наближаються до феміністських громадських організацій і рухів. Політичною специфікою феміністських партій є той момент, що не всі вони приймають участь у виборчих кампаніях і не завжди орієнтовані на те, щоби отримати парламентське або урядове представництво.

Гуманістські політичні партії виступають за: ненасильство та недискримінацію; подолання болю і страждань на особистому, міжособистісному і соціальному рівні життя; цінність людського життя як найвищу цінність; рівність усіх людей; свободу ідей та віросповідань; створення неоліберальної альтернативи чинній моделі економічного розвитку тощо. Секуляристські або антиклерикальні політичні партії виступають за відокремлення урядових установ та посадовців, уповноважених представляти державу, від релігійних установ і релігійних

діячів, за відстоювання права на свободу державного управління від мандату релігійного правління та вчення. ЛГБТ-партії головно захищають інтереси лесбіянок, геїв, бісексуалів і трансгендерів. Партії захисту тварин виступають проти антропоцентричного погляду на життя, проти проведення випробувань над тваринами і використання їх у цілях харчування, дозволяючи захисту, а також за законодавче закріплення за тваринами прав на життя і захист від фізичного та психологічного пошкодження. Будучи безпосередньо партіями захисту тварин, ці політсили також здебільше позиціонуються як екологічні. Їх специфікою часто є те, що вони «існують задля засвідчення», тобто не завжди прагнуть отримати політичну владу, а тільки «засвідчити» свої переконання. Окрему групу партій становлять політсили, які виступають винятково за декриміналізацію законів про розповсюдження та застосування марихуани й інших «легких» наркотиків. Ці спеціальні партії також паралельно позиціонуються як екологічні, а також лібертаріанські, адже виступають за розширення вільного ринку, інституціоналізацію проституції та азартних ігор. Ще одна група спеціальних партій, а це так звані пацифістські партії, детермінована вирішенням питань встановлення миру, припинення військових дій і насильства у світі. Разом із цим, пацифістські партії досить часто позиціонуються як антикапіталістичні.

Окремим типом спеціальних партій постматеріалістичних цінностей є лібертаріанські партії. Лібертаризм (лібертаріанство) – сукупність пов'язаних принципів політичної філософії, які підтримують свободу в якості вищого політичного блага. Така свобода передбачає акцент на «приматі» свободи особистості, політичної свободи та довільності добровільних об'єднань. У цьому контексті лібертаризм і лібертаріанські партії є антонімом авторитаризму й авторитарних партій. Головно це проявляється у тім, що лібертаріанські партії виступають з позиції захисту ідеї «мінімальної держави» або взагалі «відсутності чи відмирання держави» [4; 18]. Лібертаріанські партії – це партії, які насамперед позиціонуються як «борці» за свободу та розширення методів прямої демократії. Інколи вважають, що лібертаріанські партії – це сучасний різновид партій ліберального спрямування. Але це твердження потребує виправлення. Річ у тім, що лібертаризм (лібертаріанство) – не лише новітній етап розвитку лібералізму, але й набір цінностей і принципів, які вважають нетрадиційними і новітніми. Ознаки ідеологічного позиціонування лібертаріанських партій: персональна свобода та толерантність; відкидання питання національного характеру; антицентралізм в управлінні; підтримка ідей вільного ринку за принципами Австрійської школи та обмеження до мінімуму державного контролю у сфері фінансів.

Окрему групу спеціальних партій становлять так звані пенсіонерські партії. Вони виникають із огляду на те, що партійна політика сучасної Європи часто проявляє виражені генералізовані упередження на основі зміни поколінь. «Старші» (у контексті віку) виборці більше спрямовані на участь у партійному процесі: по-перше, у зрізі голосування за політичні партії на виборах; а по-друге, в ракурсі отримання ними членства в політичних партіях [8]. І навпаки, «молодші» виборці більше є схильними не приймати участі в офіційній партійній та

виборчій політиці. Як наслідок, помітним стає «помутніння» партійної демократії та соціально-політичних організацій [12]. Окремі політичні партії непропорційно підтримуються саме старшими віковими групами, які гіпотетично можуть опинитися в більшості. Внаслідок цього останні суттєво можуть впливати на те, як партії розуміють пріоритети подальшого розвитку власних програм і відповідають на політичні заклики, сигналізовані їм виборцями. Тому старіння населення і зростаюча значущість питань, які пов'язані з старінням населення, викликають появу нових партій, які іменуються пенсіонерськими. Але навіть попри це, такі «партії сірого інтересу» [9; 20] не мають мати великої ролі. Тим не менш, пенсіонерські партії становлять нове соціально-політичне явище і потенційно нову «сім'ю» партій у сформованій партійній політиці багатьох держав. Річ у тому, що, незалежно від потенціалу на отримання голосів від виборців, нові «міноритарні» партії (у тому числі партії пенсіонерів) можуть послужити маркером для появи нових політичних питань [13], а також є раннім індикатором, який широкі групи виборців можуть використовувати у переоцінці соціально-політичних ідентичностей чи у пошуку механізмів втілення протестної політики. Більше того, у деяких державах партії «сірого інтересу» вже сьогодні користуються достатніми успіхами на виборах. Тому варто навіть говорити про те, що ці партії отримують політичні важелі впливу. Форма цих партій історично різноманітна і залежить насамперед від національного контексту, що відображає конкретні моделі суспільного життя чи конкретні стратегії діяльності масових організацій [6; 20].

Специфічну групу спеціальних партій також становлять гротескні/жартівливі/сатиричні (поверхневі) політичні партії. Це категорія політичних партій, які створені або позиціонуються як «жарти». Їхня діяльність не зовсім спрямована на отримання та здійснення політичної влади, а швидше на пародіювання, насміхання та містифікацію чинного політичного процесу за участю інших політичних партій. Ці політичні партії не мають стабільної електоральної бази та зазвичай є не дуже тривалими. Вони об'єднують прихильників якогонебудь роду занять чи захоплення, наприклад «шанувальників пива». Не претендуючи на владу, вони досить стійко відстоюють своє коло інтересів, мають невеликий, проте згуртований склад.

Нову групу спеціальних партій становлять піратські партії. Вони з кінця 1990-х – початку 2010-х рр. представлені в демократичних країнах Європи і виступають за захист громадянських прав та свобод, принципів прямої демократії та безпосередню участь громадян в урядуванні, але головню за реформування авторського/патентного права, системи інтелектуальної власності, за вільний обмін знаннями (відкритий інформаційний контент), інформаційну приватність та прозорість, свободу інформації, нейтральність мережі, безкоштовне програмне забезпечення. На думку «піратів», у сучасному суспільстві панує атмосфера стеження та контролю за особистим життям. Тому піратські партії наполягають на неухильному дотриманні прав людини, свободи слова, прав на культуру і особистий розвиток, а також на захисті приватної інформації громадян. Ці сили вимагають встановити суворий

контроль над застосуванням сили та переслідуванням громадян, визнають неприпустимою дискримінацію за релігійною, етнічною, політичною, віковою й іншими ознаками. Унаслідок цього «пірати» пропонують розповсюдити таємницю листування не лише на звичайні листи, але й на електронну пошту, SMS та інші технології, а також загалом пропонують визнати доступ до мережі Інтернет одним з основних громадянських прав. Більшість таких партій наслідують модель Піратської партії у Швеції [2].

Ще один кластер спеціальних партій становлять республіканські і монархістські політичні сили. Республіканські партії підтримують створення або збереження республіканських форм державного правління (зокрема конституційних систем президенталізму). Монархістські партії виступають за відновлення монархічної форми державного правління [19]. Додатково треба говорити про рекреаційна та георгістські спеціальні партії. Так, перші виступають за: захист цінностей активного способу життя; надання законослухняним громадянам права володіти та користуватись вогнепальною зброєю в законних цілях; скорочення державного втручання в особисте життя громадян, періодичну ревізію чинного законодавства; однак вони заперечують принципи екстремального екологізму. Натомість, георгістські партії сповідують філософію, що природні ресурси та природні можливості повинні рівною мірою належати всім жителям громади, що люди повинні мати незаперечне право володіти цінністю, яку вони створюють [11].

Висновуючи, потрібно зауважити, що не всі спеціальні партії можна класифікувати, бо вони часто створюються для вирішення «однієї проблеми». Але умовно спеціальні партії ділять на: спеціальні партії структурних проблем, які властиві для визначених соціальних груп; спеціальні партії неструктурних проблем, що мають відношення до політичного процесу на національному (наднаціональному) рівні. Тільки дуже зрідка партії спеціальних інтересів компонує в собі складові структурних та неструктурних проблем. Також дуже зрідка спеціальні партії вдаються до альтернатив «старим» підходам, які вкладаються у межі традиційного ліво-правого спектру.

Список літератури

1. Baron D., *Review of Grossman and Helpman's Special Interest Politics*, "Journal of Economic Literature" 2002, vol 40, s. 1221–1229.
2. Bartels H., *Die Vorgeschichte: die Urheberrechtsdebatte und die schwedische Piratpartei*, [w:] O. Niedermayr (ed.), *Die Piratenpartei*, Wyd. Springer 2013, s. 15–28.
3. Bartolini S., Mair P., *Identity, competition, and electoral availability: The stabilization of the European electorate, 1885–1985*, Wyd. ECPR Press 2007.
4. Davies C., *Sociology and Libertarianism*, [w:] Hamowy R., *The Encyclopedia of Libertarianism*, Wyd. SAGE 2008, s. 480–482.
5. Evans G., Whitefield S., *Identifying the bases of party competition in Eastern Europe*, "British Journal of Political Science" 1993, vol 23, s. 521–548.

6. Evers A., Wolf J., *Political organization and participation of older people: traditions and changes in five European countries*, [w:] Walker A., Naegle G., *The Politics of Old Age in Europe*, Wyd. Open University Press 1999, s. 42–61.
7. Flanagan S., Lee A.-R., *The new politics, culture wars, and the authoritarian-libertarian value change in advanced industrial societies*, "Comparative Political Studies" 2003, vol 36, s. 235–270.
8. Goerres A., *The Political Participation of Older People in Europe: The Greying of Our Democracies*, Wyd. Palgrave Macmillan 2009.
9. Goerres A., *Why are Older People more likely to Vote? The Impact of Ageing on Electoral Turnout across Europe*, "British Journal of Politics and International Relations" 2007, vol 9, nr 1, s. 90–121.
10. Grossman G., Helpman E., *Special Interest Politics*, Wyd. MIT Press 2001.
11. Heavey J., *Comments on Warren Samuels' "Why the Georgist movement has not succeeded"*, "American Journal of Economics and Sociology" 2003, vol 62, nr 3, s. 593–599.
12. Henn M., Weinstein M., Wring D., *A Generation apart? Youth and Political Participation in Britain*, "British Journal of Politics and International Relations" 2002, vol 4, nr 2, s. 167–192.
13. Herzog H., *Minor Parties: The Relevancy Perspective*, "Comparative Politics" 1987, vol 19, nr 3, s. 317–329.
14. Kitschelt H., Mansfeldova Z., Markowski R., Toka G., *Post Communist Party systems: Competition, representation, and inter-party cooperation*, Wyd. Cambridge University Press 1999.
15. Marks G., Hooghe L., Nelson M., Edwards E., *Party Competition and European Integration in the East and West: Different Structure, Same Causality*, "Comparative Political Studies" 2006, vol 39, nr 2, s. 155–175.
16. Martineau N.-G., *The Influence of Special Interests and Party Activists of Electoral Competition*, Wyd. Job Market Paper 2010.
17. Moreno A., *Political Cleavages: Issues, Parties, and the Consolidation of Democracy*, Wyd. Westview Press 1999.
18. Vallentyne P., *Libertarianism*, [w:] *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Wyd. Stanford University 2011.
19. Vassilev R., *The Failure to Restore the Monarchy in Post-Communist Bulgaria*, "Romanian Journal of Political Science" 2009, vol 9, nr 1.
20. Walker A., *Speaking for themselves: the new politics of old age in Europe*, "Education and Ageing" 1998, vol 13, nr 1, s. 13–36.
21. Zielinski J., *Translating social cleavages into party systems: The significance of new democracies*, "World Politics" 2002, vol 54, s. 184–211.

Панчак-Бялоблоцька Н.В.

кандидат політичних наук
викладач Вищої школи регіональної економіки
м. Кутно, Республіка Польща

РАЦІОНАЛЬНА ЛОГІКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РІЗНИХ ТИПІВ УРЯДОВИХ КАБІНЕТІВ У ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ДЕМОКРАТІЯХ

У статті розглянуто феномен парламентської демократії, виокремлено різновиди урядових кабінетів у парламентських демократіях, а також окреслено раціональну логіку й особливості їхнього формування. Дестерміновано шляхи делегування повноважень і відповідальності між агентами і принципалами у парламентських демократіях, зазначено на особливій значимості інституту урядового кабінету для парламентських демократій. Схематично зображено логічно-раціональну послідовність доцільності формування різних типів урядів у парламентських демократіях. Аргументовано, що більшість конструкцій урядових кабінетів у парламентських демократіях становлять партійні урядові кабінети, а поміж них в абсолютній більшості країн превалюють коаліційні уряди більшості.

Ключові слова: парламентська демократія, урядовий кабінет, тип урядового кабінету, формування урядового кабінету.

RATIONAL LOGIC AND FEATURES OF DIFFERENT TYPES OF CABINETS' FORMATION IN PARLIAMENTARY DEMOCRACIES

The article is dedicated to examination the phenomenon of parliamentary democracy, to singling out the variety of cabinets in parliamentary democracies and to outlining rational logic and characteristics of their formation. The author identified the ways of delegating authority and responsibility between agents and principals in parliamentary democracies and noted the particular importance of cabinet institution for parliamentary democracies. The researcher schematically depicted the logical-rational sequence and expediency of different types of cabinets' formation in parliamentary democracies, argued that most of the structures of cabinets in parliamentary democracies are party cabinets, and among them – coalition majority cabinets.

Keywords: parliamentary democracy, cabinet, type of cabinet, cabinet formation.

Сьогодні звикло виділяють два різновиди представницької демократії – парламентську і президентську. У парламентській демократії більшість громадян вважає парламентський спосіб формування та відповідальності уряду і урядового кабінету легітимним інструментом народного представництва. Натомість, у президентській демократії таким інструментом, відповідно, є президентський спосіб формування та відповідальності уряду й урядового кабінету. Але сама природа, логіка та особливості формування урядів та урядових кабінетів у президентській і парламентській демократіях є різною. Це породжує комплекс відмінностей у трактуванні ролі урядів і урядових кабінетів у системі міжінституційних відносин делегування повноважень і відповідальності як у парламентських, так і в президентських демократіях [16]. Але особливої актуальності зазначена проблематика набуває у парламентських демократіях, які найчастіше трактують як «павутини» відносин делегування повноважень і відповідальності між агентами та принципалами, зокрема в напрямі: 1) від виборців до обраних ними представників (членів законодавчої влади); 2) від законодавців до ядра виконавчої влади, зокрема до глави уряду (прем'єр-міністра); 3) від прем'єр-міністра до глав різних міністерств та відомств виконавчої влади; 4) від глав різних міністерств і відомств виконавчої влади до їх відповідних державних службовців [15, с. 64]. У такому контексті особливого значення набувають інституційні параметри формування урядових кабінетів та загалом окреслення сутності урядів та урядових кабінетів у парламентських демократіях.

Особливо із огляду на те, що уряди та урядові кабінети у парламентських демократіях можуть бути більше чи менше політичними, а іншими словами – більше або менше партійно детермінованими, тобто такими, що більше або менше піддаються чи взагалі не піддаються моніторингу зі сторони парламентів та парламентських партій. Все безпосередньо залежить від того, хто є членами урядових кабінетів: члени і представники партій, які згідно ланцюга делегування повноважень та відповідальності у парламентських демократіях представлені у парламентах, чи члени і представники партій, які у парламентах не представлені, або взагалі непартійні представники. За цією логікою цілком очевидно, що в парламентських демократіях можуть формуватися політичні/партійні і неполітичні/непартійні урядові кабінети. Партійні урядові кабінети – це такі колегіальні органи у структурі урядів, які складаються з членів або ж представників парламентських партій та формуються на підставі партійно-парламентської приналежності. Іманентна риса формування партійного урядового кабінету – використання композиції/складу парламенту (нижньої/провідної палати парламенту) у процесі формування уряду. Натомість, непартійні урядові кабінети – це такі колегіальні органи у структурі урядів, які застосовуються тільки тоді, коли партії та депутати парламенту не можуть або свідомо не хочуть домовитися про формування партійно-політичного уряду і партійного урядового кабінету, а розпуск парламенту (або нижньої чи провідної палати парламенту) вважають небажаним [19]. За методикою Д. МакДоннелла та М. Валбруцці [11], технократичними

є такі урядові кабінети, якими керують прем'єр-міністри-технократи, які складаються з більшості міністрів-технократів, а у своєму розпорядженні мають мандат на зміну статус-кво. Урядові кабінети непартійного типу називають технократичними, чиновницькими, перехідними, технічними чи службовими – залежно від того, які причини та особливості їх формування. У парламентських демократіях непартійні уряди звично створюють задля того, щоб вивести країну із соціально-економічної або політичної кризи, коли довіра до політичних (парламентських) партій низька й вони не можуть створити партійного урядового кабінету. Тому тривалість діяльності таких урядових кабінетів зазвичай незначна, оскільки вони проводять справи, поки не вдасться сформувати уряд/ урядовий кабінет на партійній основі. Це означає, що ланцюг делегування повноважень та відповідальності детермінує, що для парламентських демократій, незалежно від системи державного правління, іманентно властиві партійно-детерміновані або політизовані уряди, структурно скомпоновані партійними/політичними урядовими кабінетами [1; 4; 5; 6; 10; 13; 14].

Однак останні не є уніфікованими, бо їх доцільно поділяти на різні різновиди, зокрема залежно від того, яким чином формується той чи інший партійний урядовий кабінет, із яких структурних компонентів (партій) він складається та в якому інституційному контексті він функціонує [7; 8; 17]. Як наслідок, за композицією партійні уряди поділяють на однопартійні та коаліційні (чи багатопартійні), а за парламентським статусом та розміром партій урядових кабінетів, характером партійного членства і сталої партійної підтримки урядів парламентами – на уряди більшості та меншості. Тому партійні уряди у парламентських демократіях бувають однопартійними й коаліційними більшості, однопартійними й коаліційними меншості [6; 9; 12; 17]. Вони детерміновані різними позиціями партій у контексті різних партійних систем та пошуку партіями своєї політики та своїх посад [8, с. 5], а тому і різними політичними стратегіями урядування й різними результатами стабільності та ефективності.

Однопартійні уряди більшості в парламентських демократіях формують у випадках, коли за результатами парламентських виборів у тій чи іншій країні якась із партій-учасниць виборів отримує понад п'ятдесят відсотків мандатів у парламенті (чи його нижній/ провідній палаті) та самостійно створює урядовий кабінет і його склад та самостійно забезпечує такому урядовому кабінету вотум інвеститури та стабільну парламентську підтримку.

Коаліційні уряди більшості в парламентських демократіях формуються тоді, коли за результатами парламентських виборів у тій або іншій країні жодна партія не отримує понад п'ятдесят відсотків мандатів у парламенті (або його нижній чи провідній палаті) та не може самостійно створити урядовий кабінет (самостійно забезпечити кабінету вотум інвеститури і стабільну однопартійну парламентську підтримку), а тому вона змушена вступати в коаліцію з іншими партіями/блоками (фракціями) у парламенті (його

нижній/провідній палаті) і їхніми представниками. Однак коаліційні уряди більшості в парламентських демократіях також не уніфіковані, не ідентичні, а відрізняються за структурою партійно-парламентської підтримки (зокрема на підставі підтримки урядів у парламентах або їх нижніх чи провідних палатах) та логікою свого формування. Виділяють мінімально-переможні і надлишково-переможні коаліційні уряди більшості. Коаліційний уряд більшості є мінімально-переможною коаліцією, коли він сформований з двох і більше партій, які сумарно за кількістю своїх парламентських мандатів (мандатів у нижній/провідній палаті парламенту) становлять абсолютну більшість у парламенті, за умови, що вихід хоча б однієї будь-якої партії з парламентсько-урядової більшості веде до дострокового припинення повноважень коаліційного уряду більшості. Коаліційний уряд більшості є надлишково-переможною коаліцією, коли його створено з двох і більше партій, які сумарно за кількістю своїх парламентських мандатів (мандатів у нижній/провідній палаті парламенту) становлять абсолютну більшість у парламенті (чи його нижній/провідній палаті), за умови, що вихід з уряду та парламентсько-урядової більшості певної парламентської партії/партій, яка/які має/мають надлишковий статус, не веде до втрати урядом підтримки абсолютної більшості депутатів у парламенті (його нижній/провідній палаті), хоча спричиняє дострокове припинення повноважень уряду більшості через зміну типу структури його коаліційності – з надлишково-переможної в мінімально-переможну. Окреме місце серед коаліційних урядів більшості у парламентських демократіях займають уряди чи коаліції національної єдності та великі коаліції, які можуть бути як мінімально-переможними, так і надлишково-переможними коаліціями. Коаліціями національної єдності є коаліційні уряди більшості, які складаються з усіх або майже усіх парламентських партій, що об'єднуються у періоди політичних та/або соціально-економічних змін, воєн і національних катастроф, надзвичайних станів. Великими коаліціями є такі коаліційні уряди більшості, які формуються на підставі об'єднання всіх великих і рівних в електоральному плані, але ідеологічно, урядово і формотворчо несумісних або протилежних парламентських партій [18]. Великі коаліції традиційно позиціонуються як «коаліції протилежного радіусу дії», а натомість коаліції національної єдності – як «коаліції максимального радіусу дії».

Однопартійні та коаліційні уряди меншості (якщо це регламентовано законодавством) виникають тоді, коли партії/партіям не вдається сформувати спочатку однопартійний, а після цього й коаліційний уряд більшості (за винятком великих коаліцій, оскільки у них дещо інша логіка формування). Однопартійні уряди меншості формують лише однією парламентською партією, яка не має абсолютної більшості мандатів у парламенті чи його нижній/провідній палаті, а коаліційні уряди меншості опираються на підтримку двох і більше парламентських партій, які не мають абсолютної більшості мандатів у парламенті чи його нижній/провідній палаті. Однак для отримання вотуму довіри (інвеститури) та початку функціонування урядовий кабінет меншості (однопартійний та коаліційний) має отримати

підтримку більшості (абсолютної чи відносної – залежно від національного законодавства) депутатів у парламенті [2].

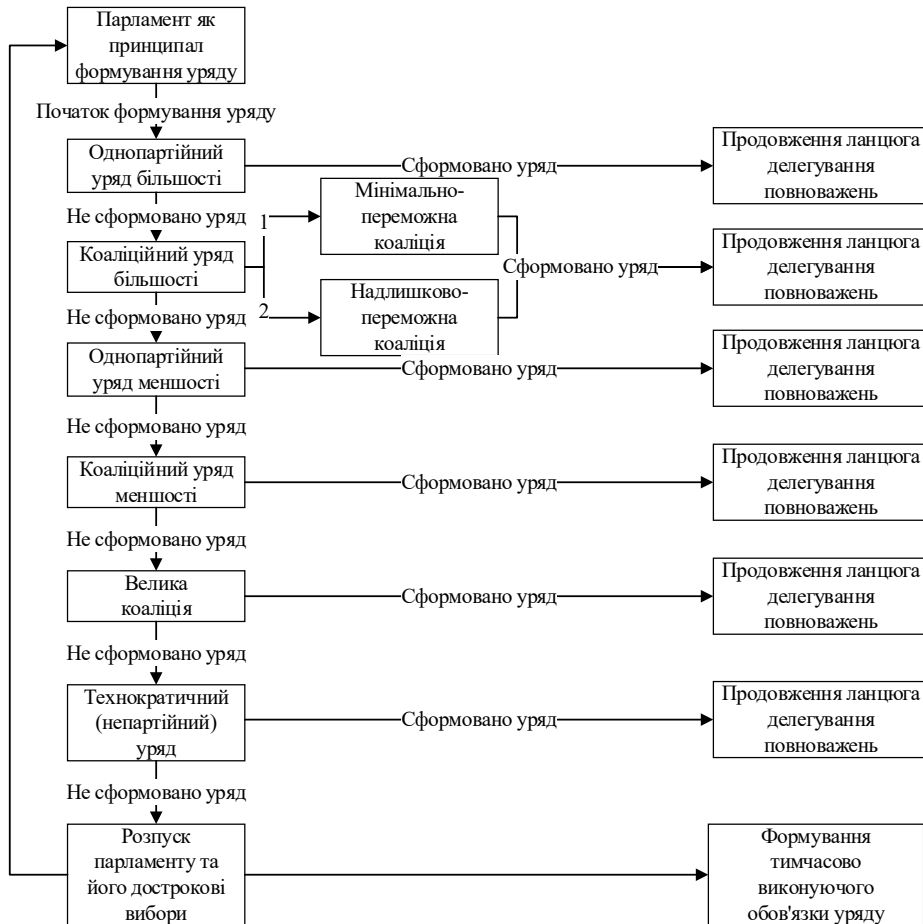

Рис. 1. Логічно-раціональна послідовність доцільності формування різних типів урядів у парламентських демократіях

Беручи до уваги особливості концептуалізації і типологізації урядів у парламентських демократіях, окреслюємо логіку та раціональну потребу (чи логічно-порядкову нагальність) формування різних типів урядів. Парламенти або їхні нижні чи провідні палати, які зазвичай складаються із обраних виборцями партій та блоків, будучи принципалами формування урядів та урядових кабінетів, при формування урядів виходять із такої раціональної позиції партій як структурних складових парламентів,

як бажання та намагання розширити свій політичний вплив. Відповідно парламентські партії цілераціонально виступають передусім за формування партійних урядів та урядових кабінетів (ставлячи ідею непартійного уряду на останнє місце). Однак формування того чи іншого типу партійного уряду парламентськими партіями також має свою логічно-раціональну вагомість і вибіркову послідовність. Це зумовлено трактуванням партії як політичної організації, однією з ознак якої є отримання влади.

А тому теоретико-емпірично беззаперечно і цілком очевидно, що будь-яка парламентська партія передусім раціоналізована формуванням однопартійного уряду більшості. Якщо вона наділена абсолютною більшістю мандатів у парламенті чи його нижній/провідній палаті, то її раціональна мета зазвичай реалізовується. Якщо жодна парламентська партія не має абсолютної більшості мандатів у парламенті, тоді на порядок денний виходить формування коаліційного уряду більшості, що може забезпечити більшість парламентських партій чи абсолютну більшість мандатів різних партій у парламенті (чи його нижній/провідній палаті) владними позиціями в урядовому кабінеті. Однак і тут все відбувається у відповідності до раціонально-логічних пошуків парламентських партій. Оскільки жодна партія не хоче втратити навіть частини своїх гіпотетичних урядових повноважень, то і на порядок денний передусім виходять ідеї про формування мінімально-переможних коаліцій, а вже пізніше – про формування надлишково-переможних коаліцій. Цікаво, що формування коаліцій національної єдності (які зазвичай є різновидом надлишково-переможних коаліцій) партії вважають найменш раціональним актом, оскільки це змушує їх втратити найбільшу частину своїх гіпотетичних урядових повноважень. Якщо партії парламенту не можуть домовитись про формування й коаліційного уряду більшості, тоді перед ними зазвичай постає дилема вибору між урядом меншості або великою коаліцією (як типами партійних урядів), непартійним/технократичним урядом і розпуском парламенту та його достроковими виборами. Спершу з позиції теорії раціонального вибору перевіряється найменш конфліктний та частково доцільний варіант стосовно формування уряду меншості (однопартійного чи коаліційного), який за структурою ситуативної парламентської підтримки уряду (але без отримання партією ситуативної підтримки міністерських портфелів в урядовому кабінеті) дещо нагадує варіант формування мінімально-переможної коаліції. Якщо і цей варіант виявиться неефективним та нерезультативним, тоді найбільші та ідеологічно або формотворчо протилежні партії парламенту приступлять до перевірки варіанту про формування великої коаліції. Після негативного результату йде розгляд варіанту про формування непартійного або технократичного урядового кабінету. І лише невдача на цьому етапі урядового формотворення є підставою розпуску парламенту та проведення його дострокових виборів, а також формування тимчасово виконуючого обов'язки урядового кабінету [3], що зі зрозумілих причин вважають «повним фіаско» виборчої та парламентської діяльності будь-якої партії, яка іманентно прагне до влади, що в парламентських демократіях концентрується в урядах і урядових кабінетах [18]. Окреслену логічно-раціональну послідовність та

значимість різних типів урядів та урядових кабінетів у парламентських демократіях окреслено теоретично, а також зазвичай відображено емпірично. Зокрема, очевидно, що більшість конструкцій урядових кабінетів парламентських демократій становлять партійні урядові кабінети. Поміж них в абсолютній більшості країн преважують коаліційні уряди більшості. Виняток становлять деякі парламентські демократії, де кількісно (абсолютно або відносно) переважають інші типи партійних урядових кабінетів. Також емпірично очевидно, що уряди більшості в парламентських демократіях найчастіше проявляються у форматі мінімально-переможних коаліцій. Загалом це означає, що особливістю більшості урядів у парламентських демократіях є їхнє формування не за максимальною «логічною раціональністю» і простотою (тобто ідеологічною унілатеральністю), а на підставі охоплення різних партійно-ідеологічних інтересів.

Список літератури

1. Blondel J. Party Government: Myth or Reality? / Jean Blondel // Institut für Höhere Studien: Reihe Politikwissenschaft. – 1994. – Vol. 20. – 16 p.
2. Cheibub J. The Investiture Vote and the Formation of Minority Parliamentary Governments / José Antonio Cheibub, Shane Martin, Bjørn Erik Rasch // Paper presented at the workshop on „The Importance of Constitutions: Parliamentarism, Representation, and Voting Rights“. – Istanbul, October 23–25, 2013. – 25 p.
3. Golder S. Bargaining Delays in the Government Formation Process / Sona Nadenichek Golder // Comparative Political Studies. – 2010. – Vol. 43. – No. 1. – P. 3–32.
4. Katz R. Party Government and its Alternatives / Richard S. Katz // Katz R. Party Governments: European and American Experiences / Richard S. Katz. – Florence: EUJ ; Berlin: de Gruyter, 1987. – P. 1–26.
5. Katz R. Party Government: A Rationalistic Conception / Richard S. Katz // Castles F. Visions and Realities of Party Government / Francis G. Castles, Rudolf Wildenmann. – Florence: EUJ ; Berlin: de Gruyter, 1986. – P. 31–71.
6. Keman H. Parties and Government: Features of Governing in Representative Democracies / Hans Keman // Katz R. Handbook on Political Parties / Richard S. Katz, William J. Crotty. – London: Sage, 2006. – P. 160–174.
7. Keman H. Policy-Making Capacities of European Party Government / Hans Keman // Luther K. Political Parties in the New Europe: Political and Analytical Challenges / Kurt Richard Luther, Ferdinand Müller-Rommel. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – P. 207–246.
8. Keman H. Strategy Development and Variations of Party Government / Hans Keman // Paper presented at the conference on „Political Strategy“, Luneburg: Leuphana Universität. – 12–13 February 2009. – 22 p.
9. Lijphart A. Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries / Arend Lijphart. – New Haven, London: Yale University Press, 1999. – P. 90–115.

10. Mair P. The Challenge to Party Government / Peter Mair // *West European Politics*. – 2008. – Vol. 31. – No. 1–2. – P. 211–234.
11. McDonnell D. Defining and classifying technocrat-led and technocratic governments / Duncan McDonnell, Marco Valbruzzi // *European Journal of Political Research*. – 2014. – Vol. 53. – No. 4. – P. 654–671.
12. Müller-Rommel F. Party government in Central Eastern European democracies: A data collection (1990–2003) / Ferdinand Müller-Rommel, Katja Fettelschoss, Philipp Harfst // *European Journal of Political Research*. – 2004. – Vol. 43. – No. 6. – P. 869–894.
13. Rose R. The Problem of Party Government / Richard Rose. – Free Press, 1975. – 502 p.
14. Rose R. The Variability of Party Government: A Theoretical and Empirical Critique / Richard Rose // *Political Studies*. – 1969. – Vol. 17. – No. 4. – P. 413–445.
15. Storm K. Parliamentary democracy and delegation / Kaare Strom // Storm K. *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies* / Kaare Strøm, Wolfgang C. Müller, Torbjörn Bergman. – Oxford University Press, 2006. – P. 55–108.
16. Strøm K. The (moral) hazards of parliamentary democracy / Kaare Strøm, Wolfgang C. Müller, Torbjörn Bergman // Gilardi F. *Delegation in Contemporary Democracies* / Fabrizio Gilardi, Dietmar Braun. – Routledge, 2006. – P. 27–51.
17. Woldendorp J. Party Government in 48 Democracies (1945–1998): composition, duration, personnel / Jaap Woldendorp, Hans Keman, Ian Budge. – London: Kluwer Academic Publishers, 2000. – 580 p.
18. Литвин В. Великі коаліції у контексті коаліційних урядів більшості: концептуалізація, політичні причини та наслідки на прикладі парламентських демократій у Європі / Віталій Литвин, Анатолій Романюк // *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. – 2013. – № 2 (64). – С. 473–504.
19. Литвин В. Порівняльна характеристика урядів країн Центрально-Східної Європи / Віталій Литвин // Романюк А. *Політичні інститути країн Центрально-Східної Європи: порівняльний аналіз* / Анатолій Романюк, Віталій Литвин, Надія Панчак-Бялоблочкика. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – С. 181–189.

УКРАЇНЬСЬКА ПОЛІТИЧНА НАУКА: ГЕНЕЗА І СТАН

Досліджено витоки та запропановано етапи становлення політичної науки України. Проаналізовано фаховий склад докторів політичних наук України за першою базовою спеціальністю. Розглянуто динаміку формування політологічної школи України на протязі перших 20 років незалежності.

Ключові слова: етапи становлення політичної науки, фаховий склад, динаміка формування політологічної школи України.

UKRAIŃSKI POLITOLOGIA: GENEZA I STAN

Zbadać pochodzenie i jest oferowany etapy Politologii Ukrainy. Profesjonalne doctor przeanalizował skład nauk politycznych na Ukrainie w pierwszej podstawowej specjalności. Dynamika powstawania Politologia szkoły na Ukrainie w czasie pierwszych 20 lat niepodległości.

Słowa kluczowe: etapy nauki polityczne, struktury zawodowej, dynamiki tworzących szkołę nauki polityczne na Ukrainie.

UKRAINIAN POLITICAL SCIENCE: GENESIS AND STATE

Investigated the origins and is offered stages of Political Science of Ukraine. Professional doctors analyzed the composition of Political Science of Ukraine for the first basic specialty. The dynamics of formation of political science school in Ukraine during the first 20 years of independence.

Keywords: stages of political science, professional structure, dynamics forming political science school in Ukraine.

В 1992 році, коли світова політична наука готувалася до 50-річчя від дня своєї формалізації, в Україні було захищено першу дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. 2012 рік є певною мірою знаковим ще й з тієї причини, що саме цього року в Україні з'явився 1000-й фахівець, який отримав диплом або кандидата, або доктора політичних наук.

Безсумнівно, наука і наукові кадри покликані відігравати неперевершену роль в розвитку суспільства, проте в цьому контексті є питання, яке практично не обговорюється ані на наукових форумах, ані в системі засобів масової комунікації (ЗМК), ані владними органами, що покликані керувати процесом розвитку науки і освіти. «Це питання збереження в Україні двох вчених ступенів – кандидата і доктора наук, які відрізняють нашу державу від Європи і світу. Не прийнято говорити вголос, що ступінь кандидата наук це релікт тоталітарного режиму, якого вже позбулися країни Прибалтики і якого немає в цивілізованих країнах світу... Особливо дивне замовчування цього питання в час активного входження України до Болонського процесу, який передбачає два рівні навчання: університетські ступені – бакалавр, магістр та єдиний докторський науковий ступінь» [1].

Уперше ступінь доктора наук було присуджено в Болонському університеті у 1130 році, а сам термін «доктор» взято з латинської мови, де він означає «вчитель», а перші правила присудження вченого ступеня склав Папа Онорій III у 1219 році. Тоді ж у Сорбоні вперше вперше запроваджено ступінь бакалавра, який став найнижчим університетським ступенем, а найвищим – магістр. В 1240 році магістри дістали право обирати ректора. При цьому медичні, правничі і теологічні факультети класичних університетів могли надавати своїм випускникам ступінь доктора, а близькі до сучасних правила присудження наукових ступенів було встановлено в середині XVIII століття. У XIX столітті університети запровадили звання Почесного доктора і, таким чином, сьогодні відрізняють один науковий ступінь – доктор наук. За всіх відмінностей у різних країнах, вчений ступінь доктора наук залишається єдиним і незмінним у цілому академічному світі: «... так було і є в Європі, так було на наших землях до повалення більшовиками Української Народної Республіки – до приєднання Західно-українських земель і Буковини до СРСР, коли дипломи доктора наук видавали у Харківському, Київському та Одеському до 1918 року, до 1939 – у Львівському, до 1941 року – у Чернівецькому університетах» [1].

Але поставлені на наукові посади комісари мали слабкий вишкіл і написати докторську дисертацію були неспроможні: як свідчив, страчений у 1936 році за «троцькізм», один з керівників Інституту червоної професури З. Ашрафян: «З наборів до ІЧП у 956 слухачів, що відбулися упродовж 1929-1934 років, навчання завершили лише 195 осіб, тобто 20,4%. При цьому з тих, хто все ж таки закінчили Інститут червоної професури, жоден не написав будь-якої наукової праці, отже аж ніяк не надавався на обіймання навіть доцентської, не кажучи вже про професорську, посади» [2, с. 108].

Усвідомивши стан справ, комуністична партія з 1934 року почала відновлювати в УРСР роботу класичних університетів, які поступово перебирали на себе функції підготовки спеціалістів-суспільствознавців і в перебігу навчання, і через аспірантуру. А щоби полегшити малограмотним претендентам процес здобуття наукового ступеня і дати

їм формальні підстави займати «керівні й напрямні» посади доцента і/або професора, у тому ж 1934 році партійним керівництвом країни було прийнято рішення:

1. Запровадити спрощену дисертацію і ступінь кандидата наук. Захопивши владу у 1917 році, більшовики скасували всі наукові ступені й до 1934 року у ССРСР вчених ступенів не було. Але «candidatus» – кандидат на виборну посаду: кандидат в депутати, кандидат на професора. Якщо б словосполучення «кандидат наук» мало означати кандидата на вченого, то мало би звучати як «кандидат в науковці». Очевидно, термін «кандидат наук», на відміну від терміну «доктор філософії» – вчитель філософії, є безсенсовним адже за своїм значенням це «претендент філософії»;

2. Під час присудження наукових ступенів остаточне право видачі дипломів про наукові ступені, яке в усьому світі належить ректорам університетів, передати спеціально створеним адміністративним органам – кваліфікаційним комісіям, пізніше – Вищій атестаційній комісії в Москві, які насамперед цікавилися класовим походженням претендентів, їх партійністю та поглядами.

Окрім того, «масштабні репресії проти української інтелігенції, започатковані справою так званої “Спілки визволення України” 1929-1930 років, дозволили більшовикам опанувати вищі навчальні заклади республіки, а відтак – плекати у них за допомогою слухняних викладачів нові покоління толерантної до режиму вже совєтської інтелігенції, зокрема й аспірантів та науковців, не вдаючись до альтернативних і значною мірою неприродних форм підготовки наукових кадрів, однією з яких був Інститут червоної професури. Принаймні влада вже не робила наголос на підготовці відданих собі наукових кадрів винятково через мережу слітних партійних вузів» [3, с. 311].

Отож процес становлення та розвитку вітчизняної науки загалом і політичної думки зокрема відбувався в складних ідеологічних умовах: починаючи з Октябрського перевороту 1917 року і до кінця 1980-х років саме з ідеологічних міркувань «політологія так само як генетика та кібернетика була заборонена й офіційно її не визнавали самостійною науковою дисципліною» [4].

Результати дослідження показали, що за двадцять років існування незалежної України з січня 1992 до кінця грудня 2011 років включно державою було видано 155 дипломів доктора політичних наук. Серед докторів політичних наук України частка кандидатів різних наук за період 1992-2001 та за період 1992-2011 років складала, відповідно – таблиці 2 і 3.

Порівняльний аналіз даних таблиць 2 й 3 показує наступну динаміку якісної та кількісної трансформації докторського шару політологічного середовища: незважаючи на зменшення представництва істориків з 48,8 до 42 % та філософів з 28 до 18,0 %, їхня чисельність зросла у 3 й 2,5 рази відповідно. А найбільше як відносне, так й абсолютне зростання дали кандидати політичних наук: з 11,7 % до 23,5 % або з 5 до 36 представників, тобто у 7 разів.

Динаміка отриманих дипломів доктора політичних наук за роками склала – таблиця 4. Аналіз даних таблиці 4 показує, що коефіцієнт динаміки зростання кількості докторів політичних наук склав майже 3: якщо за перші десять років незалежності було отримано 43, то за наступні десять років – 112 дипломів доктора політичних наук.

Частка жінок і чоловіків серед докторів політичних наук України склала – таблиця 6. Середній вік дослідників України, які захистили відповідно – кандидатські та докторські дисертації з політичних наук, склав – таблиця 7.

Середній вік докторів політичних наук України у порівнянні з середнім віком докторів усіх наук та тривалістю життя українця склав – таблиця 8.

Відповідно:

- по-перше, середньостатистичний, незважаючи на стать і галузь, доктор наук України – пенсіонер;
- по-друге, порівняльний аналіз даних таблиць 7 та 8 свідчить про те що, враховуючи середній вік захисту докторських дисертацій та середній вік тривалості життя, українська наука і вже не тільки політична буде зростати завдяки українській жінці.

Ймовірно, керуючись даними саме цієї таблиці, керівники держави: президент, прем'єр та спікер – три доктори наук, професори – підняли пенсійний вік жінкам до 60 років. Відповідно, докторів наук, які є пенсіонерами, кожні шість місяців протягом наступних п'яти років буде ставати менше.

На цьому тлі необхідно відзначити, що за даними Державної служби статистики з 1996 по 2011 роки з України на постійне місце проживання за кордон виїхало 1622 науковців, серед яких 332 докторів, з яких 5 – політичних наук і 1290 кандидатів наук, з яких 17 – політичних наук. Найбільше українських вчених – 267 виїхало за кордон 1996, найменше – 30 виїхало 2008 року. Після президентських виборів 2010 року кількість наукових емігрантів знову почала зростати, за роками еміграція науковців склала – таблиця 9, за пріоритетом еміграції – таблиця 10.

Загалом за час незалежності кількість українських науковців скоротилася утричі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 1. *Ганіткевич Я.* Які наукові ступені потрібні українським вченим? – Режим доступу: http://ntsh.org/science_degrees.
2. 2. *Ашрафян З.* За бойову реалізацію рішень ЦК КП(б)У про ІЧП // Під марксистсько-ленінським прапором. – 1934. – № 1, с. 108.
3. 3. *Стрижак Є.* Інститут червоної професури (1929-1937): у пошуках більшовицької альтернативи «старій професури» // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 17. – С. 307-319.

4. 4.Федорчук О. О. Основні етапи розвитку політології в Україні: сутність і характеристика. – Режим доступу: <http://intkonf.org/fedorchuk-o-o-osnovni-etapi-rozvitku-politologiyi-v-ukrayini-sutnist-i-harakteristika/>.
5. 5.Шатров В. П. Третье ежегодное собрание Советской ассоциации политических (государствоведческих) наук // Советское государство и право. – 1963. – № 5, с. 162-163.
6. 6.Бабій Б., Забігайло В. Міжнародна розрядка, ідеологічна боротьба і політичні науки // Радянське право – 1977. – № 2. – С. 8-11.
7. 7.Воробьев Д. М. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора политических наук «Институциональные предпосылки процесса формирования советского политологического сообщества во второй половине XX века». – М., 2008, с. 24-25.
8. 8.Шахназаров Г. Х. Наука о политике и политика в науке // Проблемы мира и социализма. – 1980. – № 1, с. 51.
9. 9.Почепцов Г. Когнітивні підходи до аналізу інформаційного простору. – Режим доступу: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/11418>.
10. 10.Lindstrom M. Buyology. Truth and lies about why we buy. – New York etc., 2008.
11. 11.Trent S., Doty J. L. Marketing: an overlooked aspect of information operations // Ideas as weapons. Influence and perception in modern warfare. Ed. By G. J. David Jr., T. R. McKeldin III. – Washington, 2009.
12. 12.Chhoeung V. S., Machiela C. T. Beyond Lawrence: ethnographic intelligence for USSOCOM. – Monterrey, 2009.
13. 13.Науковці України ХХ-ХХІ століть: метабібліографія / Уклад.: М. Г. Железняк, Л. М. Гутник, Т. А. Галькевич. – Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. – К., 2010. – 472 с.
14. 14.Куделя С. Чи можлива в Україні політична наука? – Критика, 2012/1-2 (171-172).
15. 15.Кравчук А. М. Маємо те, що маємо: Спогади і роздуми. – К.: Століття, 2002.

Інформація про автора:

Олександр Григорович Старіш, доктор політичних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка, професор кафедри політології, e-mail: AlexStarish@gmail.com.

Геннадій Шипунов
кандидат політичних наук,
доцент кафедри теорії та історії політичної науки
філософського факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ РЕЖИМІВ

У статті означено головні підходи до концептуалізації феномену демократії. На цій основі виокремлено індикатори демократичного політичного режиму, які дають змогу ідентифікувати належність того чи іншого режиму до розряду демократичних та визначити ступінь його відповідності демократичному ідеалу (нормативній дефініції демократії).

Ключові слова: демократія, поліархія, демократичний політичний режим, електоральна демократія, ліберальна демократія, електоралізм.

METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE STUDY OF DEMOCRATIC POLITICAL REGIMES

The necessity of theoretical consequential and empirically adequate analysis of democratic political regimes requires the formation of an effective research strategy. Working on this premise the main approaches towards conceptualization of the phenomenon of democracy have been analyzed. The main indicators identifying a certain regime as belonging to the category of democratic ones have been distinguished. These indicators allow determining the extent of its compliance with democratic ideals (normative definition of democracy).

Key words: democracy, polyarchy, democratic political regime, electoral democracy, liberal democracy, electoralism.

Одне з перших питань, яке виникає під час характеристики сучасних політичних систем, чи є вони демократичними. Відповідь на нього становить суть багатьох суперечок на тему, що треба розуміти під демократією в контексті її багатовікової історії. Як зауважує німецький дослідник К. фон Бейме, сьогодні існує тенденція до щораз більшого отождолення поняття демократії з тим всім, що є добрим, прекрасним і правдивим у суспільстві. Кожне з інших ключових понять, які використовують у моделях

порядку чи моделях конфлікту, схвалюються одними партіями чи науковими школами, а піддаються критиці іншими, і тільки до «демократії» охоче звертаються всі, включно з профашистськими групами, які називають себе «національними демократами» [1, с. 205]. Така ситуація, на думку Ф.Шміттєра та Т. Карл, призвела до того, що від певного часу слово «демократія» в сфері політики трактують як фальшиву монету [4, с. 28].

У сучасному світі ми маємо справу з конфронтацією та суперництвом між різними, іноді дуже далекими від себе, а навіть навзаєм суперечливими, теоретичними концепціями демократії. Значною мірою така ситуація виникає з того факту, що поняття демократії має багатоаспектний і нечіткий характер. Одні акцентують увагу на описовому вимірі цього поняття, інші наголошують на тому, що термін «демократія» виконує не тільки описову, а й нормативну функцію. На наш погляд, треба погодитись із твердженням Дж. Сарторі, що демократія вимагає як описової, так і нормативної дефініції, оскільки попри те, що ми можемо точно, дослівно перекласти значення виразу демократія (влада народу), це нам не допоможе в розумінні того, чим демократія є фактично. За словами Сарторі, того, чим демократія є, не можна відокремити від того, чим вона повинна бути, оскільки демократія існує лише в такому ступені, в якому її створюють її ж ідеали та цінності. Таким чином, демократія завдячує існуванню своїм ідеалам. Саме тому ми потребуємо назви демократія, яка поряд зі своєю описовою неточністю водночас допомагає нам постійно мати перед очима ідеал – чим демократія повинна бути. [3, с. 21–22].

Прийняття такої позиції, на наш погляд, обґрунтовує необхідність визначення критеріїв або індикаторів демократичного політичного режиму, сукупність яких формує його ідеальний тип. Існування такого взірця дає змогу співвіднести з ним політичний процес тієї або іншої держави, що дозволить, по-перше, зарахувати (або не зарахувати) її до категорії країн з демократичним політичним режимом; по-друге, визначити ступінь її демократичності порівняно з іншими країнами, визнаними демократіями. Іншими словами, окреслення таких індикаторів дає змогу визначити, чи відповідає те, що в країні є (суспільно-політична реальність) тому, що повинно бути (нормативно визначеному демократичному режиму). У цьому контексті, на наш погляд, треба навести слова американського дослідника Р.Даля, за твердженням якого, демократична система повинна виконувати п'ять критеріїв, а та система, яка виконує ці критерії, буде демократичною. При цьому він звертає увагу на те, що ці критерії описують ідеальну або досконалу демократію: «Ніхто з нас не вірить у те, що можна досягти ідеальної демократії, оскільки знаємо про ті обмеження, які існують у реальному світі. Однак ці критерії дають нам стандарти, завдяки яким ми можемо порівнювати досягнення та недоліки політичних систем, які існують в дійсності, а також їх інституцій» [2, с. 31–32].

Демократія для нього – своєрідна політична візія – візія системи, в якій всі її члени вважаються взаємно рівними, користуються атрибутом колективної суверенності, а також наділені всіма можливостями, засобами та інституціями необхідними для управління.

Таке тлумачення належить до субстанційного підходу до демократії, яке посилається на необхідність забезпечення визначеного, бажаного стану [5, с. 23]. Отож, окремі системи можуть розвиватися в цьому напрямі, не доходячи до повного ідеалу. Вони всі лежать на осі визначеної полюсами ідеальної демократії та ідеальної автократії, але найближче до першого розташовані режими, які Даль окреслив як поліархії.

Тож, на його думку, політична система, щоб бути демократичною, повинна відповідати п'яти критеріям. Це, по-перше, реальна участь (після того як об'єднанням буде прийнято будь-яке рішення, всі його члени повинні мати рівні та реальні можливості висловлення своїх поглядів на цю тему іншим членам). По-друге, рівне право голосу (коли доходить до ухвалення рішень, які торкаються діяльності об'єднання, кожен член повинен мати рівну та реальну можливість голосування, а всі голоси мають розцінюватись рівнозначно). По-третє, освічене розуміння (кожен член повинен мати рівні та реальні можливості отримання інформації про різні можливі рішення та про їхні ймовірні результати). По-четверте, нагляд над прийнятими завданнями (кожен член повинен мати змогу вирішувати, в якій формі і які завдання будуть ухвалені. Отже, рішення об'єднання завжди можуть бути змінені його членами, якщо тільки вони цього захочуть). По-п'яте, інклюзія дорослих (всі, або майже всі ті, хто постійно мешкає на даній території, повинні мати повний набір громадянських прав, які виникають з попередніх чотирьох критеріїв). В основі цих критеріїв, за словами Дала, повинен лежати принцип політичної рівності всіх членів об'єднання, який полягає в тому, що всіх їх треба розцінювати як таких, що мають рівну кваліфікацію для участі в процесі прийняття рішення об'єднанням [2, с. 38–39].

Для такого ж великого організму як держава, на думку дослідника, необхідною є наявність наступних інституцій, які повинні сприяти виконанню зазначених критеріїв: 1) гарантована конституцією виборність представників, за допомогою яких здійснюється контроль над урядом; 2) регулярне та періодичне проведення вільних і чесних виборів у процесі яких виключено використання механізму примусу; 3) всезагальне виборче право, коли практично все доросле населення наділено правом брати участь у виборах; 4) право бути обраним до органів влади: практично все доросле населення наділяється цим правом, хоча віковий ценз для права бути обраним може бути більшим, ніж для права брати участь у виборах; 5) свобода самовираження: громадяни без страху бути покараними мають право на свободу висловлювати свою думку з широкого кола проблем, враховуючи критику органів влади, уряду, режиму, соціально-економічного устрою та панівної ідеології; 6) альтернативна інформація: громадяни мають право вимагати альтернативних джерел інформації. Більше того, ці альтернативні джерела реально існують та охороняються законами; 7) автономія асоціацій: для реалізації своїх багатоманітних прав, включно з зазначеними, громадяни мають право створювати відносно незалежні асоціації та організації, у тім числі незалежні політичні партії та групи за інтересами [2, с. 42].

Цінність концепції Р. Дала полягає у тому, що вона дозволяє усунути недоліки мінімалістського підходу. «Виборна демократія», яка зводиться лише до факту проведення циклічних і конкуренційних виборів без врахування політичних свобод та обмежень арбітральності влади, є демократією формальною та неповною. Протилежністю такої демократії, за твердженням Л. Даймонда та С. Гантінгтона, є демократія ліберальна (повна), яка забезпечує не лише свободу політичної експресії, участі та об'єднання, а також охорону прав меншостей, обмеження маніпулювання виборчими системами, обмеження виконавчої влади, незалежність ЗМІ від уряду, а також незалежність судів [6, с. 94].

Ф. Шміттер і Т. Карл називають «електоралізм» – віру в те, що вибори самі собою здатні спрямувати політичну активність у русло мирного суперництва між елітами та легітимно наділити переможця законодавчою владою від імені суспільства, помилкою. І хоча періодичні вибори дуже важливі для демократичної системи, вони лише дають змогу громадянам надати перевагу одній зі стратегій, котрі пропонують політичні партії, а в період між виборами громадяни можуть впливати на державну політику за допомогою інших інституцій: об'єднань за інтересами, громадських рухів, місцевих угруповань, профспілок тощо [4, с. 31]. Так само, як і Р. Даль, учені звертають увагу на те, що принципи демократії абстрактні й можуть давати початок різноманітним інститутам та підтипам режимів. Однак для демократичного розвитку необхідним є дотримання певних процедурних норм та охорона громадянських прав.

Наголошуючи, що всяке неправове суспільство – суспільство, яке не обмежує себе подібними нормами та не дотримується таких процедур – не може бути визнане демократичним, дослідники посилаються на визначені Р. Далем критерії сучасної політичної демократії або поліархії. Попри те, що для більшості теоретиків ці сім умов вичерпують сутність демократії, Ф. Шміттер та Т. Карл пропонують додати ще дві: 1) обрані народом офіційні особи повинні мати можливість здійснювати свої конституційні повноваження, не наражаючись на протидію (навіть неформальну) з боку невиборних офіційних осіб (загроза демократії виникає тоді, коли військові або працівники державних установ можуть діяти незалежно від виборних керівників та, тим паче, накладати вето на рішення народних обранців); 2) політичні рішення в державі мають ухвалюватись незалежно від тиску інших, імовірно, значно потужніших політичних систем (цей критерій допомагає відповісти на питання, чи насправді демократичною є система, коли виборні керівники не здатні ухвалити обов'язкові для всіх рішення без їхнього затвердження ззовні) [4, с. 33].

На нашу думку, до запропонованого Р. Далем та доповненого Ф. Шміттером і Т. Карл каталогу інституціональних гарантій поліархії необхідно додати ще два пункти: 1) шанування й охорона прав будь-яких меншин (за твердженням Дж.Сарторі, саме це є необхідною умовою функціонування демократії [3, с. 52]); 2) забезпечення артикуляції та реалізації інтересів більшості соціальних груп суспільства, що означає

відмову від вирішення однієї чи декількох груп, наділених у цьому питанні тими або іншими перевагами. І саме у такому вигляді цей каталог може бути прийнятий у якості комплексу індикаторів, які свідчать про те, чи є той або інший політичний режим демократичним, та які відіграють першочергову роль у визначенні ступеня демократизму певної політичної системи.

Підсумовуючи, можемо констатувати, що феномен демократії потребує як нормативної (чим вона повинна бути в ідеалі), так і процедурної (чим вона є фактично) дефініції. Остання виконує функцію операціоналізації нормативних визначень демократії, конвертуючи її визначення на кшталт «влада народу, яке здійснюється народом заради народу» в чіткий каталог індикаторів (критеріїв) демократичного політичного режиму. Звернення до цього каталогу дає змогу фіксувати в контексті порівняльних досліджень відмінності між різними типами демократичних режимів, визначаючи ступінь їхньої відповідності демократичному ідеалу (нормативній дефініції демократії), та ідентифікувати належність того іншого режиму до розряду демократичних. Однак зведення каталогу демократичних процедур лише до проведення періодичних та конкурентних виборів є абсолютно некоректним, оскільки такий підхід не в змозі відобразити суть сучасної демократії, яка виходить далеко за межі виборчих процедур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Beyme K. von Współczesne teorie polityczne / K. von Beyme. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, 2005. – 344 s.
2. Dahl R.A. O demokracji / R.A. Dahl. – Kraków: Znak, 2000. – 190 s.
3. Sartori G. Teoria demokracji / G.Sartori. – Warszawa: PWN, 1994. – 641 s.
4. Karl T.L. Czym jest demokracja... i czym nie jest? / T.L. Karl, P.C.Schmitter // Władza i społeczeństwo. Antologia tekstów z zakresu socjologii polityki. Część 1 / Pod red. J.Szczupaczyńskiego. – Warszawa, 1995. – S. 28-38.
5. Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza / [pod red. A.Antoszewskiego i R. Herbuta]. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1997. – 348 s.
6. Antoszewski A. Reżim polityczny / A. Antoszewski // Studia z teorii polityki. Tom I / [pod red. A.W.Jabłońskiego i L. Sobkowiaka]. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998. – S.89-104.

Sekcja II

Miejsce i rola instytucji politycznych w procesie politycznym krajów Europy

ADAPTACJA SYSTEMU POLITYCZNEGO REPUBLIKI BUŁGARII DO NORM I TRADYCJI UNII EUROPEJSKIEJ

W artykule badane integracji Republiki Bułgarii do UE i początkowym okresie rozwoju państwa w warunkach tej społeczności. Analizowane kierunki integracyjnych wymagań UE do Bułgarii, zmiany i działalność rządowych zespołów i wiodących partii politycznych. Stwierdzono, że proces integracyjny, który przeżywa państwo niejednoznaczny, z punktu widzenia sposobów dalszego rozwoju i wyniki końcowe, dużych protestów nastrojów obywateli, a także stosowania kolosalnego doświadczenia modernizacji wszystkich sfer społeczeństwa, transformacji ustrojowej i gospodarki Bułgarii, dla osiągnięcia poziomu kraju-członka UE.

Słowa kluczowe: Republika Bułgaria, partie polityczne, wybory parlamentarne i prezydenckie, integracja europejska, Unia Europejska.

ADAPTATION OF THE POLITICAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF BULGARIA TO THE NORMS AND TRADITIONS OF THE EUROPEAN UNION

The article examines the integration of Bulgaria into the EU and the initial period of development of the state in terms of this community. Analyzed the integration requirements of the EU to Bulgaria, changes and government teams and leading political parties. It is noted that the integration process, which is experiencing a state of ambiguous from the point of view of further development and end-results, large-scale protests of citizens, as well as the use of the enormous experience of modernization in all spheres of society, the transformation of government and of the Bulgarian economy to achieve the level of a member country of the EU.

Keywords: Republic of Bulgaria, political parties, parliamentary and presidential elections, European integration, European Union.

АДАПТАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ РЕСПУБЛІКИ БОЛГАРІЯ ДО НОРМ І ТРАДИЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті досліджено інтеграцію Республіки Болгарія до ЄС та початковий період розвитку держави в умовах цієї спільноти. Проаналізовані напрями інтеграційних вимог ЄС до

Болгарії, зміни і діяльність урядових команд та провідних політичних партій. Наголошено, що інтеграційний процес, який переживає держава неоднозначний, з точки зору способів подальшого розвитку і кінцевих результатів, великих протестних настроїв громадян та застосування колосального досвіду модернізації всіх сфер суспільства, трансформації державного устрою й економіки Болгарії, для досягнення рівня країни-члена ЄС.

Ключові слова: Республіка Болгарія, політичні партії, парламентські та президентські вибори, європейська інтеграція, Європейський Союз.

Процес глобалізації, як один з основних факторів сучасного соціально-економічного прогресу, об'єктивний і закономірний системотворчий елемент світової політики. Посилення спільності світової політики, ускладнення і взаємне переплетіння господарських процесів, які змушують шукати нові шляхи для відстоювання національних державних інтересів на світовій арені, спонукали Республіку Болгарія (РБ) до важливого рішення – вступу до ЄС. Це рішення підсилив ще й крах інших «інтеграційних угруповань», куди вона входила за часів соціалізму – РЕВ і ОВД. Так, після чотирьох десятиліть правління комуністичної партії і важкого переходу до демократії, РБ обрала європейський шлях розвитку у складі ЄС.

У 1999 р. на засіданні в Гельсінкі Європейська рада прийняла рішення про задоволення заявки РБ, в якій вона висловила прагнення вступу до ЄС з політичних причин, що мало життєво важливе значення для її розвитку. ЄС цим рішенням намагався уникнути появи нестабільності в центрі свого східного кордону, що був під ретельним контролем Росії. Для РБ це означало глибоку схильність до верховенства закону, демократії і вільної ринкової економіки, які діяли в ЄС. Тож ЄС, роблячи новий крок на шляху до об'єднання континенту, реально визнав, що Європа не може обійтися без РБ, яка підтримує політику цієї спільноти.

Болгари побоювалися, що обидві сторони у день вступу держави в ЄС – 1 січня 2007 р., вважатимуть, що питання закриті і призупинять подальшу активну інтеграцію. Фактично ж це був кінець лише певного етапу, початого у 1999 р., а далі інтеграція продовжувалася.

У XXI ст. РБ ввійшла зі значними економічними труднощами, протистоянням у парламенті – Народних Зборах (НЗ) щодо військового втручання країн НАТО в справі Югославії, нестабільними відносинами з Росією. Після виборів 2001 р. до влади прийшла коаліція партій, яка обіцяла болгарам економічний порятунок і технічну ефективність. Партія «Національний рух Симеон Другий» (НРСД) набрав 42,7% голосів, а в результаті перерозподілу голосів політичних сил, які не подолали 4% бар'єру за пропорційною системою – здобув рівно половину (120) мандатів [1]. Новий прем'єр-міністр (2001-2005) Симеон Сакскобургготський – колишній цар Болгарії обіцяв відчутне економічне покращення «впродовж 800 днів». У серпні 2001 р. уряд оголосив економічну програму, в якій поєднав

крайні ліберальні підходи і відвертий лівий популізм. Розмиті межі програми і відсутність ідейних основ, НРСД подав, як частину своєї тактики для досягнення стратегічних цілей – євроінтеграції РБ. Цих цілей уряд Симеона майже досягнув, адже провів всю підготовчу роботу до вступу в ЄС. Уряд надав один із міністерських портфелів етнічному турку вперше після здобуття Болгарією незалежності в 1878 р., збільшив частку жінок у НЗ із 7,5% до 25,4% [2, с. 318-319].

Вже у лютому 2002 р. уряд прийняв «Національну стратегію прискорення переговорів про вступ до ЄС». Завершуючи переговорний процес приєднання (2000-2004 рр.), РБ за висновком Європейської Комісії (ЄК), в основному виконала Копенгагенські критерії: сформувала діючу ринкову економіку; демократичну державу, яка гарантувала дотримання прав людини; узгодила законодавство РБ з загальним правом ЄС. Обіцяного ж покращення життя населення у ці роки РБ не досягла. Безробіття дійшло до 20%, а чверть населення жила за межею бідності. Уряд НРСД досяг успіхів у деяких реформах, невиконаних попереднім урядом: скоротив надмірну роль держави в економіці і досяг щорічного її зростання до 4-4,2%; забезпечив належні темпи економічної реформи для вступу в ЄС. Але обіцянки уряду про добробут різко контрастували з очевидною бідністю пересічних болгар.

Реформи не поліпшили рівня життя, що посилювало падіння рейтингу НРСД, і розчарування в політичних партіях як агентах позитивних змін. Болгарію не прийняли в ЄС 1 травня 2004 р., як інші країни ЦСЄ, адже вона не виконала ряд вимог ЄС. Втім, 25 травня 2005 р. ЄС підписав Договір про вступ РБ з 1 січня 2007 р., за який проголосував Європейський парламент (ЄП). У Договір включили захисне положення, яке дозволяло відкласти приєднання ще на рік, якщо до 2007 р. Болгарія не усуне недоліки, відмічені ЄК.

Перенесення вступу РБ до ЄС обурило болгар і посилювало негативне ставлення до уряду. Вибори до НЗ 2005 р. НРСД програв і це поклало край політичній кар'єрі Симеона. В ЄС РБ ввійшла під керівництвом коаліційного уряду соціалістів прем'єра С. Станішева (2005-2009). Орієнтація на ЄС визначила межі політики і змусила партії до компромісів, попри цілі і тактику. Болгари явно відмежувалися від урядової коаліції, що показали вибори до ЄП і місцевих органів влади у 2007 р. У РБ з'явилась нова права партія «Громадяни за європейський розвиток Болгарії» (ГЕРБ), яка ввійшла в Європейську народну партію (ЄНП). Процес структурування політичного простору в РБ продовжується, а партійна система все ще не має чіткості і стійкості. Опозиція неодноразово заявляла про недовіру уряду, негативно оцінюючи ситуацію з корупцією й злочинністю у моніторингових доповідях ЄК.

Влітку 2009 р. знову відбулися вибори до ЄП і парламенту РБ. За підсумками виборів ГЕРБ делегував до ЄП 5 членів, БСП – 4, РПС – 3, партія «Атака» і НРСД – по 2, СДС – 1, які, відповідно ідеологічної зорієнтованості, примкнули до груп ЄНП, ПЄС, євролібералів, а делегати від партії «Атака» до європейських націоналістів. Вибори

до НЗ правляча коаліція прогнала, а опозиційна партія ГЕРБ здобула 116 з 240 місць, тобто майже половину. Після виборів 2009 р. у РБ сформувалася партійна система двох партій – лівої БСП і ліберально-консервативної партії ГЕРБ. Але жодна з них не могла самостійно сформувати уряд, тож домовлялася про коаліцію з малими партіями. Втім, прем'єр Б. Борисов відмовився від коаліційного принципу формування уряду і заявив, що ГЕРБ – сам здійснить європейський розвиток РБ. Цей уряд дійсно намагався виконати свої передвиборні обіцянки.

Восени 2011 р. у РБ пройшли президентські вибори, на яких перемогу отримав кандидат від партії ГЕРБ Р. Плевнелієв. Він здобув 52,5% голосів. Його опонент – кандидат від БСП І. Калфін набрав 44,7% голосів. 23 січня 2012 р. Р. Плевнелієв став Президентом Болгарії. Вперше з 1989 р. у РБ Президентом став кандидат, який не брав активної участі в політичному житті країни і був безпартійним. Він дотримується спільної лінії уряду ГЕРБ у всіх питаннях, пов'язаних з політикою офіційної Софії. Прем'єр Б. Борисов, пояснюючи рішення висунути кандидатом на вищу посаду в державі саме Р. Плевнелієва, назвав його «своею людиною в Брюсселі» [3], хоч болгари вважають, що це «своя людина» Борисова.

Як член ЄС, Болгарія отримує значну фінансову допомогу і підтримку своїх інтересів на міжнародній арені. РБ лише наблизилася до критеріїв і умов співробітництва з ЄС (єдність національних інтересів, схожість соціально-політичних систем, (не)порівняння рівнів розвитку, взаємодоповнюваність економік, спорідненість культур, мов, історичних традицій та релігії), але значних дискусій щодо її вступу в ЄС у 2007 р. не було.

За роки дії Договору про приєднання Болгарії до ЄС відбулося багато змін. Серед позитивів євроінтеграції РБ, вкажемо те, що країна знову зайняла своє місце в Європі, яке на десятиліття покинула через мінливість історії. РБ змінила міжнародну політику, що дає їй значні переваги. Вона стала частиною провідної спільноти демократичних і розвинених країн, які солідарні з нею і підтримують її. Лише по лінії структурних фондів у 2007-2013 рр. ЄС надав РБ майже 6 млрд. 700 млн. євро, але до 2009 р. держава не змогла їх освоїти. Нині, як відмічає ЄК, ситуація нормалізувалася і болгари очікують, що ЄС в наступні програмні періоди збільшить кошти для РБ. За роки членства в ЄС РБ висунула двох успішних єврокомісарів номінованих як «Комісар року» – М. Куневу (2008 р.) і К. Георгієву (2010 р.). У ході складного вибору керівників місій ЄС у світі, экс-прем'єр-міністр Ф. Дімітров став послом ЄС у Грузії. До кінця 2011 р. РБ виконала надану квоту на призначення чотирьох керівників дирекцій і заступника гендиректора в структурах ЄС. РБ серйозно представлена в статистичній службі Евростат, правовій службі ЄК та генеральних дирекціях «Землеробство», «Регіональна політика» і «Зайнятість». Країни ЄС – основний торговельний партнер РБ. Хоч обмеження в доступі до трудових ринків країн ЄС ще не всі скасовані, сотні тисяч болгар працюють у країнах ЄС і лише в 2012 р. відправили в РБ майже 700 млн. євро, що перевищує розмір іноземних інвестицій у країні.

Попри явні переваги членства, чергова річниця вступу РБ в ЄС викликає і суперечливі почуття. Ентузіазм реформування знизився, РБ – найбідніша країна ЄС, і громадяни не відчують у цьому плані переваг від членства. РБ критикують за корупцію і організовану злочинність, тому судова система й охорона внутрішнього правопорядку постійно є об'єктом моніторингу ЄК. Попри фінансову кризу, лише частка наданих коштів з єврофондів освоєна, не діє адмінресурс для подолання даної проблеми. Ці факти породжують в суспільстві скептицизм, який підтверджується апатією щодо чергової річниці членства [4].

Аналітики ЄС вважають, що у громадян РБ ще не «європейський» спосіб мислення. Адже РБ розглядає ЄС як «швидку допомогу», яка повинна вирішувати всі питання, коли їй знадобляться гроші. Поступово й особливо під час кризи, це мислення змінюється і болгари починають розуміти, що легких грошей не буває. Економічні негаразди в РБ проєктуються на діяльність правлячої верхівки і викликають до неї негативне ставлення. У лютому 2013 р., коли у РБ розпочалися масові протести проти підвищення цін на електроенергію та політики уряду Б. Борисова, сім чоловік вчинили самоспалення і як мінімум двоє поліцейських були поранені. Прем'єр пішов у відставку, заявивши, що не хоче бути частиною влади, при якій поліцейські б'ють людей [5]. Суспільство звинуватило уряд у зростанні цін, який виконуючи передвиборні обіцянки, закриття чотири блоки діючої АЕС в Козлодуйі і проєкт будівництва АЕС «Белене», як недосконалий, надто затратний і небезпечний [6]. Болгари погодилися з урядом на референдумі щодо закриття АЕС у січні 2013 р., не замислюючись, чи промовчали, що імпорту електроенергії втричі вищий і неминуче призведе до зростання цін.

Нового прем'єра (за сумісництвом і главу МЗС) М. Райкова та нових міністрів Президент представив як незалежні фігури, не пов'язані з колишньою елітою, і заявив, що одним з головних завдань нового кабінету є комплексна перевірка всіх ціноутворюючих елементів у тарифах на електроенергію. Це було важливо, щоб показати болгарам розрив з урядом, яким він був невдоволений, і ЄС та зарубіжним інвесторам, що РБ підтримає сувору податкову політику і не витратить більше, ніж планує по бюджету. Прем'єр відразу ж відсторонився від Москви і заявив, що «не буде вживати авантюри» та не допустить зовнішнього втручання в енергетику, маючи на увазі найперше відносини з РФ. Економічний курс РБ загрожує енергетичним проєктам росіян у цій країні. Зі спільних проєктів Москви та Софії на порядку денному залишився, по суті, лише газопровід «Південний потік», будівництво якого болгари періодично призупиняють через невідповідність законам ЄС [7].

Після травневих 2013 р. дострокових виборів до НЗ до влади прийшов прем'єр-технократ П. Орешарські (коаліційний уряд створили партії БСП, РПС і «Атака»). Коаліція ледь нараховувала половину депутатів у НЗ, і повністю залежала від націоналістичної «Атаки». Погоджуючи склад нового уряду з Президентом, П. Орешарські

заявив, що «ми пропонуємо нове міністерство, яке народилося в результаті попередніх аналізів, які показали, що одним з найслабших наших моментів є відсутність проєктів у прогресивному ступені, за допомогою яких ми б освоювали безперешкодно європейські фонди. Я пропоную створити Міністерство інвестиційного проєктування, яке матиме дещо відмінний профіль від регіонального Міністерства» [8]. Втім, цей уряд абсолютно бездумно призначив головою Державного агентства Національної безпеки 32-річного медіа-магната, члена РПС, Деяна Пеевські, якого у 2007 р. вже звільняли з уряду через корупцію. Зрозуміло, що болгари не бажали бачити в НЗ нікого з діючих політиків і вийшли з протестами на вулиці міст, найперше в Софії. Побоюючись, що ситуація в РБ вийде за правові межі, міністр МВС заявив: «Якщо ми дозволимо протестам тривати довго, ці люди не зможуть знайти реальний механізм для вирішення проблем, і це буде першим кроком до радикалізації» [9]. Обрання нового уряду не зупинило безперервних протестів, посилювалися вимоги відставки уряду, які прем'єр вважав неконструктивними, але протестуючі не йшли на діалог.

П. Орешарські вважав, що протести посилюють нестабільність РБ, негативно впливають на економіку і соціальне становище громадян. Він готувався до важкого початку роботи на посаді прем'єра, адже політичні опоненти в союзі з олігархічними колами, були дуже сильними, і не припиняли спроб відвоювати втрачені позиції. «Я уявляв собі, – казав прем'єр, – що мандат буде важким, для цього були всі об'єктивні передумови. Сам факт того, що вже на третій день роботи уряду з'явилася група людей і зажадала моєї відставки, став першим сигналом початку організованої боротьби проти нової влади. Звичайно, призначення Пеевські було великою помилкою і послужило різкому посиленню протестного руху, але я вважаю, що уряд робить все, щоб почути протестувальників і врахувати їх думку. На жаль, ніяких конструктивних кроків з їх боку ми поки не бачили» [10]. Президент також висловлював надію, що знайде підхід для стабілізації обстановки в країні.

Вже з перших днів роботи П. Орешарські почалися протести проти уряду, через призначення К. Тіхолова на посаду міністра інвестиційного планування і Д. Пеевські на вказану посаду. Заміна цих політиків не заспокоїла демонстрантів, і залунали вимоги повної відставки уряду. В 2013-2014 рр. опозиція ініціювала п'ять безрезультатних голосувань щодо вотуму недовіри уряду і 23 липня П. Орешарські подав у відставку, а НЗ підтримали це рішення. Однак, жодна з парламентських партій не бажала формувати уряд, тому Президент оголосив про створення службового кабінету міністрів на чолі з Г. Блізнашкі. 27 липня лідери партій: ГЕРБ, БСП, РПС і непарламентської «Болгарія без цензури» домовилися про проведення позачергових виборів до НЗ на 5 жовтня 2014 р. [11].

Очевидно, що адаптація Болгарії до ЄС – складний процес, важкий для суспільства. В РБ, за зразком успішних країн-членів ЄС, створені всі необхідні інститути політичної

системи, які визначені законодавством Спільноти. Втім, в повсякденному житті країни вони не завжди ефективні. Політичні партії, виражаючи волю свого електорату, відстоюють інтереси громадян, відображають їх у своїх програмах. Болгарія досягла значних успіхів, здобувши членство в ЄС, але щоб відповідати його вимогам їй доведеться подолати ще багато труднощів. Інтеграційний процес, який переживає РБ неоднозначний, з точки зору, способів подальшого розвитку і кінцевих результатів, великих протестних настроїв громадян та проведення модернізації всіх сфер суспільства, трансформації державного управління й економіки для досягнення рівня країни-члена ЄС. Якщо виділити найголовніші плюси для РБ від членства в ЄС, то це: модернізація політичних інститутів; зміни в економіці; збільшення надходжень у казну з європейських фондів; вільне пересування болгар по території ЄС; можливість спеціалістам знайти високооплачувану роботу в країнах ЄС.

Наголосимо також, що євроінтеграційний досвід РБ актуальний для України, яка вбачає шлях подальшого розвитку в європейській інтеграції, і тому, що Україна як і РБ має глибокі культурні відмінності між двома реаліями (сучасний розвиток держави і спільнота ЄС), що може стати ключовим чинником в її просуванні в напрямі європейської інтеграції.

Список літератури:

1. Бъчварова Р. Големи очаквания и към този 6 април / Р. Бъчварова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.capital.bg/show/index.php?broi=2003-13&page=5-13-1&rubr=koментар>.
2. Бурдяк В.І. Республіка Болгарія на зламі епох: політична трансформація суспільства / В.І. Бурдяк. – Монографія. – Чернівці: Рута, 2004. – 528 с.
3. Новый Президент Болгарии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kpravda.com/novuj-prezident-bolgarii/>
4. Как вступление в ЕС отразилось на странах-новичках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.telegraf.in.ua/topnews/2013/12/21/kak-vstuplenie-v-es-otrazilos-na-stranah-novichkah_10033859.html
5. В Болгарии тот же ГЕРБ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gazeta.ru/politics/2013/05/13_a_5318937.shtml
6. После митингов правительство Болгарии ушло в отставку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/world/Posle-mitingov-pravitelstvo-Bolgarii-ushlo-v-otstavku.htm>
7. Победивший на выборах Росен Плевнелиев из партии ГЕРБ против создания баз МЧС России вдоль газопровода [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://izvestia.ru/news/505483>; Болгарія заморозила «Південний потік» // Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2014/08/18/483914/>

8. Пламен Орешарски представил Президенту Болгарии новое правительство [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://novinite.ru/articles/3081>
9. В столице Болгарии снова прошел антиправительственный митинг [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rosbalt.ru/main/2013/07/05/1148994.html>
10. Новое правительство Болгарии обнаружило в бюджете дыру около одного миллиарда евро [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kp.ru/daily/26100.5/2998145/>
11. Внеочередные выборы в Народное собрание Болгарии состоятся 5 октября [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.newsbg.ru/obschestvo/89-obschestvo/9312-vneocherednye-vybory-v-narodnoe-sobranie-bolgarii-sostojatsja-5-oktjabrja.html>

BADANIA PRZESTRZENI POLITYCZNEJ UNII EUROPEJSKIEJ

Autor rozważa podejścia do badań przestrzeni politycznej UE. Podkreśla wyjątkowość kluczowych kurwa jego organizacji politycznej. Wskazuje na przenikanie się przestrzeni wewnętrznej i zewnętrznej polityki UE, na istniejące tendencje polityczne w tym zakresie. Wyróżnia się dwie specyficzne cechy systemu zarządzania w UE. Instytucje UE mają uprawnienia ustawodawcze, ale skala ich stosowania zależy od zgody Rady UE, gdzie wchodzi przedstawiciele rządów krajowych. W UE zasadniczo ograniczone możliwości zmuszenia do wykonania własnych zasad. Kraje członkowskie, zachowując suwerenność, mają środki do oporu zasadami UE, a nawet celowo uniemożliwiają wprowadzenia obowiązkowych rozwiązań. Rządy zależą od ponadnarodowych instytucji przy realizacji własnych zamiarów zwiększenia skuteczności polityki gospodarczej. W UE nie ma jednego głównego aktora, który by sam zadawał zasady dla wszystkich i zapewniał ich rygorystycznego wykonania.

Słowa kluczowe: Unia Europejska przestrzeń polityczna, instytucje polityczne, Komisja Europejska, Rada UE, parlament Europejski.

STUDIES OF THE POLITICAL SPACE OF THE EUROPEAN UNION

The author examines approaches to the study of the political space of the EU. Emphasizes the uniqueness of the key traits of his political organization. Indicates the intertwining spaces internal and external policy of the EU, the existing political tendencies in this sphere. Highlights two specific features of the control system in the EU. The EU institutions have legislative powers, but the scale of their application depends on the consent of the EU Council, which includes representatives of national governments. The EU is fundamentally limited possibilities to enforce their own rules. Member countries, while maintaining sovereignty, have the means to resist EU rules and even purposefully preventing the implementation of binding decisions. National governments depend on supranational institutions during the implementation of the intent of enhancing the effectiveness of economic policy. In the EU there is no single Central actor, who would have asked for all the rules and ensure their strict implementation.

Keywords: European Union, political space, political institutions, European Commission, EU Council, European Parliament.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Автор розглядає підходи до дослідження політичного простору ЄС. Наголошує на унікальності ключових рис його політичної організації. Вказує на переплетення просторів внутрішньої і зовнішньої політики ЄС, на наявні політичні тенденції в цій сфері. Виділяє дві специфічні риси системи управління в ЄС. Інститути ЄС мають законодавчі повноваження, але масштаб їх застосування залежить від згоди Ради ЄС, куди входять представники національних урядів. В ЄС принципово обмежені можливості примусу до виконання власних правил. Країни-члени, зберігаючи суверенітет, мають засоби для опору правилам ЄС і навіть цілеспрямовано заважають впровадженню обов'язкових рішень. Національні уряди залежать від наднаціональних інститутів при реалізації власних намірів підвищення ефективності господарської політики. В ЄС немає єдиного центрального актора, який би самостійно задавав правила для всіх і забезпечував їх неухильне виконання.

Ключові слова: Європейський Союз, політичний простір, політичні інститути, Європейська Комісія, Рада ЄС, Європейський парламент.

Політичний простір ЄС не надто широкий. Більшого значення, ніж політиці в ЄС надають економіці і праву. Хоч нині політичний простір ЄС досить насичений і схильний до розширення, в українській науковій думці ще з часів СРСР звично закріпилася і зберігається радикально-ліберальна традиція вузького його трактування, включаючи обмежену кількість проблем і взаємин: зовнішня політика, зовнішня і внутрішня безпека, взаємодія наднаціональних інститутів і національних урядів, процес прийняття наднаціональних рішень, без урахування проблем їх впровадження. Такий звужений підхід до предмету ускладнює дослідження ЄС для українських політологів «політико-інституційним колом», заважаючи адекватному розгляду актуальних, суспільно значимих політичних тенденцій. Перша з них стосується новаторських методів управління і регулятивних практик, які інтенсивно напрацьовує ЄС в теорії та практиці, і без яких проаналізувати його дії можна лише наближено, в загальних рисах. Друга тенденція – демократизація політичного процесу в ЄС, якій у західній політології в останні роки надається особливо пильна увага [1].

Поняття політичного простору передбачає рефлексивний, синтетичний опис політичної організації. Воно допомагає виявити найважливіші зв'язки між людьми і політичними інститутами, встановити сферу діяльності суб'єкта. Вважаємо, що в кожному реально існуючому політичному просторі неодмінно є влада, яку він обмежує, формує і локалізує. Там же має проходити публічний розгляд питань особливої суспільної значимості. Крім того, політичний простір – це простір політичних смислів, значень і

розумінь, які зазвичай представляють, відображають і вибудовують загальні цілі людської діяльності, яка протікає в його межах. Політичний простір у конкретних випадках буває розмитим, дуже розрідженим чи неоднорідним, але він завжди мусить бути структурованим [2].

Це поняття, на нашу думку, досить важливе для дослідників ЄС через унікальність ключових рис його політичної організації. По-перше, політичний процес в ЄС зазвичай не доходить безпосередньо до кінцевих акторів / адресатів певної політики. Здебільшого він зосереджений на проміжних дійових особах – це національні і частково регіональні чи місцеві уряди; приватні та неурядові актори. Інститути ЄС спрямовують і стимулюють їх поведінку так, щоб забезпечити регулювання процесів в економіці згідно з базовими цілями ЄС чи вплинути на характер соціальних змін. По-друге, ЄС обмежений у визначенні масштабів і меж власних повноважень, які визначають держави-учасники. Через обмеженість поля автономних дій для ЄС важливі різні стратегії поступового набуття нових владних важелів на «європейському» рівні, чи особливі процедури, які дозволяють обійти, чи заповнити відсутність повноважень. По-третє, не варто думати, що ЄС просто «поставили» над національними державами, і тому він готовий віддавати безпосередні розпорядження національним урядам чи окремим акторам. Щоб домогтися поставлених завдань, ЄС часто доводиться робити певні зусилля, щоб мобілізувати національні уряди та/чи інших політичних акторів на співпрацю з наднаціональними інститутами. Тож через відсутність в системі ЄС чітких ієрархічних відносин, він повинен щораз закріплювати, стабілізувати зв'язки з національними (регіональними, місцевими) урядами і недержавними акторами.

Досвід ЄС також важливий для теоретичних досліджень політичного простору, адже в організації політичний процес оформлений у множинність з безліччю вертикальних і горизонтальних вимірів. Це дозволяє наочно і на виразному фактичному матеріалі проаналізувати взаємозв'язок мінливої суспільної стратифікації всередині ЄС і навколо нього з коливаннями розмірів і однорідності в його політичній організації. Крім того, ЄС демонструє найбільш явний і найскладніший приклад взаємопроникнення і переплетення просторів внутрішньої і зовнішньої політики в сучасних умовах. Внутрішня політика ЄС традиційно пов'язується з функціонуванням держав (і/ чи квазідержави у випадку ЄС) у чітко визначених територіальних межах. Зовнішня політика формується з контактів і взаємодії держав, міжнародних організацій/ інститутів і недержавних акторів на глобальному чи регіональному рівні. Вони складаються поза національними межами, у віртуальному просторі, значно менше структурованому, ніж простір внутрішньополітичний, де ці «актори» «спілкуються», якщо (і поки) не стикаються реально із вторгненням на «чужу територію».

Наслідком такого зіткнення може стати зміна національно-державних кордонів, поява нових держав і зникнення старих. Однак ЄС набагато частіше демонструє підвищену

здатність до їх «розчинення», внаслідок чого вони стають легко проникними, а не прагнення до грубого перекроювання існуючих кордонів. «Внутрішній» політичний простір окремих держав ніби втрачає прив'язку до певної території, а «зовнішній», тобто загальний для ЄС політичний простір, набуває чіткішої структури, ніж це уявлялося раніше, сам виступає як «внутрішній» щодо глобального простору. Зрештою, поступово зникають підстави для протиставлення просторів внутрішнього і зовнішнього в політиці ЄС.

Кожний дослідник, визначаючи політичний простір, орієнтується на певний взірць. У даному випадку таку орієнтацію задає концепція управління (governance), що відображає перехід від державо-центричних владних відносин повоєнного періоду до більш складної сучасної конфігурації суб'єктів, що включає не лише держави та уряди, а також і ТНК та НУО, які одночасно діють на різних рівнях і в різних центрах політичної влади.

До середини 80-х років ХХ ст. у вивченні ЄС переважали теоретичні підходи, якими послуговувалася теорія міжнародних відносин. Їх метою було пояснення, власне, самого процесу інтеграції. Спочатку найбільшого успіху домоглися неофункціоналісти, які стверджували, що національні уряди, які ініціювали процес інтеграції, згодом мимоволі втрачають контроль над ним у складному переплетенні взаємозалежностей, до якого залучаються наднаціональні, субнаціональні і недержавні актори. Але вже в середині 60-х рр. на практиці національні уряди зміцнили свої позиції в межах Спільного ринку, і завдяки цьому більшу вагу здобули аргументи прихильників міжурядового підходу. Вони стверджували, що національні уряди, навпаки, зберігають контроль за найважливішими питаннями в регіональному об'єднанні, зокрема завдяки володінню національним вето.

Класичні інтеграційні теорії, як і теорії міжнародних відносин, що їх спричинили, мали структури управління десь у проміжку між ієрархією і анархією. Ця дихотомія зіграла важливу роль евристичного характеру в політології, зміцнивши розуміння структурних відмінностей між внутрішньою і зовнішньою політикою. Ієрархія прирівнювалася до внутрішньополітичного порядку, а анархія – до міжнародного, в умовах відсутності єдиного політичного суб'єкта. Втім, у середині 80-х рр. ХХ ст. такий поділ втратив сенс щодо ЄС, при реалізації програми Єдиного внутрішнього ринку (ЄВР), інституційне забезпечення якої оформив Єдиний європейський акт (ЄЕА) 1986 р. Дана ініціатива призвела до серйозного розширення компетенції ЄС і до ревізії процедур прийняття рішень. Найголовніше в цьому зв'язку те, що для полегшення подальшої інтеграції вдалося усунути національне вето в ряді сфер господарської діяльності. Вплив ЄВР на формування власної політичної системи ЄС викликав ряд публікацій, які порівнювали її з політичними системами країн-членів і використовували інструментарій, звичний для порівняльної політології – найперше концепцію політичних мереж [3].

У горизонтальному вимірі на наднаціональному рівні Європейська комісія (ЕК) представляє ЄС в цілому, а Рада ЄС – держави, які входять до неї. Разом обидва інститути,

складаючи ключові центри влади в ЄС, утворюють двоголову структуру – на відміну від національних політичних систем, які мають чіткий єдиний центр. Всі інші інститути, як політичні актори, задіяні в системі ЄС, пов'язані з одним чи іншим з цих центрів. Так, з одного боку, Європарламент (ЄП) і Суд ЄС, уособлюючи наднаціональний принцип політичної організації інтеграційної Спільноти, інституційно схильні до підтримки ЄК. З іншого боку, розвинута в ЄС система комітетів і різноманітні робочі групи орієнтовані головним чином на врахування і узгодження національних інтересів у Раді ЄС.

У вертикальному вимірі європейський принцип представлений тією ж ЄК, яку в даному випадку частково підтримують Рада ЄС, Суд ЄС і Європарламент. Національний принцип представляють окремі країни-члени. Рада ЄС визначає політичні пріоритети Спільноти, приймає закони та здійснює загальне керівництво процесом інтеграції, відіграючи важливу керівну роль стосовно до них.

Європейський рівень влади і особливо ЄК має певні повноваження, головним чином щодо функціонування ЄВР і суміжних з ним сфер, які, втім, не дозволяють їй діяти самостійно. Володіючи монополією на законодавчу ініціативу, ЄК може сформулювати порядок денний і в істотній мірі визначити зміст європейського законодавства, але вона залежить від Ради ЄС, яка приймає законодавчі рішення в остаточному вигляді. Рада ЄС, у свою чергу, з часом став все більше залежною в цьому від ЄП, який ділить з нею законодавчу владу. Суд європейських співтовариств закріпив за собою в ЄС роль арбітра і теж причетний до вироблення інтеграційних правил. Але при цьому він більш залежний від непрямого тиску з боку країн-членів.

Дві специфічні риси, притаманні системі управління в ЄС, мають особливе політичне значення. По-перше, хоч інститути ЄС мають законодавчі повноваження, масштаб їх застосування залежить від згоди Ради ЄС, до якої входять представники національних урядів. Досягти такої згоди зазвичай важко через різні інтереси країн-членів і їх загальне небажання наділяти європейські інститути додатковою владою, що виходить за сферу ринкового регулювання. По-друге, в ЄС принципово обмежені можливості примусу до виконання власних правил. Країни-члени, зберігаючи суверенітет, мають чимало засобів, щоб чинити опір правилам ЄС і навіть цілеспрямовано заважати впровадженню обов'язкових рішень, які їм не подобаються.

Тож ситуація така, що в ЄС національні уряди залежать від наднаціональних інститутів при реалізації власних намірів у справі підвищення ефективності господарської політики. Втім, у системі немає єдиного центрального актора, що міг би самостійно задавати правила для всіх і забезпечити їх неухильне виконання. Отже, і наднаціональна вертикаль, і міжурядова горизонталь разом поєднуються в політичній структурі ЄС, а ідея управління дозволяє охопити її загальним поглядом, зосередившись на з'ясуванні того, як же при таких неоднозначних структурних умовах відбувається доцільне формулювання і успішна імплементація, в т.ч., «незручних» для когось правил.

Сучасна концепція політичного управління в ЄС має два безпосередніх джерела. Перше – це «управління без уряду» (governance without government), тобто ідея, розроблена Дж. Розенау і Е.-О. Чемпелем щодо міжнародних відносин, наявності чи відсутності порядку в світовій політиці [4]. Дж Розенау стверджує, що, хоча глобального порядку, не кажучи вже про світовий уряд, і не існує, деяка впорядкованість (керованість) у світовій політиці все ж формується. Вона походить від співпраці держава, які створюють міжнародні режими, і комплексу взаємодії багатьох акторів – державних і приватних чи неурядових, які, переслідуючи власні цілі, водночас сприяють забезпеченню загального блага.

Друге джерело – це роботи, присвячені трансформації державності національного рівня [5]. Автори робіт представляють появу нових чи альтернативних методів управління як реакцію на скорочення можливості держави до забезпечення зростання економіки і суспільного прогресу, до успішного вирішення складних сучасних проблем.

Таким чином, можна підвести підсумок, що державне регулювання необхідно проводити спільно з приватними та неурядовими акторами чи в певній мірі делегувати їм його, що, в свою чергу, веде до делегованого саморегулювання, від вертикального підпорядкування до горизонтальної координації. Втім, на відміну від національних держав, ЄС відрізняють не падіння здатності до втручання в економічно-соціальні процеси, а, швидше, обмеження, якими обставлене для нього застосування такої здатності. Обидва підходи ставлять під сумнів виняткову роль держав і національних урядів у забезпеченні загального блага та формуванні політичного порядку регіональних масштабів.

Список літератури:

1. Eriksen E.O., Fossum J.E. (eds.) *Democracy in the European Union – Integration through Deliberation?* / E.O.Eriksen, J.E. Fossum (eds.). – London: Routledge, 2000. – 310 p; Eriksen E.O., Fossum J.E. *Bringing European Democracy Back in – or How to Read the German Constitutional Court's Lisbon Treaty Ruling* / E.O.Eriksen, J.E. Fossum // *European Law Journal*. – 2011. – Vol. 17. – №2. – P. 153-171; Crum B., Fossum J.E. *The Multilevel Parliamentary Field – a Framework for Theorising Representative Democracy in the EU* / B. Crum, J.E. Fossum // *European Political Science Review*. – 2009. – Vol. 1. – № 2. – P. 249–271.
2. Bartol L. *Three CSR Models in New European Union Member States and Candidate Countries* [Електронний ресурс] / Leticia Bartol // *CSR PAPER*. – 43.2008. – December. – Режим доступу: <http://feemdeveloper.net/attach/CSR2008-043.pdf>
3. Rhodes R. *The National World of Local Government* / R. Rhodes. – London: Allen & Unwin, 1986. – 131 p.; Rhodes R.A.W. *The New Governance: Governing Without Government* / R.A.W. Rhodes // *Political Studies*. – 1996. – Vol. 44. – P. 652-667.

4. Rosenau J.N. Governance, Order and Change in World Politics // Governance without Government: Order and Change in World Politics / Ed. by James. N. Rosenau, Ernst-Otto Czempiel. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – P. 1-29.
5. Kooiman J. (ed) Modern Governance: New Government-Society Interactions / J. Kooiman. – London: Sage,. 1993. – 326 p.; Kooiman J. Societal Governance: Levels, Models, and Orders of Societal-Political Interaction // J. Pierre (ed.) Debating Governance: Authority, Steering, and Democracy. – Oxford, Oxford University Press, 2000. – P. 138-164.

Бялоблоцька М.

викладач Вищої школи регіональної економіки
м. Кутно, Республіка Польща

СТАТИСТИКА, СУТНІСТЬ І ОБУМОВЛЕНІСТЬ ФОРМУВАННЯ НЕПАРТІЙНИХ І НАПІВПАРТІЙНИХ УРЯДІВ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ДЕМОКРАТІЯХ

У статті розглянуто сутність, особливості формування та статистику функціонування непартійних та напівпартійних урядів у європейських парламентських демократіях. Автор дослідження, використавши знання про поділ усіх урядових кабінетів на партійні і непартійні, детермінував сутність такого різновиду урядів, як напівпартійні. На цій підставі окреслено логічно-раціональну обумовленість формування непартійних і напівпартійних урядових кабінетів у європейських парламентських демократіях.

Ключові слова: уряд, непартійний уряд, напівпартійний уряд, парламентська демократія.

STATISTICS, ESSENCE AND CONDITIONALITY OF NONPARTY AND SEMI-PARTY CABINETS' FORMATIONS IN EUROPEAN PARLIAMENTARY DEMOCRACIES

The article is devoted to analyzing the statistics, essence and conditionality of nonparty and semi-party cabinets' formations in European parliamentary democracies. The author, using knowledge of division of cabinets into party and non-party, determined the essence of semi-party cabinets. On this basis, the researcher described the logical-rational conditionality of nonparty and semi-party cabinets' formation in European parliamentary democracies.

Keywords: government, non-party cabinet, semi-party cabinet, parliamentary democracy.

Як свідчить теорія та політична практика, уряди й урядові кабінети у парламентських демократіях можуть бути більше чи менше політичними, а іншими словами – більше чи менше партійно детермінованими, тобто такими, що більше чи менше піддаються або ж взагалі не піддаються моніторингу зі сторони парламентів і парламентських партій [17]. Все безпосередньо залежить від того, хто є членами урядових кабінетів: члени та представники парламентських партій, члени та представники непарламентських партій чи взагалі непартійні представники.

За цією логікою у парламентських демократіях формуються політичні чи партійні та неполітичні чи непартійні урядові кабінети. Партійні чи політичні урядові кабінети – це такі колегіальні органи у структурі урядів, які складаються з членів й представників парламентських партій та формуються на підставі партійно-парламентської приналежності. Магістральна ознака формування партійного чи політичного урядового кабінету – використання композиції/складу парламенту (нижньої чи провідної палати парламенту) у процесі формування уряду. Натомість, непартійні чи неполітичні урядові кабінети – такі колегіальні органи у структурі урядів, які застосовуються лише тоді, коли партії і депутати парламенту не можуть чи свідомо не хочуть домовитись про створення партійно-політичного уряду і партійного урядового кабінету, а розпуск парламенту (нижньої/провідної палати парламенту) вважають небажаним [3; 8; 11]. Тому головна ознака непартійних або неполітичних урядів – невикористання композиції/складу парламенту (або нижньої чи провідної палати парламенту) у компонуванні міністерських посад в кабінеті. Іншими словами, непартійні чи неполітичні урядові кабінети складаються з фахівців, які можуть належати або не належати до тієї чи іншої партії, але їхня партійна приналежність у цьому контексті не має значення [1; 2; 7; 13-15]. Специфічна партійно-політична природа тих кабінетів, які формують парламентські партії, однак в яких прем'єр-міністри не є членами жодної з цих партій чи не є представленими за квотою жодної з цих партій. Такі урядові кабінети іменують напівпартійними, адже в них збережено партійно-політичну логіку формування урядів, але очевидно є вагомість і непартійних посад прем'єр-міністрів. Річ у тому, що втрата будь-якою парламентською партією ймовірних «прибутків» від делегування комусь із її представників портфеля глави уряду впливає на ефективність розподілу ефектів між партійним та непартійним складовими урядового кабінету. У цьому контексті треба зазначити, що відмінність між непартійними та напівпартійними урядами є суто аналітичною та композитною. Річ у тому, що тільки на підставі емпіричних даних можна оцінювати, наскільки діяльність таких урядів наближена до партійного або непартійного формату.

Апробування окресленої вище дихотомії або трихотомії урядових кабінетів у європейських парламентських демократіях на практиці виявляється в абсолютному домінуванні саме партійних урядів (див. табл. 1). Це означає, що парламентські партії як агенти виборців цілераціонально виступають передусім за формування партійних урядових кабінетів, ставлячи ідею непартійного уряду на останнє місце. А зумовлено це трактуванням партії як політичної організації, однією з ознак якої є отримання влади. І лише тоді, коли партії парламенту не можуть домовитись про формування однопартійного чи коаліційного уряду більшості або меншості, тоді постає дилема вибору між непартійним чи неполітичним урядовим кабінетом й розпуском парламенту і його достроковими виборами. Логіка та послідовність формування напівпартійних урядових кабінетів є дещо іншою. Річ у тім, що такі урядові кабінети звикло формуються за партійною зумовленістю, навіть попри те, що посади прем'єр-міністрів у них

займають непартійні функціонери. Буває, що поряд із непартійними прем'єр-міністрами значна частина міністрів урядових кабінетів також є непартійними фахівцями в тих чи інших сферах господарювання. Однак, на відміну від класичних непартійних урядових кабінетів, міністерські портфелі в напівпартійних урядах (а рідше посада прем'єр-міністра) розподіляються за квотами парламентських партій, які гарантують підтримку чи інвеституру та міністерське членство таким урядовим кабінетам. Саме тому в логічному порядку вибору серед типів урядових кабінетів напівпартійні уряди передують непартійним урядам. Крім того, дуже часто напівпартійні урядові кабінети окреслюють як партійні, тобто їх композиційно і за логікою формування відносять до конструкцій партійних урядових кабінетів.

Таблиця 1. Статистика формування непартійних і напівпартійних урядових кабінетів у європейських парламентських демократіях (станом на квітень 2015 р.)¹

Країна	Всі урядові кабінети	Партійні урядові кабінети	Напівпартійні урядові кабінети	Непартійні урядові кабінети
Парламентські демократії Західної Європи				
Австрія (з 1945 р.)	33	33	–	–
Бельгія (з 1946 р.)	46	46	–	–
Данія (з 1945 р.)	37	37	–	–
Греція (з 1974 р.)	23	18	2	3
Ірландія (з 1944 р.)	26	26	–	–
Ісландія (з 1946 р.)	32	32	–	–
Іспанія (з 1977 р.)	12	12	–	–
Італія (з 1946 р.)	65	60	2	3
Люксембург (з 1945 р.)	21	21	–	–
Мальта (з 1962 р.)	15	15	–	–
Нідерланди (з 1946 р.)	32	32	–	–
Німеччина (з 1949 р.)	25	25	–	–
Норвегія (з 1945 р.)	31	31	–	–
Португалія (з 1975р.)	22	20	–	2
Сполучене Королівство (з 1945 р.)	24	24	–	–
Фінляндія (з 1945 р.)	53	46	1	6
Франція (з 1945 р.)	63	56	7	–
Швеція (з 1944 р.)	31	31	–	–
Разом, №	591	565	12	14
Разом, %	100	95,6	2,0	2,4

¹ До розрахунку кількості урядових кабінетів у європейських парламентських демократіях було включено тимчасово виконуючі обов'язки урядові кабінети. Зі слів С. Голдер, під тимчасово виконуючими обов'язки урядовими кабінетами розуміють урядові кабінети, які мають просто підтримувати статус-кво. Міністри таких урядових кабінетів, включаючи посаду прем'єр-міністра, здебільше входять до певних політичних партій. Але це необов'язково, адже інколи міністри і прем'єр-міністри тимчасово виконуючих обов'язків урядових кабінетів є непартійними. Тим не менше, це не означає, що всі непартійні уряди треба трактувати як тимчасово виконуючі обов'язки [4].

Країна	Всі урядові кабінети	Партійні урядові кабінети	Напівпартійні урядові кабінети	Непартійні урядові кабінети
Парламентські демократії Центрально-Східної Європи				
Болгарія (з 1990 р.)	13	8	1	4
Естонія (з 1992 р.)	14	14	–	–
Латвія (з 1990 р.)	23	21	2	–
Литва (з 1990 р.)	18	18	–	–
Польща (з 1989 р.)	20	20	–	–
Румунія (з 1990 р.)	21	17	4	–
Сербія (з 2007 р.)	4	4	–	–
Словаччина (з 1990 р.)	15	15	–	–
Словенія (з 1990 р.)	16	16	–	–
Угорщина (з 1990 р.)	11	10	1	–
Хорватія (з 2000 р.)	9	9	–	–
Чехія (з 1990 р.)	16	12	2	2
Чорногорія (з 2006 р.)	4	4	–	–
Разом, №	184	168	10	6
Разом, %	100	91,3	5,4	3,3
Усі європейські парламентські демократії				
Разом, №	775	733	22	20
Разом, %	100	94,6	2,8	2,6

Натомість, попри дуже невелику частоту формування, безпосереднього уточнення вимагає сутність та обумовленість формування непартійних урядових кабінетів, які становлять пряму контраверсію партійним урядовим кабінетам. Урядові кабінети непартійного або неполітичного типу у європейській політиці часто називають технократичними, чиновницькими, перехідними, технічними чи службовими – залежно від того, які причини й особливості їхнього формування. За методикою Д. МакДоннелла та М. Валбруцці, технократичними є такі урядові кабінети: якими керують прем'єр-міністри-технократи; які складаються з більшості міністрів-технократів; які мають у своєму розпорядженні мандат на зміну статусу-кво [10]. Відповідно, прем'єр-міністрами технократами є такі прем'єр-міністри, які на момент призначення в урядові кабінети: жодного разу не займали будь-яких державних посад, що були асоційовані із конкретними політичними (передусім парламентськими) партіями; не є формальними членами жодної політичної (передусім парламентської) партії; мають загальновизнаний непартійний політичний досвід, що асоціюється з посадою, яку вони обіймають в урядовому кабінеті. А тому, за словами Р. Роуза [12, с. 418], Р. Каца [5; 6], П. Мейра [9] та Дж. Томассена [16], технократичні урядові кабінети складаються із міністрів, які не лише урядують, але формують політичні цілі. Але попри це у непартійних урядах в політиці не відбувається домінування парламентських партій: вони не контролюють важливих бюрократичних організацій/структур; наявність партійних посад не передбачено або лімітовано; члени

таких урядових кабінетів не рекрутуються і невідповідні парламентським партіям, як члени партійних урядових кабінетів. Та одночасно попри це, парламентські партії визначальні у процесі парламентського способу формування таких урядових кабінетів.

Підсумовуючи, виокремлюємо такі визначальні ознаки непартійних урядових кабінетів: 1) попри участь у персональному складі непартійному урядового кабінету партійних і непартійних міністрів не зумовлено домінування партії/партій у політиці; 2) партійна приналежність міністрів, принаймні на момент формування і функціонування технократичного кабінету, не має жодного значення; 3) номінанти партій не мають жодних чи важливих посад в урядовому кабінеті, бо вони не здійснюють контролю за вагомими бюрократичними організаціями/структурами (найчастіше йдеться про посади як прем'єр-міністра, так і ключових міністрів); 4) кількість партійних посад в урядовому кабінеті лімітована: їх або нема, або дуже мало; 5) ключові повноваження із приводу контролю бюрократичних організацій здійснюють на підставі «технократичного» управління непартійні посадовці, які не рекрутуються і невідповідальні та невідповідні перед парламентськими (або якимось іншими) партіями; 6) ініціальною причиною задля формування непартійних урядів є неможливість чи небажання партій парламенту домовитись про створення кабінету на партійній основі; 7) первинне значення у процесі діяльності непартійних урядів займає забезпечення не політичних пріоритетів партій, а технологічно-профільних інтересів, асоційованих із конкретними міністерствами та відомствами, які очолюють міністри-технократи; 8) непартійні урядові кабінети за логікою функціонування парламентських демократій залежать від підтримки парламентів, які асоційовані із політичними партіями.

Очевидно, що в парламентських демократіях непартійні уряди звично створюють для того, щоби вивести країну із соціально-економічної або політичної кризи, коли довіра до політичних (парламентських) партій низька і вони не можуть або не хочуть створити партійного урядового кабінету. А відповідно, сутність непартійних урядів у парламентських демократіях складає ідея технократичного управління, заснованого на наукових навиках, експертно-галузевому досвіді й технологічних інноваціях у реалізації виконавчої влади. Магістральне значення в діяльності непартійних урядів має забезпечення не політичних пріоритетів парламентських партій, а спершу технологічно-профільних інтересів, асоційованих з конкретними міністерствами й відомствами.

Але навіть попри це, тривалість функціонування непартійних урядів і урядових кабінетів у парламентських демократіях зазвичай незначна, оскільки вони проводять справи, поки не вдасться сформувати уряд/урядовий кабінет на партійній основі. Окрім того, рішення, котрі приймають непартійні урядові кабінети, не повністю відповідають конструкціям легітимності влади у межах делегування повноважень та відповідальності поміж парламентами й урядами в парламентських демократіях [11, с. 187]. Річ у тому, що в непартійних урядах виконавчу владу в межах урядових кабінетів здійснюють посадовці, які тільки відповідальні перед законодавчою владою, проте не вибрані всенародно, не делеговані парламентськими

партіями. Тому непартійний стиль урядів і урядування не є широко апробованим у парламентських демократіях. Окрім того, його вважають критичним сценарієм розвитку відносин з приводу делегування виконавчої влади, який може делегітимізувати сутність парламентської демократії як такої.

Список літератури

1. Amorim Neto O., Strøm K., *Breaking the Parliamentary Chain of Delegation: Presidents and Non-partisan Cabinet Members in European Democracies*, "British Journal of Political Science" 2006, vol 36, nr 4, s. 619-643.
2. Amorim Neto O., Strøm K., *Presidents, Voters, and Non-Partisan Cabinet Members in European Parliamentary Democracies*, Prepared for presentation in the workshop on "Politiske Valg og Offentlig Opinion", the Joint Sessions of the Nordic Political Science Association, Aalborg, Denmark, August 15-17, 2002.
3. Bialoblotskyi Z., *Stabilnist ta efektyvnist uriadiu u politychnykh systemakh krain Skhidnoi Yevropy*, Wyd. LNU imeni Ivana Franka 2013, s. 215-239.
4. Golder S., *Bargaining Delays in the Government Formation Process*, "Comparative Political Studies" 2010, vol 43, nr 1, s. 3-32.
5. Katz R., *Party Government and its Alternatives*, [w:] Katz R. (ed.), *Party Governments: European and American Experiences*, Wyd. De Gruyter 1987, s. 1-26.
6. Katz R., *Party Government: A Rationalistic Conception*, [w:] Castles F., Wildenmann R. (eds.), *Visions and Realities of Party Government*, Wyd. De Gruyter 1986, s. 31-71.
7. Lijphart A., *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, Wyd. Yale University Press 1999, s. 90-115.
8. Lytvyn V., Romaniuk A., *Velyki koalitsii u konteksti koalitsiinykh uriadiu bilshosti: kontseptualizatsiia, politychni prychny ta naslidky na prykladi parlamentskykh demokratii u Yevropi*, „Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy“ 2013, vol 64, nr 2, s. 473–504.
9. Mair P., *The Challenge to Party Government*, "West European Politics" 2008, vol 31, nr 1-2, s. 211-234.
10. McDonnell D., Valbruzzi M., *Defining and classifying technocrat-led and technocratic governments*, "European Journal of Political Research" 2014, vol 53, nr 4, s. 654-671.
11. Romaniuk A., Lytvyn V., Panchak-Bialoblotska N., *Politychni instytuty krain Tsentralno-Skhidnoi Yevropy: porivnialnyi analiz*, Wyd. LNU imeni Ivana Franka 2014, s. 181-189.
12. Rose R., *The Variability of Party Government: A Theoretical and Empirical Critique*, "Political Studies", 1969, vol 17, nr 4, s. 413-445.
13. Schleiter P., Morgan-Jones E., *Party Government in Europe? Parliamentary and Semi-presidential Democracies Compared*, "European Journal of Political Research" 2009, vol 48, nr 5, s. 665-693.
14. Strøm K., Müller W., Bergman T., *Cabinets and Coalition Bargaining: The Democratic Life Cycle in Western Europe*, Wyd. Oxford University Press 2010.

15. Strøm K., Müller W., Bergman T., *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*, Wyd. Oxford University Press 2006.
16. Thomassen J., *Empirical Research into Political Representation: Failing Democracy or Failing Models?*, [w:] Jennings K., Mann T. (eds.), *Elections at Home and Abroad: Essays in Honor of Warren Miller*, Wyd. Michigan University Press, s. 237-265.
17. Woldendorp J., Keman H., Budge I., *Party Government in 48 Democracies (1945-1998): composition, duration, personnel*, Wyd. Kluwer Academic Publishers 2000.

Бялоблоцька С.

викладач Вищої школи регіональної економіки
м. Кутно, Республіка Польща

СОЦІАЛЬНА СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ ЛІБЕРАЛЬНИХ ТА ХРИСТІЯНСЬКО-ДЕМОКРАТИЧНИХ ПАРТІЙ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ (1990-2015): ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті запропоновано порівняльний аналіз соціальної складової діяльності ліберальних і християнсько-демократичних партій у країнах Центрально-Східної Європи упродовж 1990-2015 рр. Дослідник аргументував, що ліберальні та християнсько-демократичні партії тяжіють до центру ліво-правого ідеологічного спектру, але значною мірою відрізняються за соціальною складовою своєї діяльності, порівняв соціальну складову діяльності ліберальних та християнсько-демократичних партій на основі соціальної бази, соціальних питань і соціальної відповідальності, а також акцентував на електоральних результатах цих ідеологічних сімей партій у регіоні.

Ключові слова: партія, ліберальна партія, християнсько-демократична партія, соціальна складовою діяльності партій, Центрально-Східна Європа.

SOCIAL COMPONENT OF LIBERAL AND CHRISTIAN-DEMOCRATIC PARTIES' ACTIVITIES IN CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES (1990-2015): COMPARATIVE ANALYSIS

The article is dedicated to comparative analysis of social components of liberal and Christian-democratic parties' activities in Central and Eastern European countries in 1990-2015. The researcher argued that liberal and Christian-democratic parties tend to the center of left-right ideological spectrum, but differ significantly in their social components of activities, compared social component of liberal and Christian-democratic parties' activities from their social issues, social responsibility and social base, and stressed the electoral results of these ideological party families in the region.

Keywords: party, liberal party, Christian-democratic party, social component of party activity, Central and Eastern Europe.

Ліберальні та християнсько-демократичні політичні партії займають приблизно однакову центристську (лівоцентристську, центристську чи правоцентристську) нішу в сучасному ліво-правому ідеологічному спектрі. Але ці партії зазвичай позиціонуються як представники різних сімей політичних ідеологій. Це означає, що відрізняється їхня програмова позиція в соціальних, економічних, політичних, національних, культурних та інших питаннях. Для підтвердження цього ми апелюємо до досвіду функціонування ліберальних та християнсько-демократичних партій у країнах Центрально-Східної Європи впродовж 1990-2015 рр., зокрема до порівняння соціальної складової діяльності ліберальних і християнсько-демократичних партій у регіоні.

Соціальна складова діяльності будь-якої політичної партії в демократичному режимі структурується за допомогою трактування демократії як проблеми, а не рішення, в якій існує три типи соціальних конфліктів: 1) між суспільством загалом і партією, яка відстоює інтереси окремої соціальної верстви/групи; 2) між партійними масами (електоратом) і партійним апаратом; 3) між партійним апаратом і частиною партії, яка у разі перемоги на виборах обіймає керівні державні посади. Так відбувається сходження до таких трьох соціальних складових діяльності партій, як соціальна база партій (соціальні групи, на які орієнтуються політичні партії), соціальні питання (які знаходять кореспондований вираз у тому, чи та або інша партія виконує соціальні запити свого електорату) та соціальна відповідальність (підзвітність партій виборцям та іншим групам у середовищі партій). Соціальна база партій – це те, що є підставою трансформування партій у владні структури (насамперед, в урядові та парламентські партії). Соціальні питання – це соціальні проблеми, для вирішення яких політичні партії приймають участь у політичному процесі, зокрема в площині електоральної участі та урядування. Соціальна відповідальність партій – це готовність партій приймати на себе провину за невиконання соціальних та інших зобов'язань перед виборцями (в першу чергу, варто апелювати до категорії урядових партій), на основі чого змінюється ідеологічне позиціонування партій у системі. Крім того, окреслені параметри сумарно становлять соціальну складову діяльності політичних партій: оцінювання останньої дає чітку відповідь на питання про те, наскільки партії і партійна система в цілому успішно чи неуспішно агрегують та реалізують соціальні інтереси виборців та виконують свої соціальні функції [4; 6].

Причинність соціальної складової ліберальних партій у Центрально-Східній Європі є компліативною. Річ у тому, що після краху Радянського Союзу лібералізм прийнято більшістю антикомуністичних і навіть посткомуністичних партій як основоположну політичну ідеологію. Тому ліберальним партіям потрібно було у цій ситуації якомось соціально виокремлювати свою ідеологічну приналежність до лібералізму на фоні слугування ліберальними/антикомуністичними принципами іншими політичними партіями в регіоні. Тому спочатку ліберальні партії брали участь у формуванні так

званих національних антикомуністичних «парасолькових» (із англ. «umbrella») організацій. Пізніше вони від них відділилися і намагалися самостійно участувати в політичному процесі, що часто спричинило їхні електоральні невдачі. Після цього більшість ліберальних партій у Центрально-Східній Європі спробували реформуватися, а тому другий період їхнього розвитку позначений численними міжпартійними/внутріпартійними розколами і злиттями. Це є причиною того, що: по-перше, ліберальні партії не надто часто беруть участь у формуванні урядових кабінетів; по-друге, ліберальні партії в урядових кабінетах розглядаються як другорядні партнери, які не мають посади ключових міністрів (бо самостійно ліберальні партії фактично не формують урядів); по-третє, часто після участі в коаліційних урядових кабінетах електоральні успіхи ліберальних партій суттєво зменшуються¹.

Натомість, причинність соціальної складової християнсько-демократичних партій у Центрально-Східній Європі є дистинктивною. Річ у тому, що після краху Радянського Союзу християнську демократію взято на озброєння як ідеологію тільки християнсько-демократичними партіями. А тому вони у своєму розвитку не повинні були так пристально зважати на ідеологічне позиціонування і соціальну базу інших сімей політичних партій, адже історично специфіка партій християнсько-демократичного спрямування полягала у тім, що їх сформовано з антиліберального та антисоціалістичного католицького руху, який кинув виклик гегемонії лібералізму в Європі у теоретичній перспективі. Очевидними є дві імплікації формування християнсько-демократичних партій: по-перше, вони апробували релігію в контексті свого фундаментального елементу і своєї ідентичності, але релігія виявилась швидше перешкодою, ніж перевагою; по-друге, апеляція до релігії перетворила християнсько-демократичні партії в дуже неоднорідні коаліції зацікавлених груп (чи груп інтересів), які об'єднані здебільшого лише за допомогою ініціального дотримання релігії [9, с. 185–186]. Тому християнсько-демократичні партії окреслені як антиконсервативні. А це яскраво вкладається в усталену позицію про те, що в ліво-правому політично-ідеологічному спектрі християнсько-демократичні

¹ Для кристалізації таких висновків ми використали дані про історію та програми таких християнсько-демократичних партій в Центрально-Східній Європі: Союз демократичних сил і Демократична партія у Болгарії; Естонські християнські демократи та Союз «Pro Patria» та «Республіка» в Естонії; Християнсько-демократичний союз у Латвії; Християнсько-демократичний союз, Християнсько-консервативний соціальний союз, Християнська партія, Литовська християнсько-демократична партія, Союз «Батьківщина» – Литовські християнські демократи та Виборча дія поляків Литви у Литві; Виборча дія «Солідарність», Непартійний блок за підтримку реформ, Християнська демократія, Католицький виборчий комітет «Батьківщина», Національний християнсько-демократичний блок для Польщі, Національний виборчий комітет, Партія християнських демократів, Центр порозуміння, Рух за республіку, Виборча дія католиків, Християнсько-національний союз, Громадянська платформа, Польська народна партія у Польщі; «Громадянська сила», Партія «Народний рух», Християнсько-демократична національна народна партія, Румунська демократична конвенція та Партія нової генерації – Християнські демократи у Румунії; Демократична партія, Християнсько-демократичний рух, Християнсько-соціальний союз, Угорський християнсько-демократичний рух, «Красива Словаччина», Словачківський демократичний і християнський союз – Демократична партія та Словацька демократична коаліція у Словаччині; Християнські соціалісти, «Нова Словенія» – Християнська народна партія та Словенська народна партія у Словенії; Християнсько-демократична народна партія в Угорщині; Християнсько-демократичний союз та Християнсько-демократичний союз – Народна партія у Чехії.

партії здебільшого позиціонуються як правоцентристські (центристсько-праві), оскільки умовно розташовуються між ліберальними і консервативними політичними партіями. Однак навіть попри це, християнсько-демократичні партії часто свої програми суміщають із принципами націонал-консерватизму, соціал-консерватизму, а також ліберального консерватизму. Ось чому християнсько-демократичні партії звично трактують як «всеохоплюючі», адже вони ґрунтуються на соціальній підтримці різномірних груп виборців і різних соціальних групах. Проте одночасно такі партії спроможні зберігати та коли потрібно пом'якшувати свою релігійну ідентичність, яку трактують як ініціальну особливість свого формування. Негативна особливість соціального сприйняття християнсько-демократичних партій у тому, що виборці часто вбачають у феномені християнської демократії загрозу культурної розбіжності, а не основу підтримки традиційних цінностей [1]. Як наслідок, електоральні успіхи християнсько-демократичних полісил (так само, як і лібералів) скорочуються від виборів до виборів. Найбільш електорально успішними в регіоні християнські демократи були відразу після колапсу режимів «реального соціалізму» [9, с. 194–195]. Загалом феномен християнської демократії в Центральній-Східній Європі виявився електорально неефективним і концептуально розмитим².

Звичним для Центрально-Східної Європи є висновок, що внаслідок слабкості соціальної бази ліберальних партій вони не спроможні створити стабільну та консолідовану партійну організацію, яка може «вижити» більше двох виборчих циклів [3, с. 43]. Як не дивно, причиною слабкості соціальної бази ліберальних партій у регіоні є їх ідеологічна центристська позиція, котра зумовлює, що ці партії не можуть консолідувати певний електорат та забезпечити його лояльність упродовж тривалого періоду. Підтвердження цьому – позиція, що ліберальні партії, які якомога далі віддалені від умовного ідеологічного центру, зазвичай більш електорально успішні. Крім того, програмними проблемами ліберальних партій у регіоні є те, що вони не завжди мають чітко визначену соціальну базу та ідентичність, адже немає соціополітичного поділу,

² Для кристалізації таких висновків ми використали дані про історію та програми таких християнсько-демократичних партій в Центральній-Східній Європі: Союз демократичних сил і Демократична партія у Болгарії; Естонські християнські демократи та Союз „Pro Patria” та „Республіка” в Естонії; Християнсько-демократичний союз у Латвії; Християнсько-демократичний союз, Християнсько-консервативний соціальний союз, Християнська партія, Литовська християнсько-демократична партія, Союз „Батьківщина” – Литовські християнські демократи та Виборча дія поляків Литви у Литві; Виборча дія „Солідарність”, Непартійний блок за підтримку реформ, Християнська демократія, Католицький виборчий комітет „Батьківщина”, Національний християнсько-демократичний блок для Польщі, Національний виборчий комітет, Партія християнських демократів, Центр порозуміння, Рух за республіку, Виборча дія католиків, Християнсько-національний союз, Громадянська платформа, Польська народна партія у Польщі; „Громадянська сила”, Партія „Народний рух”, Християнсько-демократична національна народна партія, Румунська демократична конвенція та Партія нової генерації – Християнські демократи у Румунії; Демократична партія, Християнсько-демократичний рух, Християнсько-соціальний союз, Угорський християнсько-демократичний рух, „Красива Словаччина”, Словачський демократичний і християнський союз – Демократична партія та Словачка демократична коаліція у Словаччині; Християнські соціалісти, „Нова Словенія” – Християнська народна партія та Словенська народна партія у Словенії; Християнсько-демократична народна партія в Угорщині; Християнсько-демократичний союз та Християнсько-демократичний союз – Народна партія у Чехії.

що зумовлює причинність посилення саме ліберальних партій (майже всі партії у Центрально-Східній Європі сповідують принципи вільного ринку, верховенства права й особистісних прав та свобод людини й громадянина, які одночасно є магістральними принципами саме ліберальних партій). Відповідно в ліберальних партій інколи нема стабільної ідеології, що ускладнює пошук ними своїх виборців. Внаслідок цього ліберальним партіям часто не вдається протистояти відцентровим тенденціям, що приводить до їхнього зникнення з політичної арени. Крім того, виборців не завжди розуміють сутність ліберальної ідеології, а тому розрізнено підтримують ліберальні партії. Проблема поглиблюється сприйняттям перспектив ліберальних партій їх керівництвом. Буває, що лідери ліберальних партій при невдачах останніх одразу шукають шляхів формування нових партій. Це посилює тенденцію розширення розмаїття ліберальних партій у регіоні, що приведе до зростання електоральної мінливості, адже виборці можуть на одних виборах голосувати за одні ліберальні партії, а на інших виборах – зовсім за інші.

Натомість, соціальна і внутрішньопартійна природа християнсько-демократичних партій у більшості країн Центрально-Східної Європи проявляється у тому, що ці політсили виростили з незвичної організаційної структури, яка всередині розділена на інституційні фракції та «крила», що мають тісні організаційні зв'язки з профспілками, роботодавцями, фермерами, жіночими та молодіжними організаціями тощо. Причина такої гетерогенності полягає у тому, що програмно християнсько-демократичні партії роблять наголос на ідеологічній привабливості релігії у зрізі позицій різних соціальних класів. У результаті очевидно, що християнсько-демократичні партії проявляють особливу «майстерність» у розгортанні й провадженні політики посередництва. Цей висновок аргументує, що політичний світогляд християнсько-демократичних партій визначено фактичним балансом сил у внутрішній структурі цих партій. У цьому зв'язку, зміну політики в межах християнсько-демократичних партій та ідеологій доцільно розглядати як відображення внутрішньопартійного балансу сил. Натомість, ці партії, використовуючи ярлик «християнсько-демократичні», зазвичай ділять риси і принципи ідеології конфліктної акомодатії. Відповідно, християнська демократія позиціонується як глибоко інтегративна партійна ідеологія.

Соціально-виборчий профіль ліберальних сил в більшості країн регіону особливий. Електорат ліберальних партій зазвичай більш освічений, ніж електорат інших партій; відсоток виборців із вищою освітою серед ліберальних партій більший, ніж серед інших партій. Це пов'язано з тим, що ліберальні ідеї особливо популярні серед кіл інтелектуалів, у яких свобода і вільне підприємництво, вільна циркуляція товарів і робочої сили розглядаються як перевага, а не недолік. Соціальний база ліберальних партій у Центрально-Східній Європі має набагато більше можливостей отримати прибуток від лібералізованої системи, де її компетенція та можливості є активом, а

тому меншою мірою стурбована гарантіями збереження робочих місць або соціальних допомог. Проте J.-M. De Waele і B. Cholova зауважують, що саме такий електорат ліберальних партій більш нестійкий, бо освічена людина, як правило, більше зацікавлена в політиці, аніж пересічний громадянин і, отже, значно більш піддається критиці в засобах масової інформації чи агресивній кампанії політичних конкурентів [3, с. 44]. Крім того, освічений виборець більш критичний до політики та пропозицій політичних партій, адже може виробити свою власну думку із будь-якого питання, а тому менш «лояльний», аніж менш освічений виборець. Ще один атрибут соціального обличчя ліберального виборця – це вік: виборець, який підтримує ліберальну партію, зазвичай молодший за виборців, які підтримують інші політичні партії. Молоді виборці менше прив'язані щодо феномену «соціальної захищеності комуністичної держави» або ідеї держави загального добробуту, а тому вбачають лібералізацію як перевагу. Крім того, молоді виборці менше ностальгують за минулим і «старим режимом», ніж, наприклад, їхні батьки. Але це одночасно є причиною слабкості соціальної бази ліберальних партій, адже молоді виборці соціалізовані в постійно мінливих умовах розвитку, тому не мають звички позиціонуватись з «традиційними» партіями і можуть легко віддати свій голос будь-якій новій партії, яка відображає їхні поточні інтереси й цінності. Ще одна особливість ліберальних виборців у тому, що їх становить зазвичай міське населення, більше того, населення великих міст. Воно менш уразливе в умовах ліберальної ринкової економіки, бо не залежить від субсидій із боку держави (населення, що залежить від держави, здебільше голосує за соціалістичні чи консервативні партії, бо його інтересам може загрожувати ліберальна позиція). Одна з причин у тому, що міське населення більш відкрите до культурних змін, ніж населення віддалених районів. Тому загалом ліберальний виборець є більш світським і легко долучається до сучасних цінностей, ніж, наприклад, консервативний виборець, який є більш релігійним і захищає традиційні цінності. Загалом в плані електоральної географії ліберальних партій працює два висновки: 1) у більшості країн Центрально-Східної Європи ліберальний виборець проживає у великих містах та обласних центрах; 2) у більшості випадків ліберальний виборець проживає у західних частинах країн Центрально-Східної Європи, які традиційно охоплюють найбагатші регіони. Разом із цим, це зумовлює часте бажання ліберального виборця голосувати за нові ліберальні партії, які він можливо трактує як «більш ліберальні».

Відмінністю християнських демократів від лібералів у Центрально-Східній Європі є те, що перші відносно вдало інкорпорують соціал-демократичні (раніше соціалістичні) моделі держав загального добробуту, які зазвичай відкидаються лібералами. На ранньому етапі свого розвитку християнсько-демократичні партії дотримувались усталених принципів таких моделей. Серед них превалювали такі: справедливий заробітні плати для сімей та співчуття до бідних [5; 11]. Більше того, вчені зазначають, що чимало

соціальних принципів партій християнсько-демократичного спрямування, особливо ті, які стосуються проблем соціальної та політичної етики, а також прав робітників, давно інкорпоровані в моделі держав загального добробуту [7; 8; 14]. Але незабаром проявились окремі проблеми усталених моделей, внаслідок чого виявились спроби християнсько-демократичних партій, спрямовані на модифікацію чинних засад соціальної політики [12]. Зокрема найцікавіші позиції християнських демократів у ракурсі держави загального добробуту стосуються не того, скільки ресурсів витрачається, а того, на що вони витрачаються, а також того, які ж саме соціальні інститути несуть за це відповідальність. Це означає, що християнсько-демократичні партії не просто рекламують державу загального добробуту (як соціал-демократичні партії), а виступають за державу загального добробуту, в якій систематично відрізняються ключові ознаки, інкорпоровані з соціал-демократичного, а також консервативно-ліберального режимів соціальної політики [9, с. 198]. А тому християнські демократи, на відміну від лібералів, більше апелюють до таких ідейних принципів, як справедливість, повага до життя, примирення, активне співчуття, опікуєнство, етична освіта, здоров'я і добробут, забезпечення всіх житлом, соціальне відродження, особистість, сім'я та спільнота. На відміну від вільної ринкової економіки у ліберальних партій, спрямовуючою економічною моделлю християнсько-демократичних партій у Центрально-Східній Європі є соціальна ринкова економіка.

Загалом дистинктивним параметром дихотомії ліберальних та християнсько-демократичних партій у Центрально-Східній Європі є їх орієнтація на індивідуалістичні чи соціально-групові проблеми розвитку. Соціальним параметром більшості ліберальних партій у регіоні є те, що ці політсили позиціонуються здебільшого як індивідуалістичні. Відповідно, вони вкрай мало уваги приділяють проблемам соціального розвитку³. Часто саме це є причиною електоральних невдач ліберальних партій у країнах Центрально-Східної Європи, хоча б у зрізі виборчих успіхів соціал-демократичних, християнсько-демократичних та консервативних партій, котрі більше зосереджені на проблемах соціального розвитку [13]. Натомість, християнсько-демократичні сили у соціальному зрізі ґрунтуються на кількох самобутніх принципах – християнська прихильність до елементарних прав людини та громадянина й ліберальних демократичних цінностей, класове та транснаціональне примирення. Вони доповнені такими засадничими соціальними принципами, як інтеграція, класовий компроміс, акомодация та плюралізм. А це аргументує, що християнсько-демократичні партії більшою мірою намагаються примирити й інтегрувати безліч соціальних груп, чий інтереси розходяться. Це чітко аргументує, що будучи центристськими чи наближеними до ідеологічного центру, ліберальні та християнсько-демократичні партії суттєво корелюють на рівні соціальної складової та соціальних принципів і функцій своєї діяльності.

³ Див на підставі [2; 10; 15].

Список літератури

1. Bale T., Szczerbiak A., *Why is there no Christian democracy in Poland – and why should we care?*, „Party Politics, 2008, vol 14, nr 4, s.479–500.
2. Budge I., Klingemann H.-D., Volkens A., Bara J., Tanenbaum E., Fording R., Hearl D., Kim H. M., McDonald M., Mendez S., *Mapping Policy Preferences. Estimates for Parties, Electors, and Governments 1945–1998*, Wyd. Oxford University Press 2001.
3. De Waele J.-M., Cholova B., *The Liberal Parties in Central and Eastern Europe: Weakness and Potential: Final Report*, Wyd. Alliance of Liberals and Democrats for Europe (ALDE) Party 2013.
4. Duverger M., *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*, Wyd. Methuen 1969.
5. Fix B., *Religion und Familienpolitik. Deutschland, Belgien, Österreich und die Niederlande im Vergleich*, Wyd. Westdeutscher 2001.
6. Giddens A., Griffiths S., *Sociology*, Wyd. Polity 2006.
7. Kahl S., *Saving the poor: how religion shapes welfare-to-work policy in Europe and the United States*, Wyd. Yale University 2007.
8. Kahl S., *The religious roots of modern poverty policy: Catholic, Lutheran, and Reformed Protestant traditions compared*, „European Journal of Sociology“ 2005, vol 46, nr 1, s. 91–126.
9. Kalyvas S. N., van Kersbergen K., *Christian Democracy*, „Annual Review of Political Science“ 2010, vol 13, s. 183–209.
10. Klingemann H.-D., Volkens A., Bara J., Budge I., McDonald M., *Mapping Policy Preferences II. Estimates for Parties, Electors, and Governments in Eastern Europe, the European Union and the OECD, 1990–2003*, Wyd. Oxford University Press 2006.
11. Opielka M., *Christian foundations of the welfare state: strong cultural values in comparative perspective*, [w:] van Oorschot W., Opielka M., Pfau-Effinger B. (eds.), *Culture and Welfare State: Values and Social Policy in Comparative Perspective*, Wyd. Edward Elgar 2008, s. 89–114.
12. Seeleib-Kaiser M., van Dyk S., Roggenkamp M., *Party Politics and Social Welfare: Comparing Christian and Social Democracy in Austria, Germany and the Netherlands*, Wyd. Edward Elgar 2008.
13. Tupy M., *The Rise of Populist Parties in Central Europe: Big Government, Corruption, and the Threat to Liberalism*, „Development Policy Analysis“ 2006, nr 1.
14. van Kersbergen K., *Social Capitalism: A Study of Christian Democracy and the Welfare State*, Wyd. Routledge 1995.
15. Volkens A., Lehmann P., Merz N., Regel S., Werner A., Lacewell O. P., Schultze H., *The Manifesto Data Collection. Manifesto Project (MRG/CMP/MARPOR). Version 2013b*, Wyd. WZB Berlin Social Science Center 2013.

CZYNNIK NATO W PROCESACH TRANSFORMACYJNYCH SYSTEM PARTYJNY REPUBLIKI BUŁGARIA

To badanie dotyczy kwestii zmian w systemie partyjnym Republiki Bułgaria przed i po akcesji do NATO. Okazało się przekształcenie systemu partyjnego w kontekście Bułgarii euroatlantyckiej retoryki sił politycznych w kraju. Określona na znaczenie konsolidacji politycznej głównych partii politycznych w kraju na drodze do przystąpienia do NATO. Wpływ członkostwa Bułgarii w modernizacji i europeizacji stopniowego partii politycznych w kraju NATO. Okazało się, że członkostwo w NATO bodźcem do prowadzenia wyraźnej linii polityków, niezależnie od przynależności do określonej siły politycznej.

Słowa kluczowe: NATO, partia polityczna, konsolidacja, transformacja.

THE NATO FACTOR IN PROCESSES OF TRANSFORMATION OF THE PARTY SYSTEM OF THE REPUBLIC OF BULGARIA

This research deals with the issue of changes in the party system of the Republic of Bulgaria before and after the country's accession to NATO. Proved the transformation of the party system in the context of Bulgaria's Euro-Atlantic rhetoric of the political forces of the country. Specified on the importance of political consolidation of major political parties of the country on the path to accession to NATO. The influence of the membership of Bulgaria in NATO's gradual modernization and Europeanization of political parties of the country. Proved that NATO membership spurred to conduct a clear line of politicians, regardless of affiliation to a particular political force.

Keywords: NATO, political party, consolidation, transformation.

ФАКТОР НАТО У ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ РЕСПУБЛІКИ БОЛГАРІЯ

Дане дослідження присвячене питанням змін у партійній системі Республіки Болгарія напередодні та після вступу країни в НАТО. Обґрунтовано процес трансформації партійної системи Болгарії в контексті євроатлантичної риторики політичними силами країни. Вказано на важливість політичної консолідації основних політичних партій країни

на шляху до вступу в Організацію Північноатлантичного Договору. Охарактеризовано вплив членства Болгарії в НАТО на поступову модернізацію та європеїзацію її політичних партій. Доведено, що членство в НАТО стимулювало до ведення чіткої лінії політиками країни незалежно від належності до тієї чи іншої політичної сили.

Ключові слова: НАТО, політична партія, консолідація, трансформація.

Сьогодні, роблячи невеликий екскурс в історію, не можна применшувати шлях, пройдений Болгарією до членства в ЄС та НАТО. Ще 20-25 років тому ця країна вважалась однією з найбільш «проблемних» на європейському континенті з огляду на рівень корупції, брак реформ, дефіцит політичної волі та послідовності у досягненні поставлених цілей. Подібно нинішній Україні, Болгарія мала великі проблеми із якістю державного управління, стандартами життя та рівнем злочинності, а громадяни Болгарії стояли у довгих чергах за європейськими візами. Багато хто вважав, що ця православна слов'янська країна за своєю цивілізаційною природою неспроможна стати частиною західного світу. Втім, попри скептицизм і сумніви багатьох, болгарам вдалося істотно виправити ситуацію і протягом десяти років розв'язати трансформаційні завдання, які відкрили для цієї балканської країни двері до НАТО (2004) та ЄС (2007). Досвід Болгарії, цивілізаційно спорідненої з Україною, красномовно свідчить про принципову можливість реалізації тих амбіційних завдань, які ставить перед собою Україна, прагнучи інтегруватись до найбільш економічно розвиненої та політично захищеної спільноти європейських націй.

Розпуск Організації Варшавського Договору наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. створив для колишніх її членів складні проблеми. Утворився вакуум безпеки в регіоні, а разом із цим виникла потреба вироблення стратегії національної безпеки для кожної країни зокрема. Політичні еліти країн вимушені були швидко вирішувати проблеми політичного, економічного розвитку та забезпечення національної безпеки. Ставлення НАТО до прийому нових членів із посткомуністичних країн, що претендували на членство в організації, були різними. Вказані країни розраховували вступом до НАТО забезпечити собі і всьому регіону сприятливі політичні, а в перспективі і економічні умови розвитку[1, с. 387].

Питаннями впливу членства в НАТО на колишні комуністичні країни займалися як закордонні так і вітчизняні науковці. Всі вони вказують на переважно позитивні моменти членства всіх без виключення нових країн-членів НАТО, колишніх комуністичних держав. Переважно цей позитивний вплив виявляється в розвитку економіки країн, військовій трансформації, припливі закордонних інвестицій тощо. Особливе місце у цих змінах відіграють трансформаційні процеси партійних систем нових країн-членів НАТО, адже через партійних лідерів у цих країнах вдалося досягти необхідного рівня підтримки вступу

в НАТО. Аналогічні процеси, на думку всіх аналітиків та науковців, які активно аналізують дану проблематику, спостерігаються і в Республіці Болгарія.

Серед дослідників запропонованої теми окремо варто виділити роботи болгарських науковців. Насамперед слід згадати праці І. Баєвої [2], Г. Карасімеонова [3], Т. Обретенної [4]. Вітчизняні дослідники – працівники Інституту Євроатлантичного співробітництва України разом з вченими Болгарського Інституту політичних та правових досліджень і Болгарської школи політики підготували спільну роботу, присвячену безпосередньо питанням переваг членства Болгарії в Північноатлантичному Альянсі та можливому вступу до НАТО України [5]. Активно вивчають болгарську проблематику українські науковці, зокрема М. Мілова [6], В. Бурдяк [7; 1]. Українські науковці відзначають важливість вступу всіх посткомуністичних країн у НАТО. Це стало поштовхом для цих країн на шляху реформування і подальшої інтеграції в ЄС. Аналогічний шлях пройшла і Болгарія, яка спочатку стала членом НАТО, а після декількох років завершила процес інтеграції в ЄС.

Шлях до НАТО на відміну від вступу в ЄС для Республіки Болгарія був набагато складнішим. Спочатку основні політичні партії та громадянське суспільство Болгарії, не підтримували членства в НАТО, на відміну від членства в ЄС, а громадяни мали різні переконання з даного приводу. Втім, шлях Болгарії до НАТО на партійному рівні розпочався ще наприкінці 1990 р., коли національний парламент – Великі Народні збори Республіки Болгарія оголосив доленосне для країни рішення, прийняту постанову, якою було проголошено бажання країни взяти рівноправну участь у житті європейської спільноти, а 1 жовтня 1991 р. ЄС прийняв рішення про початок переговорів про підписання з РБ Угоди про асоціацію. Пізніше, на Мадридському саміті в липні 1997 р. члени Альянсу знову заявили, що НАТО – Організація, відкрита для вступу нових членів згідно із Статтею 10 Альянсу, і що він продовжуватиме запрошувати нових членів, які спроможні втілювати в життя принципи Договору та робити свій внесок у безпеку євроатлантичного регіону [3, с. 87.].

До вступу до Альянсу політичні партії РБ намагались знайти зовнішню підтримку, налагоджуючи контакти із транснаціональними європейськими партіями. Саме так розпочалась їх поступова модернізація й європеїзація, яка допомогла партіям подолати конфронтаційну модель поведінки, характерну для початку перехідного періоду країни. Результатом процесу стало досягнення консенсусу серед політичних партій щодо основного політичного пріоритету для Болгарії, який полягав у членстві в НАТО та ЄС [8, с. 39].

До 1997 р. існували два політичні табори, які мали різні погляди щодо НАТО та необхідності приєднання країни до даної організації. В той час як антикомуністичний політичний табір, особливо його основна партія – Союз демократичних сил (СДС), наполегливо підтримували приєднання країни до НАТО, Соціалістична партія Болгарії

(БСП) через традиційну антинатовську позицію, негативно ставилася до НАТО до 1997 р. і відстоювала позицію нейтралітету в оборонній сфері. Проте після 1997 р., коли відбулася зміна лідера Соціалістичної партії, новий голова – Георгі Пирванов спрямував партію на шлях соціальної демократії та намагався змінити її позицію щодо НАТО. Поступова модернізація БСП, якій посприяло її партнерство із лівою Європейською партією та Партією європейських соціалістів, зумовила зміну ставлення партії до вступу країни в НАТО. З часом лідери партії врешті вирішили приєднатися до СДС у підтримці інтеграції Болгарії до НАТО і на момент вступу країни в Північноатлантичний Альянс між основними політичними партіями існував консенсус з даного питання [9, с. 27-28].

Різні уряди країни і політичні партії поступово прокладали шлях в євроатлантичні структури. У 90-х рр. ХХ ст. до влади по чергово приходили БСП, та її основний політичний конкурент – СДС. Однією з найуспішніших сфер діяльності уряду І. Костова, лідера СДС, була зовнішня політика. Країна значно наблизилася до вступу в НАТО. Після втрати довіри правими силами, до влади у 2001 р. прийшов уряд на чолі з харизматичним для Болгарії колишнім монархом Симеоном Сакскобургготські (Симеон Другий). Передвиборча програма, яка дозволила перемогти на виборах політичній партії «Народний рух Симеон Другий» (НРСА) в 2001 р., включала в себе членство Болгарії в НАТО і ЄС, а також забезпечення великих економічних свобод, а, отже, і добробуту болгарським громадянам.

Болгарська партійна система ще недостатньо інституціоналізована, навіть попри те, що країна – член НАТО і ЄС. Доказом цього є поява нових популістських партій. Деякі з них навіть мають значну політичну вагу та вплив на виборців. Прикладом такої політичної партії в Болгарії є ультранационалістична коаліція «Атака», яка зуміла у власних цілях використати антинатовську риторіку на виборах 2005 р., що дозволило їй пройти в парламент і отримати 11 мандатів. Проте, вплив Європейського Союзу і НАТО та членство таких популістських партій у транснаціональних європейських партіях допомогли пом'якшити та структурувати даний популізм в рамках певної встановленої політичної практики [10, с. 237-238].

Після приєднання Болгарії до НАТО, перед країною постали нові реалії щодо внутрішньої і зовнішньої політики країни. Членство в НАТО стимулювало до ведення чіткої лінії політиками країни незалежно від належності до будь-якої політичної сили [11, с. 153].

Болгарське суспільство завжди вирізнялося так званим «протестним голосуванням», яке полягало у постійній зміні політичних сил, що приходили до влади. Болгари намагаються своїм голосуванням заставити політичні партії виконувати свої обіцянки. Особливо це стало відчутно після вступу країни в НАТО і ЄС. Відповідно, серед болгарських політичних партій зменшилося число популістських, антинародних сил. До влади знову по чергово приходили різні політичні сили, лише колишньому меру Софії Бойко Борисову та його центристській політичній силі Громадяни за європейський розвиток Болгарії (ГЕРБ) вдалося двічі в 2009 та 2014 рр. сформувати уряд країни, який

пропагує тісну співпрацю в рамках членства Болгарії в НАТО і ЄС. За останні роки в болгарському суспільстві сформувалася ще одна чітка тенденція, а саме: до зменшення кількості політичних партій країни.

Таким чином, можемо з впевненістю стверджувати, що НАТО відіграло одну з найважливіших ролей у трансформації партійної системи Республіки Болгарія наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Це викристалізувалося в нову плюралістичну партійну систему з чітко вираженими проєвропейськими та проатлантичними політичними силами.

Список літератури:

1. Бурдяк В. Моделі посткомуністичної політики в країнах Центрально-Східної Європи / В. Бурдяк // Галичина 5-6/2001. Науковий і культурно-просвітний часопис. – Львів, 2001. – С. 387-391.
2. Баева И. България и Източна Европа. – София: Парадигма, 2001. – 272 с.
3. Карасимеонов Г. Новата партійна система в България. – София: ГорексПрес, 2003. – 224 с.
4. Обретенова Т. Политическия център [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bnr.bg/RadioBulgaria/Emission_Russian/Theme_Monitor/Material/1002_polit_centr
5. Європейська та євроатлантична інтеграція України: шлях до демократії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: gurt.org.ua/uploads/news/2009/02/04/book_ukr.pdf
6. Мілова М. Партійна система Болгарії в контексті сучасних європейських тенденцій / М. Мілова // Політичний менеджмент. – №4, 2008. – С. 88-100.
7. Бурдяк В. Сучасні теоретичні та методологічні підходи до трансформаційних змін у постсоціалістичних країнах Центрально-Східної Європи / В. Бурдяк // Держава і право. Збірник наукових праць. Юридичні та політичні науки. Випуск 25. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – С. 557-568.
8. Любенов М. Політичні партії відіграли важливу роль на шляху Болгарії до членства в ЄС та НАТО [Електронний ресурс] // Європейська та євроатлантична інтеграція України: шлях до демократії. – С. 38-40. – Режим доступу: gurt.org.ua/uploads/news/2009/02/04/book_ukr.pdf
9. Карасимеонов Г. Досвід Болгарії як члена НАТО та ЄС (Що може використати Україна?) [Електронний ресурс] // Європейська та євроатлантична інтеграція України: шлях до демократії. – С. 26-31. – Режим доступу: gurt.org.ua/uploads/news/2009/02/04/book_ukr.pdf
10. Осадца І. Утворення ультранационалістичної партії “Атака” та її участь у парламентських виборах в Болгарії / І. Осадца // Матеріали V Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. У двох томах. Том 2: Всесвітня історія. Спеціальні історичні дисципліни. Політологія. Міжнародні відносини. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2006. – С. 237-240.
11. Осадца І. Оборонна стратегія Болгарії у контексті її членства в НАТО / І. Осадца // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Т. VI. – Чернівці: Видавничий дім Букрек, 2008. – С. 150-163.

ПОЛІТИКА ІТАЛІЇ ЩОДО ПРАВ МОВНИХ МЕНШИН

У доповіді обґрунтовується нагальність вивчення політики країн Західної Європи щодо прав мовних меншин для України. Розглядається приклад Італії. Актуальність проблеми виявляється за допомогою застосування контент-аналізу передвиборчих програм політичних партій. Робиться висновок про відсутність у Італії потреби у додатковому захисті мов меншин та стабільність ситуації.

Ключові слова: Італія, контент-аналіз, передвиборчі програми політичних партій, мова, мовне питання, права меншин.

ITALIAN POLICY CONCERNING LANGUAGE MINORITY RIGHTS

The article provides proofs of urgency for Ukraine of study of the language issue in Western Europe. The case of Italy is considered. The relevance of the language issue is revealed with a content analysis of the electoral programmes of the political parties. It is concluded that there is no need to additionally protect minority languages, and the situation is stable.

Keywords: Italy, content analysis, electoral programs of political parties, language, language issue, minority rights.

Україна прагне до вступу до Європейського союзу, але задля того вона має відповідати певним критеріям, що висуваються до країн-учасниць, та поділяти «європейські цінності» як на офіційному так і на неофіційному рівнях. Однією з таких цінностей є збереження і розвиток мов держав-членів Євросоюзу, в тому числі, мов етнічних меншин, що включає шанобливе ставлення та створення умов, необхідних для їх збереження (за необхідністю) та розвитку. Таким чином, на сучасному етапі євроінтеграційного процесу для України є необхідним вивчення мовних політик європейських країн.

У монографії «Мовна політика деяких зарубіжних держав» О. Куць пише, що «загальна спрямованість мовної політики пов'язана з підтримкою мови народу, який домінує в нації-державі» [1, с. 3], але політичні реалії сучасних країн Європи свідчать про те, що ця позиція є застарілою і сьогодні все більшого значення набирає захист регіональних мов.

Метою цього дослідження було проаналізувати мовну політику Італійської Республіки щодо мов меншин, що проживають на її території. Щоб виявити актуальність мовного

питання, було проаналізовано програмні документи політичних партій, тому що партія як соціально-політичний інститут представляє інтереси певних соціальних (у тому числі і мовних) груп, тобто якщо мовна проблема існує, має бути і партія, що підіймає мовне питання, тому до вибірки потрапили тільки програми партій, що пройшли до парламенту.

Для того, щоб з'ясувати, чи згадуються мови в програмах партій, і в якому контексті, було проведено контент-аналіз передвиборчих програм політичних партій, що пройшли до діючого національного парламенту.

За типом проведений контент-аналіз був якісним, оскільки метою було з'ясувати, чи згадуються мови в програмах партій, і в якому контексті. Інформаційним джерелом для контент-аналізу були офіційні сайти партій, а аналізованими повідомленнями – передвиборчі програми партій; час появи повідомлень – останні парламентські вибори (24-25 лютого 2013 року). Одиницею аналізу було слово «мова» та слова похідні від нього мовою, відповідною до мови повідомлення.

Наведемо список політичних партій Італії, програмні документи яких було вивчено: «Partito Democratico» («Демократична партія»), «Partito Socialista Italiano» («Італійська соціалістична партія»), «Nuovo Centrodestra» («Новий правий центр»), «Unione di Centro» («Союз центру»), «Solidary Democracy» («Солідарна демократія»), «Partito Popolare Sudtirolese» («Південнотірольська народна партія»), «Partito Autonomista Trentino Tirolese» («Трентіно-Тірольська автономістська партія»), «Unione per il Trentino» («Союз за Трентіно»), «Union Valdôtaine» («Союз Валле-д'Аоста»), «Movimento Associativo Italiani all'Estero» («Союзний рух італійців за кордоном»), «Forza Italia» («Вперед, Італія»), «Movimento Cinque Stelle» («Рух п'яти зірок»), «Lega Nord» («Ліга Півночі»), «Conservatori e Riformisti» («Консерватори та реформісти»), «Scelta Civica» («Громадянський вибір»), «Per l'Italia» («За Італію»), «Sinistra Ecologia Libertà» («Ліви Екологія Свобода»), «Fratelli d'Italia – Alleanza Nazionale» («Брати Італії – національний альянс»).

Проаналізувавши програми 18 політичних партій, було виявлено, що одиниця аналізу згадується в програмі лише однієї партії. «Unione per il Trentino» (UpT) – регіоналістська християнсько-демократична партія в Трентіно (Італія). UpT займає 1 з 630 місць у Палаті депутатів, 1 з 315 – у Сенаті, 5 з 35 – у місцевій раді. На загальних виборах у 2013 році партія набрала 19,6% голосів, на місцевих – 13,3%, на європейських виборах в 2014 році отримала 12,2% голосів. Єдине згадування мовного питання у передвиборчій програмі партії є пропозицією призначати в парламент території трьох представників мовних меншин – німецької, французької та франко-прованської.

Кількість носіїв німецької мови в Італії – 225 тисяч. Найбільш розповсюдженою німецька є в автономному регіоні Трентіно – Альто-Адідже (провінції Південний Тіроль та Больцано) і регіоні Венето (провінція Беллуно). Французька мова домінує в автономній області Валле-д'Аоста, де кількість її носіїв налічує 100 тисяч; загальна кількість носіїв

французької мови в Італії становить 9 мільйонів 510 тисяч. Відповідно до Акту захисту історичних меншин від 1999 року № 482, німецька має статус провінційної у регіоні Трентіно – Альто-Адідже, а французька – у Валле-д'Аоста. Франко-прованська мова використовується здебільшого у Валле-д'Аоста; кількість носіїв в Італії – 70 тисяч. Має статус мови під загрозою зникнення [3].

Слід зазначити, що в 2000 році Італія підписала, але станом на сьогоднішній день не ратифікувала Європейську хартію регіональних мов або мов меншин [4], яка є універсальним інструментом захисту прав мовних меншин на території більшості країн Європейського союзу. На нашу думку, це може пояснити відсутність потреби у додатковому захисті мов меншин або її вираження населенням. Тобто актуальний ступінь захисту мов є задовільним; мовну політику Італії щодо мов меншин можна назвати адекватною, а ситуацію – стабільною.

Література

1. Куць О.М. Мовна політика деяких зарубіжних держав / Олексій Маркович Куць. – Х.: ХНУ ім. В.Каразіна, 2011. – 200 с.
2. Програма політичної партії «Unione per il Trentino» [електронний ресурс]. – Unione per il Trentino. – Режим доступу: http://www.unioneperiltrentino.it/sites/default/files/images/statuto_upt_-_approvato_01_03_14_0.pdf
3. Italy: Languages [електронний ресурс]. – Ethnologue: Languages of the world. – Режим доступу: <http://www.ethnologue.com/country/IT/languages>
4. Treaty № 148 European Charter for Regional or Minority Languages: Chart of Signatures and Ratifications [електронний ресурс]. – <http://conventions.coe.int>. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=148&CM=8&DF=20/06/2015&CL=ENG>

ROLA SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO W POLITYCZNEJ TRANSFORMACJI W REPUBLICIE CZESKIEJ

Po «aksamitnej» rewolucji w Republice Czeskiej powstała gęsta sieć grup i organizacji społeczeństwa obywatelskiego w różnych dziedzinach życia. Większość z nich świadczy usługi i uzupełnia tym państwo. Jest niewielka, ale stała i mocna sieć barów grup zorientowanych na rzecz dobra publicznego. Ich działalność świadczy o tym, że organizacje pozarządowe stają się społecznie uznanymi aktorami, choć w państwie nie ma sprawny system norm, które regulują ich status. Jednak skuteczność organizacji pozarządowych w zmianach transformacyjnych państwa wzmocnione, obywatele znacznie lepiej postrzegają organizacje pozarządowe, aktywniej angażują się do udziału w ich działalności. Wyniki ankiet wskazują na stopniowy wzrost społecznej roli organizacji pozarządowych w czeskim społeczeństwie.

Słowa kluczowe: Republika Czeska społeczeństwo obywatelskie, organizacje pozarządowe

THE ROLE OF CIVIL SOCIETY IN THE POLITICAL TRANSFORMATION OF THE CZECH REPUBLIC

After the velvet revolution in the Czech Republic formed a dense network of groups and organizations of civil society in various spheres of life. Most of them provides services and complements this state. There is a small, but constant and strong network of advocacy groups focused on social good. Their work shows that non-governmental organizations become socially recognized actors, even in States that do not have a clear system of norms that regulate their status. However, the effectiveness of non-governmental organizations in transformational change of the state increases, citizens are significantly more receptive to non-governmental organizations actively involved in their activities. The survey results point to a gradual increase of the social role of non-governmental organizations in the Czech society.

Keywords: Czech Republic, civil society, non-governmental organizations.

РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ПОЛІТИЧНІЙ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Після «оксамитової» революції у Чеській Республіці утворилась густа мережа груп і організацій громадянського суспільства у різних сферах життя. Більшість із них надає послуги й доповнює цим державу. Є невелика, але постійна і потужна мережа адвокатських груп, зорієнтованих на суспільне благо. Їх діяльність свідчить, що неурядові організації стають соціально визнаними акторами, хоч у державі відсутня чітка система норм, які регулюють їх статус. Водночас ефективність неурядових організацій в трансформаційних змінах держави посилюється, громадяни значно краще сприймають неурядові організації, активніше залучаються до участі в їх діяльності. Результати опитувань вказують на поступове зростання соціальної ролі неурядових організацій в чеському суспільстві.

Ключові слова: Чеська Республіка, громадянське суспільство, неурядові організації.

Після 1989 р. політичну дійсність, державу і громадянське суспільство Чехії доцільно характеризувати в контексті перехідного, трансформаційного процесу, за еволюційним підходом і теорією залежності сучасності від історичного розвитку, «стежки залежності» чи історичного інституціоналізму. Ці підходи вказують на роль попередньої інституційної та культурної спадщини у створенні нових політичних правил гри, а сильне й активне громадянське суспільство (ГС) веде до зміцнення демократії [1, с. 17; 2, с. 373; 3, с. 4].

На інституціалізацію ГС Чехії з початку демократизації значно вплинули швидкі темпи ліквідації соціалізму, історичні традиції самоорганізації Першої Чехословацької Республіки, рівень соціально-економічного розвитку. Чехи прагнули реалізувати принципи правової, демократичної держави, народовладдя, що тісно пов'язане з активною участю в політичному процесі ГС як чинника подолання суспільних деформацій авторитаризму.

Розвиток ГС у Чеській Республіці (ЧР) має свою специфіку, позитиви і суперечності, залежно від інтенсивності змін у політиці й одночасному переході до ринку. Теоретичні рефлексії щодо суті ГС, його конкретних проявів і дії в реаліях ЧР ґрунтуються на аналізі інституційного становлення, динаміки росту громадських організацій та їх членства, активності громадських рухів, їх взаємин з інститутами політичної системи тощо. Сучасне ГС прагне поставити державу під контроль суспільства, звести до мінімуму можливу шкоду від неї, обмежити свавілля державної влади, зробити державу правовою, без чого неможливе і саме ГС [4, с. 11]. Ключовою проблемою при переході до демократії в ЧР постала проблема формування дієвого громадянського суспільства.

Після революції 1989 р. у ЧР розпочали свою діяльність дві основні організаційно-правові форми неурядових організацій (НУО): об'єднання (*universitas personarum*) і фонди (*universitas rerum*). Об'єднання – це засновані на членстві організації, члени яких

чи їх виборні представники утворюють вищий керівний орган, формують організації у суспільно-корисних цілях чи в загальних інтересах членів. Фонди традиційно створюються на базі майна, призначеного для конкретних цілей. Ними керують постійні ради директорів, які самі призначають наступників. У ЧР фонди створюють для служіння суспільству [5, с. 6].

У 1990 р. у ЧР відразу зареєструвалось майже 4 тис. НУО. Так тривало до 1994 р. Далі щорічна кількість НУО зростала на 2-3 тис. Збільшення кількості НУО вимагало інших юридичних меж і внесення змін до Закону «Про фонди і добротинні фонди» [5, с. vii].

Під егідою відомих державних лідерів і в очікуванні нових перспектив правові основи діяльності НУО істотно покращились, що було визнано у світі. Як писали в 1999 р. С. Лестер і Х. Анхайер, «зазвичай нові правові структури, що з'являються в цьому регіоні, явно перевершують за якістю свої західні аналоги, розробка яких велась здебільшого безсистемно» [6, с. 34]. У 1998 р. число фондів зменшилось з 5238 до 126, а кількість НУО зросла майже на 6 тис. Це викликано тим, що частина первинних фондів у відповідь на посилення вимог Закону відреагувала зміною правосуб'єктності та зареєструвалась як НУО.

Більшість з них продовжила діяльність. Нині у ЧР офіційно зареєстровано майже 65 тис. НУО у різних правових формах. Втім, кількість НУО – лише одна з характеристик ГС. Адже ЧР не скасовує реєстрацію організації, яка вже не діє. Тож слід враховувати й інші показники. У 1995 р. у ЧР частка діяльності НУО, які брали участь у створенні ВВП, складала 1,6% (у Нідерландах 15,3%; США 6,9%; Японії 4,5%; у Німеччині 3,9%, а в Румунії 0,3%). У ГС працювало 74 200 оплачуваних службовців і 40 900 добровольців (у розрахунку повної робочої ставки), що більше ніж у деяких галузях промисловості ЧР [7, с. 19].

Найбільш активно діяли організації в сфері спорту, культури та дозвілля, менш активно – у галузі освіти, охорони здоров'я і соціальних послуг. У країнах Заходу цей порядок – зворотний. Результати дослідження Агентства STEM НУО у 2004 р. врахувало членство громадян в окремих типах груп і визначило стан чеського ГС на момент вступу до ЄС [8, с. 4]. З отриманих результатів видно, що і через 15 років після зміни режиму чехи найперше брали участь у спортивних НУО. Членство підтвердили 47% опитаних, з них: 23% – у спортивних НУО, 20% – у профспілкових, 8% – у релігійних і духовних, 7% – пожежних, 6% – дачних кооперативах, 5% – рибальських, а 31% – в інших організаціях [7, с. 26].

Однією з умов успішної діяльності НУО, разом з демократичними принципами формування влади, є загальна атмосфера суспільства, в якому вони працюють. Позитивний ефект розвитку НУО значною мірою залежить від включення в їх діяльність соціально відповідальних громадян, відкритих для вхідних стимулів і культури. У суспільстві з консолідованою демократією, де звичною нормою для людей є взаємна довіра і терпимість до меншин, зазвичай формуються сприятливі умови для розвитку громадянського сектору.

Результати дослідження показали, що чеське суспільство того періоду було занурене в атмосферу взаємної недовіри і обережності. Понад три чверті (77%) громадян схилились до думки, що «ніколи не шкодить бути занадто обережним», і менше п'ятої частини (17%) вважали, що «більшості людей можна довіряти». Решта (6%) не визначились з відповіддю.

Іншим важливим показником розвитку громадянського суспільства ЧР є ступінь виконання соціальних обов'язків громадянами, який вимірюється відповідно до сприйняття і реалізації ними законів і норм [9, с. 73]. Наявна тенденція до того, щоб обійти певні закони і правила, у чеському суспільстві не є винятковою, як і в будь-якому іншому. Найбільш показовою є схильність проїзду в громадському транспорті без оплати. Більше 2/5 громадян (44%), вважають, що проїзд «зайцем» іноді можна пробачити. Кожний третій вважає, що потрібно приховувати свої доходи при сплаті податків [10]. Наступний необхідний елемент формування ГС – особиста ініціатива громадян. Найбільш поширеним способом вираження участі громадян у діяльності держави чи їх взаємодії є підписання петицій, звернень і клопотань до різних державних установ та посадовців з приводу різних ситуацій, які викликають занепокоєння у громадян. Результати дослідження виявили, що це є основною формою участі чехів у діяльності ГС. Впродовж 2000-2004 рр. петиції чи клопотання підписали майже 2/5 населення (43%). Значно менше людей бере участь у заходах, які вимагають високого ступеня особистої участі: у демонстраціях – лише 14% громадян, а до газет чи журналів зверталися з листами лише 12%. Стать, вік і освіта респондентів не впливали на їхню активність чи на рішення респондента підписати/не підписати петицію.

Респонденти визначили вплив добровільних НУО на чеське суспільство на рівні 50 % [9, с. 21]. З одного боку, некомерційні організації стають соціально визнаними акторами, а з другого боку, у державі відсутня чітка система норм, які регулюють їх статус. У порівнянні з результатами дослідження, яке проводилось у 2000 р. [11, с. 51], сприйняття громадянами НУО значно покращилось. Результати опитування вказали на поступове зростання їх соціальної ролі. Значна частина громадян (65 %) схвалює послуги добровільних НУО, їх участь у благодійності та громадському житті й захисті реальних інтересів громадян. Важливо й те, що громадяни усвідомлюють значення соціальної ролі НУО, а більшість в основному (62 % з них) вважають НУО захисником своїх інтересів.

Сервісні (надання послуг) і адвокатські організації (участь у політиці) – лише дві функції ГС. Інший показник – мобілізаційний потенціал чи здатність НУО залучати окремих громадян до діяльності. Дослідження USAID показують, що ГС ЧР, в порівнянні з більшістю країн Заходу, ще діє менш успішно. Значно менше чехів є членами окремих типів організацій ГС чи діяльності, пов'язаної з суспільною активністю (надання коштів для політичних цілей, підписання петицій тощо), ніж серед громадян у країнах Заходу [8, с. 14]. Варто зауважити, що деякі типи організацій ГС ЧР все ж здатні мобілізувати громадян, зокрема це організації дозвілля і культури, спортивні організації чи добровільні

загони пожежників. Щодо адвокатських організацій, то це – виключно профспілки. Для більшості інших організацій характерна мала кількість членів і низька участь чехів у їх діяльності [12, с. 71-72].

Добре зарекомендували себе сектори ГС, з позиції досягнення політичних вимог і мобілізації суспільства в ЧР, які виконують функції захисту – адвокатські. З 1990 р. діють сучасні профспілки, що виникли після розпаду єдиної профспілкової організації комуністичної доби – Революційного профспілкового руху (РПР). Чеська вчена Н. Вашкова пише, що майже 20% робітників і службовців ЧР – члени профспілок [7, с. 27]. У ЧР є ряд профорганізацій і спілок, об'єднаних у центри: Чесько-моравська конфедерація профспілок і Асоціація незалежних профспілок представлені в Раді соціально-економічної домовленості ЧР. Рада діє з початку 90-х рр. як трибічний орган колективного обговорення (трипартитет – участь трьох сторін: працедавців, трудящих і держави). Ця інституційна форма соціального діалогу працює з середини 90-х рр., коли розпочалися попередні дебати уряду про прийняття рішень із важливих питань. Рада є чинником успіху сталості чеських змін.

Тож після «оксамитової» революції у ЧР утворилась густа мережа груп і організацій ГС у різних сферах життя. Більшість із них надає послуги й доповнює цим державу. Є невелика, але постійна і потужна мережа адвокатських груп, зорієнтованих на суспільне благо. З часу революції, на думку фахівців United States Agency for International Development (USAID), чехи створили порівняно ефективний організаційний і адвокатський сегмент. За даними індексу підтримки, який щорічно публікує USAID, після виміру підтримки громадянського сектору в посткомуністичних країнах, ЧР – постійно в групі держав з найрозвиненішою структурою ГС. Індекс має значення від одного до семи. 7 – нерозвинене ГС, а 1 – дуже розвинене. У 2006 р. загальне значення цього індексу в ЧР склало 2,7. Отже, це свідчить, що за роки розвитку самостійної Чехії сформувалася мережа дієвих неурядових організацій громадянського суспільства. Їх діяльність свідчить, що НУО стають соціально визнаними акторами, хоч у державі відсутня чітка система норм, які регулюють їх статус. Водночас ефективність НУО в трансформаційних змінах держави посилюється, громадяни значно краще сприймають НУО, активніше залучаються до участі в їх діяльності. Результати опитувань вказують на поступове зростання соціальної ролі НУО в чеському суспільстві.

Список літератури:

1. Патнам Р. Творення демократії: традиції громадської активності в сучасній Італії / Р. Патнам, Р. Леонарді, Р. Нанетті; [переклад з англ. В. Ющенко]. – К.: Основи, 2001. – 302 с.
2. Misztal B. A. Trust and Cooperation: The Democratic Public Sphere / B.A. Misztal // Journal of Sociology. – 2001. – № 37 (4). – P. 371-386.

3. Портнов А. Між «Центральною Європою» та «Руським миром»: Сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій / Андрій Портнов. – К.: НІСД, 2009. – 160 с.
4. Рудич Ф.М. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / Ф.М. Рудич, Р.В. Балабан, Ю.С. Ганжуров. – К.: Парламент. вид-во, 2006. – 412 с.
5. Rutzen D. The Renaissance of Civil Society / D. Rutzen // Select Legislative Texts and Commentaries on Central and East European Not-for-Profit Law. – ICNL and EFC, 1994. – 236 p.
6. Salamon L.M. Civil Society in Comparative Perspective in Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector / L.M. Salamon, H.K. Anheier. – Baltimore: The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies, 1999. – P. 3-39.
7. Цисарж О. Зародження громадянського суспільства – чеський приклад / О. Цисарж, Ф. Мікш, І. Навратіл, К. Вравликова. – Брно: ЦДК, 2008. – 81 с.
8. Vajdová T. Co je občanská společnost? / T. Vajdová // Grantis. – 2004. – № 7-8. – S. 14-24.
9. Skovajsa M. a kol. Občanský sektor. Organizovaná občanská společnost v České republice / Marek Skovajsa a kol. – Praha: Portál, 2010. – 376 s.
10. Mejstříková A. Jak vypadá česká občanská společnost po 15 letech rozvoje – nová výzkumná zpráva / Alena Mejstříková // Econnect. NROS. – Praha. – 2005. – 30. květen.
11. Frič P. a kol. : Darcovství a dobrovolnictví v ČR (Výsledky výzkumů NROS a AGNES) / P. Frič a kol. – Praha: NROS, AGNES, 2001. – 115 s.
12. Lee D., Etchart N. Profits for Nonprofits: An Assessment of the Challenges / D. Lee, N. Etchart // NGO Selffinancing. – Santiago, Chile : NESsT, 1999. – 272 p.

Sekcja III

Osobliwości transformacji systemu politycznego Ukrainy

Світлана Була

кандидат політичних наук,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
доцент кафедри політології,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна,

ГРОМАДЯНСЬКА Й ПОЛІТИЧНА АКТИВНІСТЬ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація: з'ясовано роль громадської та політичної активності на функціонування місцевого самоврядування в Україні. Наведено механізми впливу локальної демократії: місцеві ініціативи, звернення громадян, участь у виборах та референдумах. Значну увагу приділено питанню інституціоналізації громадської участі. Проаналізовано мотивацію участі громадян у місцевому самоврядуванні і визначено, що громадська участь може бути засобом боротьби громадянина з невизначеністю та непередбачуваністю дій державно-владних інститутів; мотивом може послугувати й орієнтація на власні можливості. Доведено, що повноцінне місцеве самоврядування може сформуватися лише завдяки соціальній активності громадян.

Ключові слова: громадська участь, громадські ініціативи, політична активність, місцеве самоврядування, інтерес, локальний рівень, територіальна громада

PUBLIC AND POLITICAL ACTIVITY AS A PRECONDITION FOR DEVELOPMENT AND FUNCTIONING OF LOCAL GOVERNMENT IN UKRAINE

The paper is dedicated to determining the impact of public and political activity on the functioning of local government in Ukraine. The author outlined the mechanisms of local democracy's impact, i.e. local initiatives, appeals of citizens, participation in elections and referendums. Special attention was paid to the problem of public participation institutionalization. The researcher analyzed the motivation of citizens' participation in local government, and determined that public participation may be an instrument of citizens' combating against uncertainty and unpredictability of state and government institutions' actions. Focusing on personal opportunities can also serve as a motive. The study demonstrated that full local government is to be formed only through public activity of citizens.

Keywords: public participation, public initiative, political activity, local government, interest, local level, local community.

Сучасний стан місцевого самоврядування визначається розвитком демократії загалом і традиційно розглядається як інститут демократії, який виявляється через механізм зворотних зв'язків між людиною, територіальною громадою та органами публічної влади, які територіальна громада і формує. На відміну від органів державної влади для місцевого самоврядування характерний більш тісний зв'язок з громадянином. Ключовою ланкою механізму демократії та формування спільного інтересу і спільної волі стає публічна сфера – постійний форум загальнонаціональних дискусій та обговорень, арена спільної діяльності громадян, що спрямована на досягнення спільних цілей.

Саме через місцеве самоврядування можна втілити в життя ініціативу мільйонів громадян, залучити їх до активного громадського життя, ефективно використати їхні знання та життєвий досвід.

Конституція та закони України закріплюють досить широкий перелік можливих форм локальної демократії, до яких належить створення і діяльність об'єднань громадян та органів самоорганізації населення, місцеві ініціативи, загальні збори, місцеві референдуми, громадські слухання, громадський контроль.

На думку Г. Алмонда та С. Верби, активна роль індивіда в державі, що виявляється не тільки на виборах, а й у політичних інтересах, інформації, знаннях, формуванні громадської думки та у членстві в різних організаціях, є складовою учасницької політичної культури.[1;124]

Громадська участь здебільшого ототожнюється із громадською ініціативою, яка полягає в ініціюванні розгляду сільською, селищною, міською радою будь-якого питання місцевого значення і розглядається «як атрибут громадянського суспільства, виражений у різних формах активності його суб'єктів у межах правового поля, націленої на захист своїх інтересів та внесення змін з метою покращення умов своєї життєдіяльності». [2; 115-127]

Сучасні науковці визначають п'ять основних типів взаємодії влади з громадськістю: інформування, консультування, партнерство, делегування, контроль. Під час їх здійснення використовують різноманітні форми. Скажімо, під час інформування проводять прес-конференції, видають буклети, прес-релізи тощо. Для консультування використовують громадські слухання, відкриті бюджетні слухання, проводять опитування громадської думки, створюють громадські ради та дорадчі комітети. Партнерство, як правило, здійснюється через укладання контрактів на спільне створення і надання послуг. Під час делегування частка владних повноважень у прийнятті рішень та здійсненні і впровадженні політики передається громадськості. Через використання цих форм і досягається громадський контроль.

Якщо проаналізувати таку форму громадської участі, як голосування на виборах, то простежуємо таку тенденцію: активну участь у голосуванні беруть, здебільшого, ті, хто почувається впевнено у процесі соціальної практики, опозиційно налаштовані громадяни і ті, хто піддався передвиборчому ажіотажу в ЗМІ. Натомість що слабкіша локальна і соціальна ідентифікація людей, що нижчий рівень їхньої освіти, професії та соціальний статус, то нижчий показник участі на виборах. Однак варто зазначити, що за допомогою виборів громадяни опосередковано можуть впливати на політичний процес і не мають змоги впливати на прийняття відповідних рішень. Інша справа – участь у передвиборчому процесі. Адже такі форми громадської участі, як демонстрації, мітинги, страйки, враховуючи й акції громадської непокори, мають велике значення для залучення суспільної думки до активізації відповідних проблем, спонукаючи тим самим управління змінювати стратегію політики.

На сьогодні досить актуальним є питання інституціоналізації громадської участі, що має забезпечуватися знизу відповідними законодавчими ініціативами, спрямованими на легітимізацію участі громадян у різних суспільно-політичних процесах. Порядок внесення місцевої ініціативи на розгляд ради визначається представницьким органом місцевого самоврядування (сільською, селищною, міською радами) або статутом територіальної громади. Закон допускає різні варіанти порядку внесення місцевої ініціативи на розгляд відповідної ради, що дає змогу найбільш оптимально врахувати історичні, національно-культурні, соціально-економічні та інші особливості здійснення місцевого самоврядування. Також рада може приймати Положення про місцеву ініціативу та порядок участі членів ініціативної групи в розгляді місцевої ініціативи.

Оскільки порядок внесення та розгляду місцевої ініціативи в законодавстві чітко не регламентовано, доцільно територіальним громадам в окремому розділі статуту міста, села, селища передбачати етапи реалізації місцевої ініціативи. Ініціаторами громадських ініціатив виступають переважно неурядові організації. Громадянські ініціативи, з одного боку, активізують громадян до розв'язання суспільних проблем, з іншого – надають змогу владі інформувати громадськість про виконання державних програм.

Важливим механізмом забезпечення діалогу влади і громадськості є формування інституту звернення громадян. Закон України «Про звернення громадян» [8] врегульовує питання механізмів реалізації громадянами права вносити до органів державної влади, об'єднань громадян пропозиції про поліпшення їхньої діяльності та оскаржувати дії посадових осіб. Згідно із Законом, у зверненнях громадяни дають поради, рекомендації щодо діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, депутатів усіх рівнів, а також висловлюють думки щодо врегулювання суспільних відносин та умов життя громадськості.

Зазвичай, будь-яка діяльність здійснюється лише коли граничні вигоди, одержувані від неї, перевищують витрати, пов'язані з її проведенням. Які мотиви здатні спонукати

населення до активної участі в місцевому самоврядуванні? Мотивація, як сукупність сил, що підштовхують людину до діяльності, базується на двох категоріях: (а) потреба, тобто відчуття фізіологічної або психологічної нестачі чого-небудь, об'єктивно необхідного для розвитку організму, особистості, соціальної групи, суспільства в цілому, (б) винагорода – те, що людина вважає цінним для себе. Отже, рівень громадянської активності населення залежить від того, чи розглядається місцеве самоврядування як інститут, необхідний для задоволення інтересів і потреб – як групових так і особистих, і наскільки цінними можуть бути результати. Отже, причин мотивації громадської участі може бути декілька: по-перше, громадська участь може виступати засобом боротьби громадянина з невизначеністю та непередбачуваністю дій державно-владних інститутів; по-друге, очікування громадян щодо держави, як інституту, покликаного гарантувати соціальний добробут громадян, нині втратили свою актуальність, і люди орієнтуються на власні можливості.

Сьогодні зроблено лише перші кроки на шляху розвитку місцевого самоврядування. Переважна більшість громадян не знайомі з можливостями цього суспільного інституту, а тому результат, який, на їх думку, може бути отриманий ними в цій сфері порівняно із зусиллями, їх не задовольняє.

Базуючись на усвідомленні власних потреб, особа формує свій інтерес. У сфері місцевого самоврядування він має локальний характер, оцінюючи об'єктивні й суб'єктивні можливості й умови для їх реалізації, здійснює постановку цілей, підбір необхідних засобів їх досягнення, тому саме інтерес стає причиною соціальної взаємодії. Інтереси, зароджуючись у кожній окремої особистості, первинно усвідомлюються як спільні з іншими особами і можуть бути реалізовані лише за допомогою об'єднаних колективних зусиль. При цьому важливими психологічними чинниками, які впливають на ступінь участі громадян у місцевому самоврядуванні, стають: (а) усвідомлення особою важливості й необхідності спільними зусиллями вирішувати питання місцевого значення, (б) самоідентифікація її як члена громади – носія місцевих інтересів, (в) готовність в разі потреби підпорядкувати свої інтереси колективним, (г) розуміння нею того, що у здійсненні саме місцевих інтересів реалізується і її індивідуальний інтерес, (д) здатність своїми активними діями якщо не реалізувати місцеві інтереси, то завзято сприяти цьому процесу, (е) розуміння значущості цих дій і (є) готовність за це відповідати. [6; 19].

Протягом тривалого часу відносини між громадянами і владними органами були і залишаються сьогодні далеко не партнерські. Відстороненість від влади громадян має найвищий ступінь, а реальність впливу на процес підготовки і прийняття владних рішень оцінюється дуже низько, тому існує потреба в цілеспрямованій діяльності для створення відповідних механізмів їх співпраці. Зокрема, на службовців органів місцевого самоврядування повинні покладатися обов'язки в такому обсязі, щоб вони максимально кореспондувалися правам громадян. Необхідний постійний моніторинг стандартів якості публічних послуг, дотримання конституційних принципів у процесі забезпечення прав

і свобод людини. Залучення населення до управління місцевими справами сприятиме ефективному використанню коштів у процесі реалізації різних програм і проєктів, але найголовніше – це створення механізму звітності, який життєво важливий для будь-якої успішної діяльності. Ключове поняття в місцевому самоврядуванні – співпричетність, а вона не може обмежуватися лише волевиявленням біля виборчих урн.[9; 3]

Місцеве самоврядування є реальним там, де його “підпирає знизу” громадська активність, коли в суспільстві сформовано попит на діяльність його органів і посадових осіб. Якщо цього бракує, то годі й очікувати ефективної діяльності органів місцевого самоврядування. У такій ситуації органи місцевого самоврядування менше діють в інтересах територіальної громади, а більше виступають в ролі агентів держави, реалізуючи делеговані повноваження органів виконавчої влади, або виразниками інтересів підприємницьких структур, створюючи найбільш сприятливі умови для їх роботи. За таких умов захист інтересів територіальної громади здійснюється за залишковим принципом і часто лише декларативно.[5; 56] Органам, посадовим особам місцевого самоврядування необхідна підтримка й ефективний контроль з боку територіальної громади. Такий вплив належить організувати політичним партіям (їх місцевим осередкам), громадським організаціям, населенню шляхом активної участі у зборах, громадських слуханнях, через місцеві ініціативи.

Існує низка причин, що пояснюють це прагнення. По-перше, громадяни хочуть реально впливати на місцеву владу, яка до них найближча й діяльність якої безпосередньо позначається на умовах їх життя й добробуту. По-друге, громадяни прагнуть мати право оцінювати якість роботи місцевих глав виконавчої влади. Сьогодні досить високий рівень активності демонструють лише окремі об’єднання громадян, а їх представники взаємодіють з постійними комісіями місцевих рад, з виконавчими комітетами, відділами й управліннями.

Політична активність громадян залежить від правил, які регулюють процес дискусій. Ідеальною є ситуація коли учасники дискурсу прагнуть досягти згоди, опираючись виключно на силу аргументів. На рівні місцевого самоврядування вони мають рівні можливості говорити або спростовувати аргументи інших. Тільки в практичному реальному обговоренні за участю і співробітництва всіх, кого потенційно стосується обговорювана норма, може бути досягнуто раціонального консенсусу.

Для заняття політичною діяльністю на місцевому рівні необхідна деяка міра ідеалізму, вільний час, готовність до певних грошових витрат, притому, що це не дає ніяких особливих особистих переваг. Інтереси і пріоритети в кожній людини свої, і вони часто суперечливі, але владні органи їх будуть враховувати у своїй роботі лише за певних умов: а) пріоритети мають бути чітко визначені; б) вони повинні мати підтримку у всього населення (чи його значної частини); в) мають бути лідери (глашатаї), які зрозуміло роз’яснювали б основні положення програми, контролювали виконання її заходів. Ці завдання найбільш

ефективно можуть бути вирішені політичними партіями. Особлива роль політичних партій у сучасних економічно розвинутих країнах призводить до того, що сама сутність їх політичних систем часто визначається зарубіжними політологами як “партійна демократія”. [7; 148] В Україні система місцевих організацій більшості політичних партій обмежується переважно регіональним і районним рівнем, часто осередки на рівні сіл, селищ і невеликих міст існують лише формально.

Важливо приділити увагу питанню, яка активність сьогодні бажана – політична чи неполітична? Перша, яка через представницьку демократію з розвиненою партійною структурою формує владні органи за результатами виборів, чи друга, яка не потребує партій і спирається на масові настрої, на активність безпартійного населення, на експертні можливості неурядових організацій? За другою концепцією, яка рішуче нівелює роль виборів, здійснювати владні повноваження належить не політикам (безвідповідальним і корумпованим), а експертам, вищеним у надрах недержавних громадських організацій. Політологи Заходу до «влади експертів» ставляться досить скептично, посилаючись на роботу відомого фахівця з теорії демократії Р. Даля, який у роботі «Про демократію» [6], не заперечуючи ролі ділових експертів при політиках, провадить думку, що політичні рішення завжди містять у собі елемент етичного вибору між різними “варіантами добра”. У цьому виборі в експерта немає жодних переваг перед “людиною з вулиці” – пересічним виборцем. Для управління державою експертних знань замало, вважає вчений, та й жоден експерт неспроможний урахувати всіх граней проблеми і поворотів подій. На його думку, «тільки залучення всіх дорослих громадян в основні фази прийняття політичного рішення (шляхом участі у виборах, у референдумах тощо) дає теоретичний шанс урахувати справді загальні інтереси». [4; 2] На наш погляд, і політична, і громадянська активність мають велике значення для розвитку місцевого самоврядування в Україні. Названі види активності громадян не виключають одна одну, бо завдання, які вирішуються за їх допомогою, різні.

Отже, для підвищення рівня громадянської активності потрібна постійна роз’яснювальна робота. Бажано ширше використовувати інтернет-технології, за допомогою яких члени територіальної громади зможуть брати участь у публічних обговореннях, не виходячи з дому, або цілодобово отримувати інформацію про діяльність органів місцевого самоврядування. Потребує вдосконалення правове регулювання форм участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування. Сьогодні бракує належного нормативно-правового регулювання порядку проведення загальних зборів, переважна більшість статутів територіальних громад лише фрагментарно торкаються цього питання. Чітко не визначено переліку питань, які можуть розглядатися на загальних зборах, немає механізму реалізації прийнятих рішень.

Повноцінне місцеве самоврядування може сформуватися лише завдяки соціальній активності громадян.

Тож громадянин як головний актор місцевого самоврядування бере участь у політичних процесах локального рівня, щоб реалізувати власні інтереси та ініціативи. Зауважимо, що коли на національному рівні політична участь громадян радше набуває протестних форм, то участь у місцевому самоврядуванні спрямована на реалізацію ініціатив громадян, досягнення блага громадами. Важливим аспектом участі громадян є контроль за органами місцевого самоврядування аж до відкликання депутатів та голів місцевих рад. Головними механізмами участі громадян є вибори, місцеві референдуми, місцеві ініціативи, звернення громадян. В Україні нечасто вдаються до місцевих референдумів, оскільки для цього заслабка законодавча база, а на сьогоднішній день загалом відсутній законодавчий механізм їх проведення. Найбільш поширеними формами участі є вибори та місцеві ініціативи.

Використана література:

1. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Политические исследования. – 1992. – № 4. – С. 124.
2. Білоусов О. С. Громадська ініціатива в сучасній Україні / О. С. Білоусов // Нова парадигма. – 2008. – Вип. 78. – С. 115–127.
3. Даль Р. О демократии : пер. с англ. А. С. Богдановского / Р. Даль. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 208 с.
4. Литвин В. Священні корови бувають лише в Індії // Дзеркало тижня: Міжнар. сусп.-політ. тижневик. – 2002. – № 4 – С. 2.
5. Любченко П.М. Громадянська активність – основа розвитку місцевого самоврядування в Україні // Проб. законності: Респ. міжвідом. наук. зб./ Відп. ред. В.Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2004. – Вип. 65. – С. 53-62.
6. Любченко П.М. Політична активність громадян – один із основних факторів розвитку місцевого самоврядування // Правничий часопис Донецьк. університету. – 2005. – № 1(13). – С. 18-23.
7. Петришин О. Громадянське суспільство – підґрунтя формування правової держави в Україні // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2003. – № 2-3. – С. 142-161.
8. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.
9. Штюдемманн Д. Громадянське суспільство в Німеччині // Дзеркало тижня: Міжнар. сусп.-політ. тижневик. – 2002. – № 5. – С. 3.

CZYNNIKI KSZTAŁTOWANIA POZYTYWNEGO IMAGU PAŃSTWA W DZISIEJSZYM ŚWIECIE

W artykule autor badał czynniki kształtowania pozytywnego imagu państwa we współczesnym świecie; określiła podstawowe poziomy czynników kształtowania pozytywnego imagu państwa; akcentowała uwagę na elementach międzynarodowego imagu państwa; wyznaczała rolę kształtowanie i promocja inwestycyjnego wizerunku w kontekście pozycjonowania kraju w stosunkach międzynarodowych.

Słowa kluczowe: imag państwa, czynniki kształtowania imagu państwa, składniki imagu państwa.

FACTORS OF FORMATION OF POSITIVE IMAGE OF THE STATE IN THE MODERN WORLD

In the article the author investigated the factors of formation of positive image of the state in the modern world; identified key levels of factors of formation of positive image of the state; focused on components of the international image of the state; identified the role of formation and promotion of investment image in the context of positioning the country in international relations.

Keywords: image of the country, factors that are producing the image of the state, the integral parts of the country's image.

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

У статті автор дослідила чинники формування позитивного іміджу держави у сучасному світі; визначила основні рівні чинників формування позитивного іміджу держави; акцентувала увагу на складових міжнародного іміджу держави; окреслила роль формування та просування інвестиційного іміджу в контексті позиціонування країни в міжнародних відносинах.

Ключові слова: імідж держави, чинники формування іміджу держави, складові іміджу держави.

Імідж будь-якої країни, як складне та багатогранне явище, формується не лише під впливом реальних подій, але й тих образів, що нав'язуються ззовні. Через імідж сьогодні зазвичай сприймається певна держава та її політичний простір. Як правило, стосовно кожної держави, та, відповідно, й кожного народу, який в ній проживає, формуються специфічні стереотипи. Глобалізація істотно впливає на імідж окремих країн світу, надаючи їм шанс для розвитку. Створено велику кількість різноманітних рейтингів, за результатами яких можна оцінити міжнародний образ держави. Більшість держав намагається створити якнайкращий імідж і послідовно над ним працює. Тож проблема розробки позитивного політичного, економічного та соціально-культурного іміджу є вкрай актуальною. Саме тому дослідження існуючих теоретичних та практичних підходів до формування позитивного іміджу держави залишається об'єктом наукового інтересу багатьох вчених та практиків.

Зазвичай імідж держави розглядається як сукупність взаємопов'язаних між собою характеристик державної системи, що сформувалися в результаті процесу розвитку державності, ефективність взаємодії ланок якої визначає тенденції політичних, економічних, соціальних, суспільних та інших процесів у країні. Різні вчені по-різному визначають категорію іміджу держави. Зокрема О.В. Швець вважає, що імідж країни – це образ, уявлення про державу як соціально-політичний інститут і країну, яку вона представляє. На її думку, мисленнєве уявлення про певну країну виникає внаслідок сприйняття громадськістю комплексу різних чинників: життєдіяльності країни і держави, її населення, політичної системи і громадянського суспільства, історії, ресурсного потенціалу тощо [1].

Натомість Л.В. Губерський вважає, що імідж будь-якої країни залежить насамперед від ступеня відповідності суспільно-політичної, економічної, соціальної, демографічної і культурно-духовної ситуації в державі інтересам й очікуванням власної і міжнародної громадськості. Позитивний імідж, зокрема, покликаний продемонструвати відповідність політичного устрою держави визнаним демократичним стандартам [2, с. 542].

На підтвердження цих думок, українські фахівці зазначають, що у сучасному світі робота над створенням позитивного міжнародного іміджу будь-якої держави переважно зводиться до конструювання системи уявлень, образів, стереотипів, що пов'язані з цією державою; вигідні для її народу й керівництва; вкорінені в колективну свідомість тієї чи іншої зовнішньої спільноти. Такий підхід повністю узгоджується з загальним розумінням іміджу як явища, що є нічим іншим як певним, наперед створеним образом певного об'єкта чи явища, що за допомогою відповідних інструментів необхідно впровадити у свідомість цільової аудиторії.

Теорія застосування іміджу та позиціонування прийшла у політику порівняно недавно. Саме пришвидшений розвиток глобального інформаційного середовища відкрив для провідних країн світу значущість позитивного іміджування держави у світі і викликан

необхідність створення такого образу у глобальному інформаційному просторі, який є важливою складовою зовнішньої політики і національної безпеки, інформаційним капіталом, без якого неможливо оволодіти усіма іншими «капіталами», але насамперед – капіталом людським, інтелектуальним. Водночас, негативний імідж або відсутність визначеного іміджу взагалі становить серйозну загрозу для держави, що намагається бути конкурентоспроможною на міжнародній арені [3].

Погоджуючись в цілому з визначенням поняття іміджу держави вчені, однак, продовжують дискутувати щодо чинників, які цей імідж формують, або безпосередньо на нього впливають. По-перше, невизначеним залишається, про який імідж йдеться, оскільки часто можна зустріти такі поняття, як політичний імідж, культурний імідж, інвестиційний імідж та інші. По-друге, немає єдності у питанні, чи відносити до чинників формування іміджу ті, що створюються завдяки активним діям держави чи населення та ті, що мають природне походження. Також важливим є питання поділу всіх чинників на первинні та вторинні за рівнем впливу. Так, Т.В. Тітаренко дає таку класифікацію основних чинників формування позитивного іміджу держави: перший рівень – первинні та вторинні. До первинних (переважно матеріальних) чинників віднесено територію, природно-ресурсне середовище, історичне минуле, до вторинних (нематеріальних) чинників віднесено такі, що постають як результат дії первинних, мають переважно суб'єктивний характер і визначають інтерпретацію первинних. Другий рівень – внутрішні (ендогенні) та зовнішні (екзогенні) чинники, що впливають на формування іміджу держави. До внутрішніх віднесено чинники, що пов'язані з процесами історичного та культурного розвитку, а також з діяльністю держави та суспільства в різних сферах життєдіяльності. До зовнішніх чинників конструювання міжнародного іміджу держави на сучасному етапі віднесено світові стандарти, що сформовані міжнародною спільнотою і є конвенційними за походженням, тобто задекларовані у нормах міжнародного права, документах міжнародних організацій. Зовнішніми чинниками іміджування вважають також й діяльність дипломатичних представництв, інших зовнішньополітичних відомств та культурно-просвітницьких центрів за кордоном, які здійснюють міжнародні обміни, репрезентують державу і забезпечують національні інтереси [4, с. 180].

Оскільки політична діяльність держави на міжнародному рівні у більшості випадків спрямована на досягнення і реалізацію своїх економічних інтересів, однією з найбільш значимих складових іміджу можна вважати інвестиційну. На наш погляд, соціально-культурний імідж держави також працює на інвестиційну складову, оскільки соціально-культурне середовище часто є основою для прийняття інвестиційних рішень. З огляду на це характеристики інвестиційного позиціонування передбачають:

- географічні чинники (географічне положення, розмір території, геополітичні характеристики, забезпеченість природними ресурсами);

- демографічні чинники (чисельність населення, рівень урбанізації, структурні особливості – вікові, етнічні, релігійні тощо);
- політичні чинники (політична й адміністративна організація суспільства і держави, стабільність політичної системи, політична репутація в міжнародних відносинах);
- економічні чинники (економічна політика, рівень розвитку технологій, потенціал промислового та сільськогосподарського виробництва, рівень професійної кваліфікації трудових ресурсів);
- військові чинники (комплекс військових можливостей, стан збройних сил і військової організації загалом, ступінь військової традиції);
- науково-технічні чинники (науково-технічний потенціал, інноваційний ресурс, рівень розвитку інфраструктури, використання інформаційно-комунікаційних й інших високих технологій);
- історичні чинники (історична репутація держави як суб'єкта міжнародних відносин, параметри формального або неформального статусу в міжнародно-політичній ієрархії).

Зазвичай інвестиційне позиціонування розглядають як політику іміджування з метою створення унікального і конкурентоспроможного інвестиційного образу на міжнародній арені, що передбачає вплив на фінансові й економічні відносини, вплив на громадську думку та суспільні відносини, вплив на внутрішню політику. Усе це не можливо без якісного управління державною інформаційною політикою, яка, з одного боку сама є формоутворюючим чинником позитивного іміджу держави, а з іншого – основним засобом передачі іміджеутворюючої інформації на міжнародну арену.

Адекватне інформаційне представлення держави у сучасному глобальному світі є вагомою складовою її іміджу, оскільки здатність наповнення власного інформаційного поля, продукування експортного інформаційного простору та задоволення інформаційних потреб суспільства не лише сприяє конструюванню її іміджу на міжнародній арені, а й уможлиблює протидію інформаційному впливу з боку інших політичних акторів.

На думку Г.А. Піскорської, інформаційна іміджева кампанія обов'язково має базуватися на вже сформованому у свідомості міжнародної спільноти стрижневому, узагальнюючому образі-ідее країни і представляти такі складові:

- інвестиційний клімат;
- туристичний потенціал та відповідні інфраструктури;
- соціальні характеристики (якість життя, безпека, рівень суспільного розвитку тощо);
- національні символи (всесвітньовідомі представники країни, історичні події та місця, зірки, бренди тощо);
- імідж керівництва та/або керівників держави [3].

Отже, на наш погляд, чинники формування позитивного іміджу держави є складним багаторівневим комплексом природно-географічних передумов і політичних, економічних та культурних інструментів, що дозволяють значно покращити сприйняття певної держави зарубіжними цільовими аудиторіями з метою реалізації її інтересів.

Список літератури:

1. Швець О.В. Формування політичного іміджу України в міжнародному інформаційному просторі [Електронний ресурс] / Олена Вікторівна Швець: Дис... канд. політ. наук: 23.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 237 с. – Режим доступу : <http://search.ukr.net/google/search.php?q>
2. Губерський Л.В. Імідж України міжнародний // Українська дипломатична енциклопедія у 2-х т. / Редкол. : Л.В. Губерський (голова) та ін. – К.: Знання України, 2004. – Т. 1. – С. 542-543.
3. Піскорська Г.А. Імідж України в контексті російсько-українського конфлікту [Електронний ресурс] / Г.А. Піскорська, Н.Л. Яковенко // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». – № 5. – 2015. – Режим доступу : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2517
4. Тітаренко Т.В. Імідж України в Росії на початку ХХІ століття / Т.В. Тітаренко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К., 2011. – Випуск 101. Частина 2. – С.180-190.
5. Інноваційна дипломатія ХХІ століття [кол. монографія] / [Є.А. Макаренко, М.А. Ожеван, М.М. Рижков та ін.]. – К. : Центр вільної преси, 2012. – 364 с.
6. Єдамова А.М. Особливості формування інвестиційної політики держави в умовах міжнародної політичної конкуренції / А.М. Єдамова // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К., 2010. – Вип. 93, ч. 1. – С. 123-127.

Бурдяк Олена – кандидат політичних наук, асистент кафедри міжнародної економіки Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ
burdiak@rambler.ru

SPOŁECZNA PERCEPCJA ANEKSJI KRYMU I PROROSYJSKIEGO SEPARATYZMU PRZEZ ROSYJSKĄ MNIEJSZOŚĆ NARODOWĄ NA UKRAINIE I PERSPEKTYWA ZMIAN W JEJ STRUKTURZE

Niniejszy artykuł został poświęcony rozważaniom, dotyczącym problematyki percepcji społecznej aneksji Krymu i prorosyjskiego separatyzmu przez rosyjską mniejszość narodową na Ukrainie. Autor artykułu przedstawił i dokonał analizy niektórych wyników badań opinii publicznej z lat 2014-2015, w oparciu o które przyjęto konkluzję, dotyczącą specyfiki stanowiska politycznego mniejszości rosyjskiej na Ukrainie. Przedstawił argumenty przemawiające za tym, że rosyjska mniejszość narodowa na Ukrainie nie jest zjawiskiem skonsolidowanym i w większości jest przeciwna aneksji Krymu i prorosyjskiemu separatyzmowi na Ukrainie. Ponadto autor przewiduje, że liczebność rosyjskiej mniejszości narodowej na Ukrainie ulegnie zmniejszeniu, a jej struktura wewnętrzna ulegnie zmianie.

Słowa kluczowe: rosyjska mniejszość narodowa, aneksja Krymu, prorosyjski separatyzm, Rosja, Ukraina.

THE SOCIAL PERCEPTION OF THE CRIMEA ANNEXATION AND THE PRO-RUSSIAN SEPARATISM BY RUSSIAN MINORITY IN UKRAINE AND PROSPECTS OF CHANGING ITS STRUCTURE

The article is devoted to consideration the issues of social perception of the Crimea annexation and the pro-Russian separatism by Russian minority in Ukraine and prospects of changing its structure. The Author outlined and analysed some results of 2014-2015 opinion polls, based on which it was concluded the features of political positioning of Russian minority in Ukraine. The researcher explained that the Russian minority in Ukraine is not a consolidated phenomenon and is largely opposed to the annexation of the Crimea and to the pro-Russian separatism in Ukraine. The author also predicted that the number of the Russian minority in Ukraine will decline, and its internal structure will change.

Keywords: Russian minority, the annexation of the Crimea, pro-Russian separatism, Russia, Ukraine.

W następstwie bezpośredniego i pośredniego wykorzystywania przez Federację Rosyjską i sił zbrojnych wspierających prorosyjskich separatystów, zapoczątkowanego w lutym 2014 roku, przeciwko suwerenności i integralności terytorialnej Ukrainy, nastąpiła aneksja Republiki Autonomicznej Krymu i okupacja znacznej (wschodniej) części obwodów ługańskiego i donieckiego Ukrainy. Krym, zgodnie z wynikami „referendum” z 16 marca 2014 roku, został ogłoszony częścią Federacji Rosyjskiej („za” – według oficjalnych danych władz okupacyjnych – głosowało 96,77 procent mieszkańców Krymu i miasta Sewastopol), zaś na terytorium okupowanych części obwodów ługańskiego i donieckiego powstały tak zwane „Ługańska” i „Doniecka Republiki Ludowe”, które na przestrzeni lat 2014-2015 pozostają w konflikcie zbrojnym z Ukrainą.

Wszelkie działania Federacji Rosyjskiej i prorosyjskich separatystów, prowadzone na oficjalnym, lecz okupowanym terytorium Ukrainy, a także na kontrolowanych przez Ukrainę obszarach, które zostały wyodrębnione mianem „Noworosji”, rzekomo były i są prowadzone, w celu realizacji interesów politycznych rosyjskiej mniejszości narodowej na Ukrainie. Jednakże takie działania w większości nie znalazły i nie znajdują dużego poparcia wśród mieszkańców regionów, w których są prowadzone. Co więcej, nie zawsze znajdują one poparcie wśród etnicznych Rosjan na Ukrainie.

Przykładowo: na podstawie wyników badania opinii publicznej, przeprowadzonego w dniach 26-29 marca 2014 roku przez Doniecki Instytut Badań Społecznych i Analizy Politycznej, zaledwie 26,5 procent mieszkańców Doniecka popierało działania prorosyjskich separatystów, zaś 40,8 procenta – przeciwnie, popierało działania na rzecz zjednoczenia Ukrainy [2]. Ponadto, na podstawie wyników badania opinii publicznej, przeprowadzonego przez grupę „Rating” w dniach 14-26 marca 2014 roku, ideę federalizacji Ukrainy popierało 14 procent obywateli, a 64 procent obywateli było przekonanych, że Ukraina powinna pozostać państwem unitarnym, zaś 10 procent uważało, że Ukraina powinna pozostać państwem unitarnym bez Krymu. Nawet we wschodniej i południowej Ukrainie poparcie dla federalizacji państwa było nieznaczne: 26 wobec 45 procent we wschodnich obwodach Ukrainy i 22 wobec 44 procent w południowych obwodach Ukrainy [6]. Według sondażu, przeprowadzonego w dniach 16-30 marca 2014 roku przez fundację „Inicjatywy Demokratyczne”, 10,3 procent obywateli Ukrainy poparło oderwanie południowo-wschodnich regionów Ukrainy i przyłączenie ich do Rosji. W szczególności w Donbasie (obwody doniecki i ługański) było 26,8 procent takich obywateli, w obwodach charkowskim, dnipropropetrowskim i zaporoskim – 10,6 procent, w obwodach mikołajowskim, odeskim i chersońskim – 9,5 procent. [3]

Wyjątek w kontekście postrzegania stanowiska prorosyjskiego stanowił jedynie Krym, gdzie, według badania opinii publicznej, przeprowadzonego w dniach 8 – 18 lutego 2014 roku przez Kijowski Międzynarodowy Instytut Socjologii, 41 procent mieszkańców Krymu chciało przyłączenia do terytorium Federacji Rosyjskiej [4], ale i tam przeważało poparcie dla utrzymania stosunków między Ukrainą i Krymem a Rosją jako dwóch niezależnych stron.

Dnia 06 marca 2014 roku na stronie kanału telewizyjnego ATR przeprowadzono referendum internetowe, w którym większość respondentów opowiedziała się przeciwko przyłączeniu Krymu do Rosji. Jednakże 07 marca 2014 roku żołnierze rosyjscy na Krymie odłączyli od internetu krymsko-tatarski kanał telewizyjny. W tym samym czasie sondaż, przeprowadzony jeszcze w 2013 roku przez Ogólnorosyjskie Centrum Badania Opinii Publicznej, wykazał, że 56 procent Rosjan w Rosji uważa Krym za ziemię rosyjską. [5] Jednakże już we wrześniu 2014 roku rosyjski „Levada-Center” poinformował, że w Rosji udział Rosjan, którzy poparli aneksję Krymu, spadł do 40 procent. [1]

Co ciekawe, w sytuacji większościowej dezaprobaty dla działań Rosji i prorosyjskich separatystów na oficjalnym, choć okupowanym terytorium Ukrainy, stanowisko etnicznych Rosjan na Ukrainie okazało się w dużym stopniu sprzeczne z oficjalnym stanowiskiem Kremla. W szczególności, według sondażu przeprowadzonego w dniach 8-18 lutego 2014 roku przez Kijowski Międzynarodowy Instytut Socjologii [4], wśród Rosjan przeważa wola, by Ukraina i Rosja były państwami niezależnymi i przyjaznymi – z otwartymi granicami, bez wiz i granic celnych (odpowiednio: 68 i 63 procent). Natomiast połączenia w jedno państwo chce 32 procent ukraińskich Rosjan – przy czym wśród młodych ludzi poniżej 30 roku życia chce tego 5 procent, w grupie wiekowej 30-54 lata – 11 procent, a wśród osób starszych (powyżej 55 roku życia) – 17 procent.

Nakładając te dane na specyfikę zasiedlenia terytorium Ukrainy przez etnicznych Rosjan (według spisu ludności na Ukrainie z 2001 roku), a także na regionalne osobliwości upolitycznienia rosyjskiego pochodzenia etnicznego na Ukrainie, wyraźnie widać, że strukturalnie rosyjska mniejszość narodowa na Ukrainie nie wystąpiła jako skonsolidowana grupa etniczna. Większość tych Rosjan na Ukrainie, którzy pozytywnie odpowiedzieli na aneksję Krymu i poparli koncepcję „Noworosji”, pod względem geograficznym reprezentuje mieszkańców Krymu i Wschodniego Donbasu. Natomiast pozostała część Rosjan na Ukrainie okazała się krytyczna wobec aktualnych działań politycznych Federacji Rosyjskiej i prorosyjskich separatystów podejmowanych na wschodzie Ukrainy.

Istnieją ku temu przesłanki ponieważ, według sondażu przeprowadzonego przez Międzynarodowy Instytut Republikański w dniach 14-26 marca 2014 roku (a fartycznie podczas aneksji Krymu), zaledwie 29 procent etnicznych Rosjan na Ukrainie wyraziło obawy, dotyczące nacisku w sprawie statusu i możliwości posługiwania się językiem rosyjskim na Ukrainie (co często ze strony Rosji było traktowane jako największy problem mniejszości rosyjskiej na Ukrainie). Natomiast 66 procent etnicznych Rosjan na Ukrainie uważało, że nikt nie uniemożliwia im swobodnie posługiwania się językiem rosyjskim. [6] Podobne wyniki uzyskano w kontekście regionalnym, ponieważ tylko 24 procent respondentów z południa Ukrainy oraz 17 procent respondentów ze wschodu Ukrainy wyraziło zaniepokojenie, dotyczące zagrożenia dla swobodnego posługiwania się językiem rosyjskim. Odpowiednio, zaledwie 27 procent respondentów z południa Ukrainy oraz 24 procent respondentów ze wschodu Ukrainy poparło ideę

zasadności wysyłania przez Rosję sił zbrojnych na Ukrainę – aczkolwiek, wśród etnicznych Rosjan, odsetek tych, którzy poparli wysłanie sił zbrojnych Federacji Rosyjskiej w celu ochrony (w razie potrzeby) rosyjskojęzycznej ludności Ukrainy był znacznie wyższy: 43 procent było „za” i 43 procent – „przeciw”.

Niemniej jednak dokładna ocena stanowiska rosyjskiej mniejszości narodowej na Ukrainie w sprawie aneksji Krymu i wydarzeń na wschodzie Ukrainy jest trudna. Znaczna część wniosków przedstawionych powyżej jest warunkowa z uwagi na fakt, że nie istnieją zunifikowane i ogólnokrajowe dane statystyczne. Niestety Ukraina nie przeprowadziła planowanego spisu ludności, który był stale odkładany w czasie „ze względu na brak środków finansowych”. W związku z tym przeciwstawne stanowiska dwóch stron (ukraińskiej i rosyjskiej), dotyczące tego, że rosyjska grupa etniczna od 2001 roku, na przykład, na Krymie, z jednej strony, zmniejszyła się i nie stanowi już bezwzględnej większości, a z drugiej strony, że stała się liczniejsza niż wcześniej, czyli stanowi absolutną większość ludności, nie są niczym więcej niż stanowiskami politycznymi, które nie zawsze są uzasadnione i wiarygodne.

Jednakże oczywistym jest fakt, że w latach 1989-2001, czyli pomiędzy dwoma spisami ludności (wcześniejszy jeszcze w Ukraińskiej SRR, a późniejszy na Ukrainie), odsetek etnicznych Rosjan (jak i etnicznych Ukraińców na Krymie) na obecnie okupowanym terytorium nieznacznie obniżył się. Z drugiej strony, struktura wewnętrzna etnicznych Ukraińców Krymu i Donbasu również nie była jednoznaczna, ponieważ znaczna ich liczba w rzeczywistości reprezentowała podwójną tożsamość ukraińsko-rosyjską, nie stawiając na równi ukraińskości i Rosji, ale jednak w sposób ukryty umacniając rosyjską strukturę etniczną. Po wydarzeniach z lat 2014-2015, zwłaszcza po aneksji Krymu, odsetek etnicznych Ukraińców z podwójną tożsamością ukraińsko-rosyjską na terytoriach okupowanych, wzrósł. Tłumaczą to przede wszystkim procesy migracyjne i przesiedlenia znacznej liczby ludności, zorientowanej nie na Rosję, a na Ukrainę, z terytoriów okupowanych na „wolne”. Jednocześnie obserwuje się odpływ ludności (zazwyczaj części etnicznych Rosjan i innych narodowości sympatyzujących z Rosją) z innych regionów Ukrainy na terytorium wschodniego Donbasu (wschodnich rejonów obwodów ługańskiego i donieckiego), a przede wszystkim na Krym. Równoległe następują procesy bezpośredniego (czasami przymusowego) zasiedlania, na przykład, Krymu, przez etnicznych Rosjan z Rosji, a także wysiedlanie z Krymu do Rosji ludności nie będącej etnicznie Rosjanami. Prowadzi to do sytuacji sukcesywnego wzrostu odsetka (i zazwyczaj liczby) etnicznych Rosjan i ludności z innych grup etnicznych o prorosyjskich sympatiach na zaanektowanym terytorium Krymu. Ponadto, nie jest wykluczone, że stopniowo wzrasta lub z czasem może wzrosnąć odsetek i liczba Rosjan na Krymie i w okupowanej części Donbasu ze względu na fakt, że niektórzy etniczni Ukraińcy z podwójną tożsamością zaczęli się identyfikować jako Rosjanie.

Jednakże takiego wniosku nie można wyciągać w stosunku do Donbasu, czy chociażby do tych części obwodów ługańskiego i donieckiego, które pozostają pod oficjalną władzą Ukrainy. Na tych obszarach także następuje proces przesiedlania się w różnych kierunkach – zarówno ludności

proukraińskiej (ale niekoniecznie etnicznie ukraińskiej) tak i prorosyjskiej (ale niekoniecznie tylko etnicznie rosyjskiej). To, w przypadku długotrwałego naruszenia integralności terytorialnej Ukrainy w tej formie, która ma miejsce w maju 2015 roku (ale z zastrzeżeniem wzmocnienia pozycji sił ukraińskich, w tym sił zbrojnych), głównie będzie sprzyjać ukrainizacji zachodniej części Donbasu i zmniejszeniu jego sympatii prorosyjskich. Znaczna część etnicznych Rosjan i przedstawiciele innych narodowości o prorosyjskich sympatiach opuściła te tereny (oczywiście w kierunku Rosji, a także zaanektowanego Krymu) i nie planuje powrotu na nie. Co więcej, zupełnie odwrotnie, a przynajmniej z psychologicznego punktu widzenia, na wybór strony stanowiącej większość (a taką są etniczni Ukraińcy) mogą się zdecydować biernie (z podwójną tożsamością) Ukraińcy i Rosjanie z Donbasu Zachodniego, w środowisku których zapoczątkowana została częściowa zmiana kierunku budowania nacji obywatelskiej / politycznej.

Jednakże zdefiniowanie miejsca i postrzegania etnosu rosyjskiego na Ukrainie w następstwie wydarzeń z lat 2014-2015 jest dość skomplikowane. Głównym tego powodem jest sytuacja konfliktu zbrojnego, przez który apriori wzrasta wrogość ze strony wymienionego etnosu do innej narodowości lub grupy etnicznej, w szczególności tej, z której jądrem etnicznym toczy się konflikt. Podczas działań wojennych następuje konsolidacja przede wszystkim narodu homogenicznego (niekoniecznie etnicznego, ale także politycznego) przeciwko wspólnemu wrogowi, chociaż jest to szkodliwe dla porozumienia między grupami etnicznymi w państwie. Świadczą o tym dane z sondażu, przeprowadzonego przez Kijowski Międzynarodowy Instytut Socjologii „Zwalczanie propagandy rosyjskiej w rejonie konfliktu”, który został przeprowadzony w dniach 26-28 lutego 2015 roku.

Wniosek jest taki, że liczba i odsetek etnicznych Rosjan na Ukrainie (z Krymem lub bez Krymu) zmniejsza się lub powinna zacząć spadać. Ponadto, zmianie ulega wewnętrzna i terytorialna struktura rosyjskiej mniejszości narodowej na Ukrainie. Tak więc, po pierwsze, znaczna liczba etnicznych Rosjan oraz ludności innych narodowości na Ukrainie, która wyraża sympatie prorosyjskie i popiera aneksję terytorium Ukrainy, wyemigrowała na zaanektowany Krym i do Rosji. Po drugie, znaczna liczba etnicznych Rosjan na Ukrainie, w tym tych, którzy pozostali w swoich miejscach zamieszkania, z wyjątkiem Krymu i Wschodniego Donbasu, jest neutralna politycznie, a nawet przeciwna ingerencji rosyjskiej w wewnętrzne sprawy Ukrainy.

Wykaz literatury

1. *Aneksiya Krymu vyklykaye vse menshe radosti u rosiyan – opytuvannya*, «NEWSru.ua», 02 wrzesień 2014, źródło: <http://www.newsru.ua/world/02sep2014/oprosar.html> (odczyt: 16.05.2015).
2. *Bol'shynstvo donchan ne odobryayut deystviya separatystov – opros*, „Liha. Novosti”, 09 kwiecień 2014, źródło: http://news.liga.net/news/politics/1294647-bolshinstvo_donchan_ne_odobryayut_deystviya_separatystov_opros.htm (odczyt: 16.05.2015).
3. *Chy vlastyvi ukraintsyam nastroyi separatyizmu?*, „Demokratychni initsiatyvy imeni Il'ka Kucheriva”, źródło: <http://www.dif.org.ua/ua/events/nkdfkedllkrjgkje.htm> (odczyt: 16.05.2015).

4. *Dynamika stavlennya naseleńnya Ukrainy do Rosiyi ta naseleńnya Rosiyi do Ukrainy, yakyykh vidnosyn z Rosiyeyu khotily b ukrayintsi*, „Kyivs'kyy mizhnarodnyy instytut sotsiolohiyi“, 04 marzec 2014, źródło: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=news&cid=237> (odczyt: 16.05.2015).
5. *Opros: 56% rossyyan schytayut Krim chast'yu RF*, „Korrespondent.net“, 10 wrzesień 2013, źródło: <http://korrespondent.net/world/russia/1601910-opros-56-rossiyan-schitayut-krym-chastyu-rf> (odczyt: 16.05.2015).
6. *Public Opinion Survey: Residents of Ukraine*, „IRI“, 14-26.03.2014, źródło: <http://www.iri.org/sites/default/files/2014%20April%205%20IRI%20Public%20Opinion%20Survey%20of%20Ukraine%2C%20March%2014-26%2C%202014.pdf> (odczyt: 16.05.2015).

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Проаналізовано вплив інформаційних технологій на розвиток інформаційного суспільства; окреслені основні чинники, які негативно впливають на розвиток інформаційного суспільства в Україні; вказано основні шляхи вдосконалення державної інформаційної політики України.

Ключові слова: інформація, інформаційне суспільство, державна інформаційна політика України.

CESHY SPOŁECZEŃSTWO INFORMACYJNE NA UKRAINIE I DRÓG ROZWOJU POLITYKI INFORMACYJNEJ PAŃSTWA

Wpływ technologii informacyjnych na rozwój społeczeństwa informacyjnego; wymienia podstawowe czynniki, które wpływają na rozwój społeczeństwa informacyjnego na Ukrainie; proponowanie sposobów poprawy publicznej polityki informacyjnej Ukrainy.

Słowa kluczowe: informacja, społeczeństwo informacyjne, polityka informacyjna państwa Ukrainy.

FEATURES OF INFORMATION SOCIETY IN UKRAINE AND WAYS OF DEVELOPMENT OF STATE INFORMATION POLICY

The influence of information technology on the development of the information society; outlines the key factors that affect the development of information society in Ukraine; proposing ways to improve public information policy of Ukraine.

Keywords: information, information society, the state information policy of Ukraine.

Науково-технічний прогрес дозволяє цивілізації створювати все нові й нові засоби масової комунікації (ЗМК). Результатом цього стало те, що до кінця двадцятого сторіччя у світі налічувалося 2,5 мільярди радіоприймачів, 2 мільярди телевізорів, більше 10 тисяч щоденних газетних видань. Ще більш вражаюча картина з Internet: якщо в 1993 році у

світі налічувалося близько 100 тисяч користувачів, в 2003 році – 600 мільйонів, то в 2014 – кількість користувачів Internet сягнула 2 мільярди. Невід’ємним засобом комунікації стали й мобільні телефони, яких станом на 2014 рік у світі налічується більше мільярда. З розвитком інформаційних технологій поглиблюється процес децентралізації суспільства; відбувається перехід до нових форм зайнятості; триває процес формування нових трудових ресурсів за рахунок збільшення кількості зайнятих в інформаційній індустрії, оскільки, у постіндустріальній економіці промисловість за показниками зайнятості та своєю часткою в національному продукті дедалі більше поступається місцем сфері послуг, яка, своєю чергою, значною мірою пов’язана з різними формами обробки інформації. Наприклад, у США частка зайнятих опрацюванням інформації у 80-ті роки ХХ ст. становила 45 % усіх найманих робітників. Згідно з деякими прогнозами вона може досягти до 2020 року 65 % чи навіть 85 %. У Японії розвиток інформаційного сектора розвивається швидшими темпами. Середньорічне зростання обсягів інформаційного обслуговування там становить 17 %. Якщо у 1980-ті роки частка інформаційної індустрії у ВВП дорівнювала 6-7 %, то до 2020 року вона повинна збільшитись до 35 %.

Перераховані факти явилися підставою говорити про черговий рівень розвитку цивілізації – формування так званого інформаційного суспільства. Як зазначає І. Масуда на основі праць Н. Вінера: «інформатизація спричинить суспільні зміни такого масштабу, які викличуть трансформацію сучасної системи на новий тип людського суспільства – інформаційного суспільства» [2, с. 97], основним об’єктом якого виступає інформація. Її роль сьогодні важко переоцінити. Відображаючи реальну дійсність, вона інтегрується у всі напрямки діяльності держави, суспільства, громадянина. Від її якості та достовірності, оперативності одержання залежать численні рішення, що приймаються на різних рівнях – від глави держави до громадянина. Західні вчені й спеціалісти, стверджуючи про соціальне значення інформації, зазначають, що інформація – це не лише знання, а й влада.

У сучасному суспільстві одним із найважливіших показників рівня цивілізованості сучасної держави є ступінь розвитку її інформаційного простору. Рух до інформаційного суспільства є загальною тенденцією для розвинутих країн і країн, що розвиваються. Висока щільність інформації, інтенсивність розвитку і використання нових інформаційних технологій припадає сьогодні, у першу чергу, на США, країни ЄС, особливо його північний регіон, Японію, Сінгапур, Китай, Південну Корею, Гонконг. Сьогодні Україна також на шляху до побудови інформаційного суспільства, тому позитивний досвід цих країн необхідно враховувати під час становлення і розвитку інформаційного суспільства в Україні в рамках, обмежених схожими умовами, традиціями, а також рівнем модернізованості суспільства. Одним з головних пріоритетів України, визначених Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати

і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному і особистому розвитку та підвищуючи якість життя. Створення інформаційного простору підвищує конкурентоспроможність усієї країни, дає можливість збільшити темпи розвитку й переходу на передові економічні, торгові, технологічні позиції.

В останні роки спостерігається прискорення темпів розвитку інформаційного суспільства в Україні, зокрема мережі Інтернет. GfK Ukraine демонструє стрімке зростання української інтернет-аудиторії, що в період 2008-2013 рр. виросла втричі: 2008 – 15 % (5,8 млн.); 2009 – 20 %, (7,7 млн.); 2010 – 25 % (9,7 млн.); 2011 – 32 % (12,38 млн.); 2012 – 40% (15,41 млн.); 2013 – 46 % (17,74 млн.). Кількість регулярних інтернет-користувачів у зазначений період збільшувалася щороку в середньому на два-три мільйони. Відбувалося це великою мірою завдяки підключенню домашніх комп'ютерів до Глобальної мережі. Така динаміка свідчить про те, що дедалі більше наших співгромадян стає активними учасниками інформаційного простору. Вони є постійними отримувачами та носіями певних оцінок і позицій щодо суспільного життя, які розповсюджуються за допомогою соціальних мереж. Однак на тлі розвинутих країн Західної Європи та Північної Америки поширення Інтернету в Україні ще не можна вважати революційним. До прикладу, в США в 2013 році рівень проникнення Інтернету серед дорослого населення становив 85 %. До такого показника нам доведеться рухатися ще не один рік. Хоч мережа Інтернет в Україні останніми роками використовується значно ширше й виявляє стійку тенденцію до зростання, однак далеко ще не досягла рівня передових держав. Її зростання є характерним здебільшого для великих міст [5].

Діяльність в галузі інформації регламентує низка законів. До таких Законів можна віднести: «Про інформацію» (1992), «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (1992), «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» (1992), «Про телебачення та радіомовлення» (1993), «Про державну таємницю» (1994), «Про інформаційні агентства» (1995), «Про національну програму інформатизації» (1998), Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» (2007) та інші. Дійсно, на сьогодні в Україні сформульовано й законодавчо закріплено основні принципи, завдання та стратегічні напрями державної інформаційної політики, сформовано державні інститути відповідної компетенції, ухвалено цілу низку концепцій, програм і планів дій. Але разом з тим інформаційна політика держави в сучасній Україні характеризується різноспрямованістю, нескоординованістю діяльності різних відомств, непослідовністю та непрозорістю в реалізації запланованих заходів. Незважаючи на певний законодавчий позитив у нормативно-правовій сфері (насамперед, береться до уваги кількісний

показник), існує величезна кількість проблем, пов'язаних значною мірою з потребами адаптації інформаційно-правових норм з європейськими.

З того часу, як Україна здобула незалежність і почала інтегруватися до світового співтовариства, її зовнішня інформаційна діяльність активізувалась недостатньо. Водночас останніми роками іноземна інформаційна активність щодо України збільшилась у десятки разів. Особливо позначається вплив Росії. Інформаційний потік із Заходу та Сходу в Україну не має перешкод, а зворотного, з України на Схід і Захід, по суті, не існує. Окремі сектори (друковані ЗМІ, книговидання, бібліотечний, архівний та кінематографічний комплекси) національного інформаційного простору не відповідають стандартам розвинених країн, зазнають подальшого скорочення й навіть руйнування.

Крім цього, існує ще безліч чинників, які негативно впливають на процес формування і розвитку сучасного інформаційного простору, а саме:

- відсутність чіткої скоординованої державної інформаційної політики за умов наявності й активного виконання кількох, на жаль, недостатньо скоординованих державних програм за такими напрямками, як інформатизація, формування і захист національного інформаційного ресурсу і простору тощо;
- інвестування в інформаційні структури (як державних, так і приватних) за «залишковим принципом» унаслідок економічних причин;
- експансія в Україну зарубіжних виробників інформаційної продукції, що об'єктивно переважають національних за якістю продукції, економічними можливостями, а також застосовують агресивну ринкову стратегію;
- недостатній професійний рівень працівників інформаційної сфери, брак вітчизняної системи їхньої підготовки (особливо це стосується електронних ЗМІ та нових інформаційних, зокрема, глобальних систем);
- технічне відставання рівня розвитку інформаційної інфраструктури і її повна залежність від постачання іноземної техніки, занепад вітчизняної телекомунікаційної промисловості.

Україна відноситься до групи країн з низькотехнологічною промисловістю та слабкорозвиненою інфраструктурою. За результатами експертів спеціалізованої установи ООН – Міжнародного союзу електрозв'язку (МСЕ) і опублікованого звіту «Вимірювання інформаційного суспільства 2014» (в якому міститься рейтинг 166 держав за рівнем розвитку інформаційно-комунікаційних технологій) Україна посіла 81-е місце в світі (ІКТ), втративши 8 позицій порівняно з 2013 року (у 2013 році в рейтингу Україна посідала 73-е місце). При цьому серед країн СНД лідирує Азербайджан, який піднявся на 49-е місце з 56-го роком раніше. За ним йде Росія, що посідає 50-е місце (у 2013 році посідала 54-е). Зважаючи на ці обставини, Україну поки що не можна віднести до інформаційно незалежних держав. Ступінь розбудови інформаційного суспільства в

Україні порівняно зі світовими тенденціями є недостатнім і не відповідає потенціалу та можливостям України.

Отже, перелічені вище проблеми в інформаційній сфері свідчать про необхідність удосконалення державної інформаційної політики, зокрема щодо визначення механізму державного регулювання відносин у сфері забезпечення реалізації права кожного на доступ до інформації; зміцнення матеріально-технічних, фінансових, організаційних, правових і наукових основ інформаційної діяльності; сприяння постійному оновленню, збагаченню та зберіганню національних інформаційних ресурсів; створення потужної й конкурентоспроможної національної системи інформаційного виробництва, здатної об'єднати суспільство на ґрунті спільних цінностей, завдань, ідей і сприяти всебічному розвитку особистості; подальшої технологічної модернізації з орієнтацією на розширення присутності в міжнародному розподілі праці у сфері ІКТ; сприяння досягнення високого рівня інформаційної безпеки і забезпечення міжнародного статусу України, як повноцінного учасника світового інформаційного співтовариства.

Втілення в життя основних ідей і практичних заходів державної інформаційної політики буде означати серйозне просування країни по шляху до інформаційного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» від 09.01.2007 № 537-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – С.102.
2. Масуда *И.* Информационное общество как постиндустриальное общество. – М., 1993. – С. 97.
3. Грицяк *Н. В.* Державне управління в умовах розвитку інформаційного суспільства: навч. посіб. / Н. В. Грицяк. – К. : Вид-во НАДУ, 2012. – 220 с.
4. Інформаційна політика України: європейський контекст : монографія / Л. В. Губерський [та ін.]. – К. : Либідь, 2007. – 360 с.
5. Почепцов *Г. Г.* Інформаційна політика : навч. посіб. / Г. Г. Почепцов, С. А. Чукут. – 2-ге вид., стер. – К. : Знання, 2008. – 663 с.

Інформація про автора:

Оксана Іванівна Ільницька, старший викладач, Кримський економічний інститут КНЕУ ім. В. Гетьмана, кафедра суспільних наук, e-mail: ok_s_ana@mail.ru

Ірина Кіянка

доцент кафедри політичних наук і філософії
Львівського регіонального інституту
державного управління
Національної академії державного управління
при Президентіві України

ІДЕЇ ПОПУЛІЗМУ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ: СУЧАСНИЙ АСПЕКТ

Зростання популізму на сьогодні, пояснюють руйнуванням ліберального консенсусу, яке почалося після закінчення холодної війни, із зростанням напруги між демократичним мажоритаризмом і ліберальним конституціоналізмом – двома головними підвалинами демократичних режимів. Посилення ролі популізму свідчить про поступову втрату привабливості ліберальних рішень у сфері політики, економіки та культури. Популізм певною мірою протиставляє демократію як волю більшості демократії як системі узгодження інтересів, механізму захисту прав меншин, певних стримуючих крайнощі «правил гри» у політиці.

Ключові слова: популізм, лібералізм, демократія, політична система, політичний режим.

IDEAS OF POPULISM IN THE UKRAINIAN POLITICS: MODERN ASPECT

The growth of populism today, explain the destruction of the liberal consensus, which began after the Cold War, the increasing tension between democratic and liberal constitutionalism – the two main pillars of democratic regimes. Strengthening the role of populism indicates the gradual loss of the attractiveness of liberal solutions in the field of politics, economy and culture.

Populism some extent opposes democracy as the will of the majority democracy as a system of coordination of interests, the mechanism of minority protection, restraining the excesses of certain “rules” in politics.

Keywords: populism, liberalism, democracy, political system, political regime.

Зростання популізму на сьогодні, пояснюють руйнуванням ліберального консенсусу, яке почалося після закінчення холодної війни, із зростанням напруги між демократичним мажоритаризмом і ліберальним конституціоналізмом – двома головними підвалинами

демократичних режимів. Посилення ролі популізму свідчить про поступову втрату привабливості ліберальних рішень у сфері політики, економіки та культури.

Популізм певною мірою протиставляє демократію як волю більшості демократії як системі узгодження інтересів, механізму захисту прав меншин, певних стримуючих крайнощі «правил гри» у політиці. Спільною рисою популістських сил є тяжіння до прямої демократії на противагу складним механізмам репрезентативної. При цьому підкреслюється, що посилення популізму сьогодні є реакцією на трансформації соціально-політичних та соціокультурних реальностей, нові виклики, на які старі, «традиційні» політичні гравці не знаходять привабливих для виборців відповідей. Чимало дослідників погоджуються також на тому, що популізм має дуже багато варіантів, міцно пов'язаний зі специфікою різних національних політичних культур, відмінними політичними традиціями тощо.

Популізм буде вдалим варіантом для проведення виборчих кампаній. Адже людям завжди подобаються прості і зрозумілі речі без зайвого навантаження. Там вже допомагає людська логіка і домисли. А згодом популізм «підживлює» авторитарних лідерів. Це вдала комбінація для особистого самовираження і захисту власного Его. А ще популізм допомагає диктаторам тримати владу у своїх руках. Це як панацея для розквіту «декоративної демократії» та ілюзорних громадянських прав.

Феномен популізму є сьогодні актуальним для політичного життя так званих «пострадянських країни» – суверенних держав, якими стали республіки колишнього СРСР після його розпаду у 1991 р. Доцільним є звернути спеціальну увагу на популізм у Росії та у Білорусі – країнах-сусідах України, які на момент дезінтеграції Радянського Союзу мали подібні до українських соціально-економічні та політичні умови. При цьому Російська Федерація була і залишається найпотужнішою та найвпливовішою країною пострадянського простору. Особливості її внутрішньополітичного розвитку зараз критичним чином позначаються і на Україні.

Популізм розповсюджений найбільшою мірою серед верств з низьким рівнем політичної і правової культури і в умовах ще не окріплених структур народовладдя. Нездатність мас відрізнити демагогію від реалістичних пропозицій, чорно-біле бачення світу, готовність обожнити чергового кумира і ненавидіти його конкурентів — усі симптоми невисокої політичної культури досить активно використовуються популістськими лідерами для мобілізації суспільної підтримки.

Небезпека чистого популізму для самого політика, що схиляється до цієї стратегії, полягає в тому, що, висунувши кілька популярних гасел, він швидко стає їх заручником, і будь-яка спроба коректування або зміни курсу сприймається його електоратом як зрада. А оскільки, як відомо, настрої маси мінливі, популістська політика виглядає безцілним метанням зі одної сторони в іншу. Насправді ж тут точний і тонкий розрахунок — бути завжди в «команді» більшості. Меншість популістів не цікавить, тому що вона не робить

погоди на виборах. Відтак популіст завжди виступає як ворог плюралізму і консенсусу, що досягається на шляху діалогу з усіма суспільними групами та їхніми політичними представництвами.

У свою чергу, одна з найбільших небезпек популізму для суспільства полягає в тім, що він є перешкодою на шляху нормального функціонування такої основоположної засади, як делегування владних повноважень суспільною групою довірєній особі. Ця засада є підґрунтям демократії, і її недотримання,

Вдало зауважив німецький дослідник нацизму – Курт Зонтгаймер, що популізм виникає тоді, коли демократія сприймається як технологічний процес політичного формування волі, так само як і не надає якийсь карт-бланш для уявної волі народу. Сенс поняття демократії полягає в тому, щоб розглядати її як політичний порядок, що має за мету гарантувати стан організованої свободи для політичної громади.

Політикам їхній природний владний інстинкт завжди підказує, як спокусити електорат, на яких стереотипах можна зіграти і які психологічні механізми використати. І найчастіше вони вибирають національну ідею як своєрідний «гачок». Історія свідчить, що на хвилі націоналізму з'явилося чимало політичних лідерів, які зазвичай претендували на те, щоб стати лідером нації. Легкість, з якою вони робили сходження на гребінь політичної хвилі, зумовлена насамперед тим, що проблеми нації торкаються всіх, хто ототожнює себе з нею. Кожному національні гасла здаються зрозумілими і ясними.

Єдиним матеріальним джерелом для розвитку суспільства є його національний дохід. Якщо кожен готовий брати з нього без міри, але не готовий туди відповідно вносити, якщо «загребущим» рукам немає адекватної суспільної протидії, то це джерело швидко зміліє і висохне. То за рахунок чого тоді будувати нову країну?

Той державний діяч, що реально захоче повести сучасну українську націю до розквіту, повинен або нав'язати їй свою волю, або чекати, доки ця нація не розпадеться сама по собі і не звільнить місце для нового історичного утворення. Через демократію американського зразка, в усякому випадку, українці в рай не попадуть.

Однак, «жорстка рука» у поєднанні з ідеологією занепаду – це найшвидший шлях до національної катастрофи. Перш, ніж вести народ за собою, треба самому побачити велику мету.

Об'єднати весь народ під своїм керівництвом може тільки духовно сильний лідер з баченням справжньої національної місії України, що є запереченням пануючих на сьогодні в світі ідеологій.

Якщо український політик не має ясного бачення національних (не націоналістичних) ідеалів, не готовий заради них іти до кінця і виступити проти усталених порядків, то проголошувати високі ідеї і надто надриватися на службі йому не варто.

Безвідносно до особистих якостей президента чи прем'єр-міністра, будь-який законослухняний і корумпований «в межах пристойності» уряд може привести сучасну Україну лише до катастрофи. І тим швидше, чим активніше він сприятиме її розвитку.

Сьогодні в Україні склалась ситуація, коли громадяни почали зрозуміти, що потрібні зміни в суспільно-політичному житті. Розширення українського політикуму за рахунок нових облич ще не означає розвитку держави.

Сьогодні для зменшення ефективності популізму і мімікрії важливою є, з одного боку, зміна політичної системи, а не тільки прихід нових особистостей, створення механізму відповідальності високопосадовців та громадський контроль над владою, з іншого, – підвищення рівня політичної культури і свідомості громадян, їх освіченості та компетентності. Потребує подальших досліджень побудова прозорої системи діяльності владних інституцій в Україні, коли популізм втратить сенс, а мімікрія матиме виключно позитивне забарвлення.

Як зауважив Ярослав Грицак у своїй статті «На що здатен прекаріат?» тобто та нова і чисельна група людей, яка складається переважно з молодих і освічених, які за всіма ознаками могли би стати середнім класом зі стабільним достатком. Але цієї стабільності вони, скоріше за все, ніколи не побачать. Бо вони приходять у світ, де соціальні ліфти поламалися і де все більше багатства і впливів зосереджуються у все меншій верхівки – славнозвісного одного відсотка.

Небезпека чистого популізму для самого політика, що схиляється до цієї стратегії, полягає в тому, що, висунувши кілька популярних гасел, він швидко стає їх заручником, і будь-яка спроба коректування або зміни курсу сприймається його електоратом як зрада. А оскільки, як відомо, настрої маси мінливі, популістська політика виглядає безцілним метанням зі одної сторони в іншу. Насправді ж тут точний і тонкий розрахунок — бути завжди в «команді» більшості. Меншість популістів не цікавить, тому що вона не робить погоди на виборах. Відтак популіст завжди виступає як ворог плюралізму і консенсусу, що досягається на шляху діалогу з усіма суспільними групами та їхніми політичними представництвами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грицак Я. На що здатен прекаріат? // Країна №21 від 28 травня 2015р. – 30с.
2. Зонтгаймер Курт. Як нацизм прийшов до влади/ К. Зонтгаймер [текст] / Пер. з нім. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА.2009.- 320с.
3. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием./ С. Кара-Мурза [текст] – М.: Эксмо, 2009. – 864с.
4. Романюк А. С. Чинники формування і функціонування популізму в Україні / А. Романюк [текст] //Rozwoj polityczny panst w Europy Srodkowej I Wschodniej. Wyzsza Szkoła Gospodarki Krajowej w Kutnie. Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franka we Lwowie. Kutno – 2012 –S. 29-41.

5. Одайник В. Психология политики: Политические и социальные идеи Карла Густава Юнга./ В. Одайник [текст] – СПб.: Издательская Группа «Азбука-классика», 2010- 256с.
6. Саричев В. І. Національні пріоритети у глобальному управлінні людським розвитком [текст]: монографія./ В. І. Саричев. – Дніпропетровськ: «Нова ідеологія», 2013. – 340с.

Литвин Віталій

доктор філософії з політичних наук, доцент кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ТА РІЗНОВИДИ НАПІВПРЕЗИДЕНТАЛІЗМУ В УКРАЇНІ (1991-2015)

У розвідці проаналізовано особливості розвитку й різновиди напівпрезиденталізму в Україні упродовж 1991-2015 років, окреслено інституційні патерни різних сценаріїв напівпрезиденталізму в Україні, детерміновано формальні та фактичні атрибути українського напівпрезиденталізму, а також визначено перспективи реформування напівпрезиденталізму в Україні. Аргументовано, що в Україні після 2014 року використано практику збалансованого напівпрезиденталізму. Визначено інституційні патерни, ризики та ефекти збалансованого напівпрезиденталізму в Україні, а також ключові напрями його модифікації. Виснувано, що збалансований напівпрезиденталізм, зокрема й в Україні, становить інституційно нестабільний сценарій системи державного правління. Зроблено припущення, що збалансований напівпрезиденталізм в Україні повинен трансформуватись у напівпрезиденталізм із посадою номінального президента або у парламентаризм.

Ключові слова: система правління, напівпрезиденталізм, президент-парламентаризм, прем'єр-президенталізм, збалансований напівпрезиденталізм, Україна.

STAGES OF DEVELOPMENT AND VARIETY OF SEMI-PRESIDENTIALISM IN UKRAINE (1991-2015)

The research is dedicated to analyzing development options and varieties of semi-presidentialism in Ukraine in 1991-2015, outlining the institutional patterns of different scenarios of semi-presidentialism in Ukraine, determining the formal and actual attributes of Ukrainian semi-presidentialism, and determination the prospects for reformation semi-presidentialism in Ukraine. The author argued that balanced semi-presidentialism is being used in Ukrainian practice since 2014, defined institutional patterns, risks and effects of balanced semi-presidentialism in Ukraine and key directions of its modification. It was concluded that a balanced semi-presidentialism, including Ukrainian case, is institutionally unstable scenario of system of government. It is also suggested that balanced semi-presidentialism in Ukraine has to be transformed into semi-presidentialism with nominal president or parliamentarism.

Keywords: system of government, semi-presidentialism, president-parliamentarism, premier-presidentialism, balanced semi-presidentialism, Ukraine.

В Україні після розпаду СРСР і отримання незалежності формально з 1996 р., а фактично з 1991 р. застосовано й апробовано здебільшого різні варіанти змішаної або в політологічному сенсі напівпрезидентської системи правління (те ж стосується (або стосувалося) більшості країн Європи та Азії, які виникли/відновили незалежність після краху Варшавського блоку, Радянського Союзу та СФРЮ [1, с. 623]). Роблячи цей висновок, опираємось на вживану і популярну в західній політичній науці таксономію конституційних систем правління Р. Еллі, яка запропонована наприкінці 90-х років ХХ ст. Дослідник виокремлює три різновиди конституційних систем правління: президенталізм, напівпрезиденталізм і парламентаризм [4; 6]. Їх вирізняють на основі двох індикаторів: способу обрання президента та способу і суб'єкта відповідальності уряду. Відповідно, напівпрезиденталізм – це конституційна система правління, де існує посада всенародно та безпосередньо (прямо) обраного на фіксований термін президента (зазвичай як глави держави, хоча інколи як глави держави та глави виконавчої влади), а також прем'єр-міністра та урядового кабінету, котрі обов'язково колективно відповідальні перед парламентом [10]. Однак це визначення є об'єктивним, тобто не враховує факту, що напівпрезиденталізм, на відміну від парламентаризму та президенталізму, – це дуже гетерогенна система правління, яка здатна диференціюватись на окремі типи з огляду на формальний і фактичний вплив різних інституційних/політичних акторів.

По-перше, на підставі врахування способу формування, діяльності, а також колективної відповідальності урядів та систем виконавчої влади [3; 12] (перед главою держави і парламентом або тільки парламентом) у контексті так званого дуалізму виконавчої влади напівпрезидентські системи правління поділяють на президент-парламентські (президент-парламентаризм) та прем'єр-президентські (прем'єр-президенталізм) чи парламент-президентські (парламент-президенталізм) [13-15]. У прем'єр-президенталізмі прем'єр-міністр і кабінет колективно відповідальні тільки перед парламентом. Результатом є формування урядового кабінету, що має парламентську підтримку, тому взаємовідносини між президентом та кабінетом є діловими. Натомість, у президент-парламентаризмі прем'єр-міністр та його кабінет колективно відповідальні і перед президентом, і перед парламентом. Президент може звільнити прем'єр-міністра і відправити у відставку уряду, а тому взаємовідносини між президентом та прем'єр-міністром є ієрархічними [9].

По-друге, на основі методу розподілу повноважень у виконавчій гілці влади між президентом і прем'єр-міністром у зрізі забезпечення їхньої легітимності і відповідальності напівпрезидентські системи правління ділять [16] на системи уніфікованої, розділеної більшості й розділеної меншості [10; 11]. У системі уніфікованої більшості глава держави є прибічником курсу і навіть членом партії прем'єр-міністра чи навпаки, коли президента і прем'єр-міністра підтримує аналогічна парламентська більшість. А тому в системі уніфікованої

більшості фактично спрацьовує логіка президенталізму або парламентаризму, а система правління формально напівпрезидентська [7]. У системі розділеної більшості глава держави не є членом і навіть прибічником курсу політичної партії прем'єр-міністра та на відміну від останнього не має підтримки парламентської більшості. Традиційно такі сценарії позначають терміном «когабітація». У системі розділеної меншості ні президент, ні прем'єр-міністр не мають підтримки парламентської більшості [6; 18].

По-третє, на підставі врахування особливостей дуалізму виконавчої влади та особливостей і сили президентів та прем'єр-міністрів напівпрезидентські системи правління поділяють на такі, де глави держав є слабкими/номінальними (відповідно, значно сильнішими є прем'єр-міністри і урядові кабінети), а також такі, де весь політичний процес відбувається навколо президентів, тобто останні є сильними і навіть всесильними (відповідно слабкими є повноваження прем'єр-міністрів та урядових кабінетів) [1]. Можливий також варіант, де повноваження президентів і прем'єр-міністрів (урядових кабінетів) є майже ідентичними/сумірними чи збалансованими.

По-четверте, на підставі врахування повноважень президентів та парламентів із приводу провадження законодавства та партійного складу парламентів напівпрезидентські системи звично поділяють [8] на збалансовані, когабітаційні, президент-домінуючі, прем'єр-домінуючі й парламент-домінуючі. Ці різновиди напівпрезиденталізму позначають ситуації, коли той чи інший політичний інститут має ключову роль та завершальну думку щодо змісту законодавства [2; 17].

На основі врахування різних ракурсів типологізації напівпрезиденталізму, а теж формальних та фактичних повноважень різних інститутів влади пропонуємо матрицю напівпрезиденталізму (та інших систем правління) в Україні упродовж 1991-2015 рр. (див. табл. 1). Специфіка українського напівпрезиденталізму полягає у циклічній зміні моделей президент-парламентаризму та прем'єр-президенталізму (парламент-президенталізму): перший більше сприяє авторитаризації (у період 1996–2004 рр. за часів президентства Л. Кучми та 2010–2014 рр. за часів президентства В. Януковича політичний режим в Україні тяжів до електорального авторитаризму), а другий – демократизації (у період 2006–2009 рр. за часів президентства В. Ющенко, а також починаючи з 2014 р. після колапсу президент-парламентаризму політичний режим в Україні тяжів до електоральної демократії). Також примітно, що досвід когабітації системи (розділеної більшості) у перехідних/гібридних режимах не завжди має негативні тенденції та наслідки. Це підкреслює пріоритетність системи правління, де домінує законодавча влада. Відповідно, вважаємо, що вибір конституційної системи правління в Україні має падати на прем'єр-президентський (але в жодному випадку не президенціалізований і не збалансований і, а з номінальними президентами) напівпрезиденталізм або парламентаризм. Вказані системи максимально (однак по-різному) мінімізують міжінституційні конфлікти між гілками влади (зокрема з приводу виконавчої влади та провадження законодавства). Навіть якщо такі конфлікти виникають, то їх здебільшого усувають через процедури парламентського вотуму недовіри уряду.

Таблиця 1. Етапи розвитку та типологізація напівпрезидентської системи правління в Україні (1991–2015 рр.)

Період	Система правління	Напівпрезиденталізм				Президент	Прем'єр-міністри	Конфлікт дуалізму виконавчої влади
		Перший маркер типологізації	Другий маркер типологізації	Третій маркер типологізації	Четвертий маркер типологізації			
Серпень 1991– червень 1995	Напівпрезиденталізм ¹	Президент-подібний президент-парламентаризм	Розділена більшість	Збалансований напівпрезиденталізм	Парламент-домінуючий напівпрезиденталізм	Д. Кравчук (1991–1994)	В. Фокін	незначний
							Л. Кучма	значний
							Ю. Звягильський	проміжний
Червень 1995– червень 1996	Президенталізм	–	–	–	–	Д. Кучма (1994–1999, 1999–2004)	Є. Марчук	незначний
							П. Лазаренко 1	проміжний
							П. Лазаренко 2	значний
Червень 1996– січень 2006	Напівпрезиденталізм	Президент-подібний президент-парламентаризм	Уніфікована більшість	Президенціалізований напівпрезиденталізм	Президент-домінуючий президенталізм	В. Ющенко (1994–1999, 1999–2004)	В. Пустовойтенко	незначний
							В. Ющенко	значний
							А. Кінах	незначний
							В. Янукович 1	незначний
							Ю. Тимошенко 1	значний
							Ю. Єхануров	незначний
Січень 2006– жовтень 2010	Напівпрезиденталізм	Прем'єр-президенталізм	Уніфікована більшість Розділена більшість Уніфікована більшість	Збалансований напівпрезиденталізм	Коробляційний напівпрезиденталізм	В. Ющенко (2005–2010)	В. Янукович 1	проміжний
							В. Янукович 2	значний
							Ю. Тимошенко 2	значний
							М. Азаров 1	незначний
Жовтень 2010– Лютий 2014	Напівпрезиденталізм	Президент-подібний президент-парламентаризм	Уніфікована більшість	Президенціалізований напівпрезиденталізм	Президент-домінуючий напівпрезиденталізм	В. Янукович (2010–2014)	М. Азаров 2	незначний
							М. Азаров 3	незначний
Лютий 2014– І доСі	Напівпрезиденталізм	Прем'єр-президенталізм ²	Уніфікована більшість	Збалансований напівпрезиденталізм	Прем'єр-домінуючий напівпрезиденталізм Коробляційний напівпрезиденталізм	О. Турчинов (в.о.) (2014)	А. Яценюк 1	незначний
							А. Яценюк 2	проміжний
						П. Порошенко (2014 – чинний)		

¹ Розподіл повноважень між подільними інститутами свідчить про «розмитий» президентсько-парламентський напівпрезиденталізм без права президентя розпускати парламент.

² Президент (як і в 2006–2010 рр.) не може звільнити прем'єр-міністра й уряд, але може розпустити парламент.

Окрім того, зазначені системи республіканського правління окреслюють випереджувальні інституційні механізми розв'язання урядових (політичних) криз до того, як вони переростуть у кризи політичної системи (політичного режиму та системи правління). Тому такі системи правління більш гнучкі та краще адаптуються до мінливих інституційних і політичних/електоральних обставин. На користь парламентських і парламентаризованих прем'єр-президентських систем правління свідчить факт, що вони з усіх наявних республіканських систем правління є найдемократичнішими, а також втілюють найбільшу ефективність урядування та найбільшу якість людського розвитку.

Список літератури

1. Amorim Neto O., Strøm K., *Breaking the Parliamentary Chain of Delegation: Presidents and Non-partisan Cabinet Members in European Democracies*, "British Journal of Political Science" 2006, vol 36, s. 619–643.
2. Bahro H., *Virtues and vices of semi-presidential government*, „Journal of Social Sciences and Philosophy” 1999, vol 11, nr 1, s. 1–37.
3. Bogdanor V., *Semi-presidential Systems*, [w:] Bogdanor V., *The Blackwell Encyclopedia of Political Institutions*, Wyd. Basil Blackwell Publishers 1987, s. 561–562.
4. Elgie R., *The classification of democratic regime types: conceptual ambiguity and contestable assumptions*, "European Journal of Political Research" 1998, vol 33, s. 219–238.
5. Elgie R., *The perils of semi-presidentialism. Are they exaggerated?*, "Democratization" 2008, vol 15, nr 1, s. 49–66.
6. Elgie R., *Variations on a theme: a fresh look at semi-presidentialism*, "Journal of Democracy" 2005, vol 16, nr 3, s. 1–21.
7. Gschwend T., Leuffen D., *When Voters Choose Regimes: The Issue of Cohabitation in the French Elections of 2002*, „Mannheim: Arbeitspapiere – Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung” 2003, nr 63.
8. Jung-Hsiang T., *Sub-types of Semi-presidentialism and Political Deadlock*, "French Politics" 2008, vol 6, s. 63–84.
9. Lijphart A., *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, Wyd. New Haven 1999, s. 90–115.
10. Lytvyn V., *Podviina vykonavcha vlada: teoriia ta praktyka yevropeiskoho pivprezidentalizmu*, «Osvita rehionu: politolohiia, psykholohiia, komunikatsii» 2009, vol 3, s. 25–33.
11. Lytvyn V., *Teoriia ta praktyka kohabitatsii v napivprezidentskykh systemakh Yevropy*, «Osvita rehionu: politolohiia, psykholohiia, komunikatsii» 2011, vol 4, s. 140–149.
12. O’Neil P., *Presidential power in post-communist Europe: the Hungarian case in comparative perspective*, «Journal of Communist Studies» 1993, vol 9, nr 3, s. 177–201.
13. Shugart M., *Comparative Executive-Legislative Relations*, [w:] Rhodes A. W., Binder S., Rockman B., *The Oxford Handbook of Political Institutions*, Wyd. Oxford University Press 2006, s. 344–365.
14. Shugart M., *Semi-presidential systems: Dual executive and mixed authority patterns*, "French Politics" 2005, vol 3, nr 3, s. 323–351.

15. Shugart M., Carey J., *Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics*, Wyd. Cambridge University Press 1992.
16. Skach C., *Borrowing Constitutional Designs: Constitutional Law in Weimar Germany and the French Fifth Republic*, Wyd. Princeton University Press 2005.
17. Skach C., *Constitutional origins of dictatorship and democracy*, "Constitutional Political Economy" 2005, vol 16, s. 347–368.
18. Skach C., *The "newest" separation of powers: semi-presidentialism*, "International Journal of Constitutional Law" 2007, vol 5, nr 1, s. 93–121.

Мандзій Любомира

кандидат політичних наук, доцент кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

УПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ УРЯДІВ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ВИКЛИКИ Й ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У дослідженні розглянуто упровадження електронних урядів у країнах Центрально-Східної Європи та в Україні. Проаналізовано розуміння поняття «електронний уряд» і розглянуто нормативно-правові засади його функціонування. Окреслено наслідки впровадження електронного уряду. Охарактеризовано особливості впровадження електронного уряду в Україні та визначено основні проблеми цього процесу.

Ключові слова: електронний уряд, електронне урядування, публічність органів влади.

E-GOVERNMENTS' INTRODUCTION IN CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES: CHALLENGES AND PROSPECTS FOR UKRAINE

The research is dedicated to reviewing the e-governments' introduction in Central and Eastern European countries and Ukraine. The author analysed the meaning of "electronic government" concept and considered the legal principles of its functioning, outlined the consequences of e-government's introduction, described the features of e-government introduction in Ukraine and the main problem of this process.

Keywords: e-government, e-governance, publicity of authorities.

Системні зміни, які відбуваються у країнах Центрально-Східної Європи спрямовані на формування правових, демократичних держав. Протягом останніх десятиліть у цих державах вагому роль відіграє використання інформаційних технологій у державному управлінні з метою підвищення ефективності, розвитку та оптимізації нових методів здійснення державної політики. Інтеграція України в Європейський Союз передбачатиме дотримання вимог щодо ведення інформаційної політики, і впровадження електронного уряду стає надзвичайно актуальним.

Сьогодні немає однозначного визначення "електронного уряду" саме тому, що кожен науковець вбачає особливості й акцентує увагу на різних аспектах і контекстах

функціонування, а також унаслідок неоднозначного трактування цього поняття у США, Канаді. Під поняттям “електронний уряд”, яке походить від англійського “e-government”, спочатку розуміли футуристичний уряд “електронних громадян”, що регулює життя й безпеку комп’ютерної мережі в цілому й електронний бізнес зокрема. У сучасному розумінні термін “e-government” тлумачать не лише як “електронний уряд”, а й “електронне управління державою”, тобто використання в органах державного управління сучасних технологій, у тому числі й Інтернет-технологій¹.

У вересні 2003 року Європейська Комісія визначила електронний уряд як “використання інформаційних і телекомунікаційних технологій у державних адміністраціях у сукупності з проведенням організаційних змін і набуттям нових навичок, спрямованих на поліпшення суспільних служб і демократичних процесів, а також посилення підтримки державної політики. Електронний уряд є засобом для підвищення ефективності державного обслуговування. Він спрощує провадження державної політики й допомагає державному секторові, з одного боку, розширювати обсяг послуг і підвищувати їхню якість, а з іншого – збільшувати економію ресурсів”².

Дослідники розглядають e-уряд як засіб взаємодії громадян та держави через прямий доступ населення й підприємств до інформації, систем послуг адміністративних органів країни, регіону, міста, району, демократичних інститутів суспільства. Традиційно в рамках «електронного уряду» виокремлюють три сфери взаємодії поміж: 1) державними органами та громадянами (G–C: уряд – громадянину); 2) державними органами та бізнесом (G–B: уряд – бізнесу); 3) самими державними органами (G–G: уряд – урядові).

Досвід побудови електронного урядування в різних країнах світу розглядають у контексті трьох основних моделей, що набули практичного втілення в Америці, Європі та Азії: англо-американської (США, Канада, Великобританія), континентально-європейської (більшість країн Західної, Центральної та Східної Європи), азіатської (Сінгапур, Південна Корея)³.

При створенні електронного уряду необхідно досягнути підвищення якості й доступності державних і муніципальних послуг; зменшення адміністративних бар’єрів і бюджетних витрат на надання послуг.

Відкритість та прозорість діяльності урядів, економія часових та матеріальних ресурсів, звільнення державних службовців від рутинної праці, підвищення якості надання урядових послуг, деперсоналізація взаємовідносин громадян, бізнесу та державних

¹ Коліушко І. Б. Електронне урядування – шлях до ефективності та прозорості державного управління / І. Б. Коліушко, М. С. Демкова // Інформаційне суспільство. Шлях України. – К.: Бібліотека інформ. суспільства, 2004. – С. 138.

² Дрожжинов В. И. Электронные правительства и повышение конкурентоспособности стран – членов ЕС / В. И. Дрожжинов, А. А. Штрик // Технологии информационного общества. Интернет и современное общество: труды VIII Всеросс. объединен. конф. (Санкт-Петербург, 8 – 11 ноября 2005 г.). – СПб., 2005. – С. 143.

³ Иванов В. В. Государственное и муниципальное управление с использованием информационных технологий / В.В. Иванов, А.Н. Коробова. – М.: ИНФРА-М, 2013. – 383 с.

чиновників, цілодобове отримання урядових послуг, створення єдиної “точки “контакту” громадян з усіма урядовими структурами, забезпечення доступу громадян до інформації урядових органів за допомогою сучасних інформаційних технологій, реальний інструмент демократизації суспільства – наслідки впровадження електронного уряду.

Втілення концепції електронного уряду у країнах Європи розпочалося з другої половини 90-их років ХХ ст. У 1995 р. Європейська Комісія заснувала “Форум інформаційного суспільства” з метою формування електронного уряду з використанням інформаційних технологій, а в березні 2000 р. прийняли нову програму “Електронна Європа.” Прийняття документу “Електронна Європа Плюс”, в якому визначені основні цілі та зусилля країн-кандидатів у члени Європейського Союзу, засвідчило важливість упровадження стандартів е-урядування. Загалом, кожна країна проходить свій шлях формування електронного уряду, враховуючи ментальні особливості, а також матеріальну, технічну, фінансову можливість.

Найважливішими документами, що поклали початок розвитку в Польщі е-урядування, були «Суспільство глобальної інформації в умовах вступу Польщі до ЄС» (прийнята у 2000 р.), програма Міністерства економіки Польщі «е-Польща: план дій щодо розвитку інформаційного суспільства в Польщі у 2001-2006 рр.» та стратегія інформатизації Польщі – «е-Польща на 2004-2006 рр.»⁴. Ці документи ставили перед владою завдання у напрямку розвитку е-урядування в Польщі. Процеси, пов’язані з упровадженням інформаційно-телекомунікаційних технологій в органах влади, централізовані й координовані Міністерством адміністрації і цифризації з 2010 року.

У Польщі прийнятий Акт про комп’ютеризацію операцій суб’єктів, залучених до виконання державного замовлення з 2005 р. За цим законом громадяни мають право звертатися до державних установ в електронній формі. Кожен орган влади (навіть гміна) має мати скриньку на Єдиній платформі е-PUAP⁵. Із прийняттям нового закону з інтегрованої інформатизації держави у 2014 р. метою держави є не просто інформатизація, а надання послуг. У Польщі діють різні державні реєстри, але їх об’єднує єдина електронна платформа послуг публічної адміністрації. Досвід Польщі, зокрема, щодо єдиної електронної платформи та єдиного координаційного центру вартувало б імплементувати в Україні.

Повна інформація про діяльність органів державної влади в Чехії розміщена на веб-сайтах Порталу органів влади⁶. Тут можна знайти всі необхідні адреси для листування

⁴ Upowszechnienie szerokopasmowego dostępu do Internetu na lata 2004 –2006: Program, przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 31.08.2004r. // Biuletyn Informacji Publicznej. – 2004. – 30 grudnia. – 44 s.

⁵ http://epuap.gov.pl/wps/portal!/ut/p/a1/hc49D4lwEAbg38LA2jvKh-jG4CAxYdAodDHF1IIPJQCf180bire9l6eN-3fAlAFW8rGW3Na65eqZWXTx1jTw6AHTbBuEuDsdUxqvlooBnUExA_wxCf7rn4Etksx_g4UTKTCpdPl6t0ja-0o8lMCNuwghDBjOvK2u7fuOii9M0Eam1VIJcdUMG7uK3VqV7C_kHhq7J8R6qcZ84zgMn5Kcu/dl5/d5/L2dJQ-SEvUUt3QS80SmlFLl02XzE5MfjQxMlMwSk9FNDUwSVZUSj4NzYyMDQy/

⁶ <http://portal.gov.cz/>

класичного чи електронного. За Законом Чехії «Про електронні операції та авторизовану конверсію документів» встановлено рівність між паперовими та електронними документами. Вдалими прикладами є проект «Основні ресурси», який дозволяє реалізувати спільний обмін інформацією між органами державної влади й місцевого самоврядування, а також діяльність Czech POINT⁷ (місце для контакту з органами влади й видача різних довідок).

У Болгарії існує ідея створити окреме відомство для розвитку електронного уряду, а також перейняти досвід Естонії.

Із часу проголошення незалежності у 1991 р. та до початку глобальної фінансово-економічної кризи, Естонія перебувала в одному з найдинамічніших періодів економічного зростання. Одним із прийнятих стратегічних рішень став розвиток ІКТ задля встановлення діалогу між владою та громадянами, забезпечення прозорості та ефективності діяльності державних органів. Найвагомішими кроками на цьому шляху було започаткування ініціативи «Сьогодні я вирішую» (англ. «Today I Decide» (TID) у 2001 р. – сервісу для внесення громадянами своїх пропозицій у процесі прийняття політичних рішень, е-голосування на виборах 2005 р. за допомогою ідентифікаційних карток громадян, та портал osale.ee, створений у 2007 р. для проведення консультацій із громадянами та надання можливості їхньої участі у процесі розробки проектів законів та інших нормативних актів.

На сьогодні в Естонії існують високорозвинуті комунікаційні мережі: усі центральні та місцеві органи влади, освітні та медичні установи, а також 90 % підприємств мають доступ до Інтернету. Однією з найпопулярніших новацій у цій країні, пов'язаних із використання ІКТ, є електронне голосування. Естонія визнана першою країною Центральної Європи із прийняття законодавства з електронного голосування. Ідея проведення Інтернет-виборів виникла на початку 2001 р. й дуже швидко отримала підтримку. Реалізація проекту відбулася на місцевих виборах 2005 р., коли Естонія стала першою державою, що офіційно провела голосування через Інтернет. Із кожними наступними виборами збільшується кількість осіб, які надають перевагу Інтернет-голосуванню.

Досягти успіху Естонії вдалося завдяки усвідомленню урядом цієї країни пріоритетності в розвитку інформаційних технологій. Широке використання ІКТ у діяльності державних органів підвищує ефективність усього державного апарату, якість надання послуг та створює можливість участі в процесі прийняття рішень для громадян, дозволяє підвищити рівень публічності та прозорості владних органів.

На відміну від Європейського Союзу, наша країна тільки розпочинає свої кроки у напрямку формування електронного урядування. Формування інформаційного суспільства в Україні розпочалося з ухваленням відповідних нормативно-правових актів:

⁷ <http://www.czechpoint.cz>

Закону України «Про Національну програму інформатизації»⁸, Закону України «Про основні засади розбудови інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки»⁹, Постанови Кабінету Міністрів України «Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади»¹⁰ (від 4 січня 2002 р. № 3), у якій було затверджено «Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади».

Оприлюднення в мережі Інтернет інформації про діяльність органів влади має здійснюватися шляхом розміщення й періодичного оновлення органами влади інформації відповідно до вимог цього Порядку на власних веб-сайтах і створення Єдиного веб-порталу Кабінету Міністрів України, призначеного для інтеграції веб-сайтів органів виконавчої влади та розміщення інформаційних ресурсів відповідно до потреб громадян.

«Концепція розвитку електронного урядування в Україні»¹¹ передбачає три етапи впровадження: 1 етап – 2011-2012 рр., 2 етап – 2013-2013 рр., 3 етап – 2015 р. На першому етапі передбачали розроблення нормативно-правової бази, створення системи електронного документообігу, створення центрів надання послуг. На другому етапі передбачали надання самих послуг в електронному вигляді, залучення громадян до управління. На третьому етапі передбачалося створення єдиної інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури. Попри всі спроби створення та реалізації електронного уряду в Україні, відповідно до огляду ООН «Електронний уряд 2014», Україна посідає 87-е місце серед 193 країн¹².

Загалом, реалізація електронного уряду в Україні пов'язана з наступними проблемами: фінансовими (недостатнє фінансування процесу інформатизації), технологічними (невідповідність програмного забезпечення), культурними (низький рівень інформаційної культури населення), освітніми (ліквідація комп'ютерної неграмотності, формування вмінь і навичок користування мережею Інтернет), мотиваційними (зацікавленість використання інформаційно-телекомунікаційних технологій у роботі). Окрім цього, інформатизацією та е-урядуванням займаються різні міністерства, установи й відомства. Досі не існує єдиного координаційного центру. Проблемаю України є технологічна неготовність, надзвичайно низький рівень застосування інформаційно-комунікативних технологій.

⁸ <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80>

⁹ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/537-16>

¹⁰ Постанова Кабінету Міністрів «Про порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» №3/2002 від 04.01.2002 р.

¹¹ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2250-2010-%D1%80>

¹² <http://ti-ukraine.org/news/media-about-us/5183.html>

Остапець Ю. О.

доцент кафедри політології та державного
управління Ужгородського національного університету

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2014 РОКУ

В статті аналізується сучасний стан та конфігурація партійної системи України за результатами парламентських виборів 2014 р.

Характеризуються результати виборів та регіональний вплив політичних партій, які отримали перемогу. Обчислюються індекси ефективної кількості партій, фрагментації, усталеності партійних уподобань, диспропорційності і робляться відповідні висновки.

Констатується, що до формату партійної системи України за результатами парламентських виборів 2012 та 2014 рр. можна віднести не більше 14 партій. Робиться висновок про перехід від масових до професійно-електоральних та картельних партій.

Зазначається, що партії, які утворюють конфігурацію партійної системи є партіями лідерського типу, за виключенням ВО «Свободи», КПУ та НРУ. Підкреслюється, що партійна система функціонує за принципом двохблоковості, оскільки соціально-політичний поділ на «Захід – Схід» не перестав бути актуальним для України.

Ключові слова: партійна система України, Вибори Верховної Ради України 2014 р., формат партійної системи, ефективна кількість партій, професійно-електоральні партії, регіональний вплив партій.

The article analyzes the current state and configuration of the party system in Ukraine based on the results of parliamentary elections in 2014.

The election results have been characterized as well as the impact of regional political parties that won. The indices of effective number of parties, fragmentation, sustainability of party preferences and disproportion have been calculated, the conclusions have been made.

It has been mentioned that the format of the party system in Ukraine by results of 2012 and 2014 parliamentary elections includes no more than 14 parties. The conclusion has been made on the transition from mass to professional-electoral and cartel parties.

It has been noted that the parties that form the configuration of the party system are the leadership type parties, with the exception of «Svoboda» («Freedom»), Communist Party of Ukraine and «Narodnyy Rukh Ukrainy» («The People's Movement of Ukraine»). It has been emphasized that the party system operates on the double block principle as the social and-political division into «West – East» has become irrelevant for Ukraine.

Keywords: Ukraine party system, elections to the Verkhovna Rada of Ukraine in 2014, the format of the party system, the effective number of parties, professional-electoral parties, regional influence of parties.

Сучасний стан партійної системи України, її конфігурація утворилися за результатами парламентських виборів 2014 р. Парламентські вибори проходили під впливом Революції гідності (Європейської революції). Революція гідності – це політичні та суспільні зміни в Україні з 21 листопада 2013 р. до кінця лютого 2014 р., викликані відходом політичного керівництва країни від законодавчо закріпленого курсу на європейську інтеграцію та подальшою протидією цьому курсу. Поштовхом до силового протистояння стало побиття студентів у ніч на 30 листопада 2013 р., які протестували проти згортання курсу на євроінтеграцію. Завершилися події на Майдані втечею В. Януковича та його команди за кордон, зміною керівництва країни, дочасовими виборами президента України, ескалацією військового конфлікту на Сході України, анексією Росією Криму.

Парламентські вибори в Україні 2014 р. були позачерговими виборами, які відбулися 26 жовтня 2014 р. за тією ж виборчою системою, що й у 2012 р. У зв'язку з тимчасовою окупацією АР Крим та військовими діями на Сході України вибори не відбулися у 27 мажоритарних округах: АРК (10 округів), Донецька область (9), Луганська область (6), м. Севастополь (2).

ЦВК зареєструвала 52 партії – суб'єкти виборчого процесу. Йдеться про партії, які висунули кандидатів у мажоритарних округах і в загальнонаціональному виборчому окрузі. До виборчого бюлетеня для голосування за партійні списки було внесено 29 політичних партій [6].

Революційні події в Києві, про які йшлося вище, змінили і позиціонування партійно-політичних сил напередодні парламентських виборів. По-перше, Партія регіонів скомпроментувала себе відмовою від європейської інтеграції і участі у виборах не приймала. Рейтинг її найближчого сателіта КПУ також суттєво понизився. Ті сили, які колись представляли Партію регіонів переформатувалися у ПП «Опозиційний блок». Її утворили шість політичних партій: Партія розвитку України, ПП «Центр», ПП «Україна – Вперед!», ПП «Трудова Україна», Партія державного нейтралітету України, ПП «Нова політика». Окремо приймав участь у виборах зі своєю партійною структурою ПП «Сильна Україна» С. Тігіпко.

По-друге, одним із наслідків Революції гідності було утворення нових партійних структур: ПП «Блок Петра Порошенка» (з нею підписав угоду про спільну участь у виборах лідер ПП «УДАР» В. Кличко), ПП «Народний фронт» (структура Прем'єр-міністра України), ПП «Правий сектор», ПП «Об'єднання «Самопоміч».

По-третє, у виборах приймали участь відомі виборцю партійні бренди ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», Партія зелених України, ПП «Громадянська позиція» та інші.

По-четверте, як завжди у виборах приймали участь ряд маловідомих партійних структур, завдання яких були різні, але перш за все вони мали набрати хоч якусь кількість голосів, що б стати відомими для виборців.

В табл.1 представлені результати голосування за політичні партії, які пройшли до Верховної Ради та за ті, які отримали не менше 1 % голосів виборців.

Таблиця 1. Результати виборів до Верховної Ради України 26 жовтня 2014 року (за партійними списками) [6]

№	Політична партія	%	К-ть місць за пропорційною системою	К-ть місць в мажорит. округах
1	Політична партія «Народний фронт»	22,14	64	18
2	Партія «Блок Петра Порошенка»	21,81	63	69
3	Політична партія «Об'єднання «Самопоміч»	10,97	32	1
4	Політична партія «Опозиційний блок»	9,43	27	2
5	Радикальна партія Олега Ляшка	7,44	22	0
6	Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	5,68	17	2
7	ВО «Свобода»	4,71 %	–	6
8	КПУ	3,88 %	–	0
9	Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна»	3,11 %	–	1
10	ПП «Всеукраїнське аграрне об'єднання «Заступ»	2,65 %	–	1
11	ПП «Правий сектор»	1,8 %	–	1

У мажоритарних округах отримали депутатські мандати наступні партії, які не подолали виборчий бар'єр: ВО «Свобода» – 6 мандатів, ПП «Сильна Україна» – 1, ПП «Всеукраїнське аграрне об'єднання «Заступ» – 1, ПП «Правий сектор» – 1, ПП «Воля» – 1, а 96 депутатів позиціонували себе як само висуванці [6].

Лідерство політичних партій у регіональному вимірі подано в Таблиці 2.

Таблиця 2. Лідерство політичних партій на парламентських виборах 26 жовтня 2014 року за результатами голосування в регіонах України

Назва партія	Лідерство за результатами голосування в загальнодержавному виборчому окрузі
Партія «Блок Петра Порошенка»	Вінницька, Закарпатська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Херсонська, Чернігівська, м. Київ (7 областей)
Політична партія «Народний фронт»	Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька (12 областей).
Політична партія «Опозиційний блок»	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська (5 областей)

Не отримали місць у парламенті дві ідеологічні партії КПУ та ВО «Свобода», які на попередніх виборах у 2012 р. набрали більше 10 % голосів виборців. Такий результат

є природним для КПУ, яка останнім часом скомпроментувала себе в українському суспільстві. Тому можна сказати, що це продовження тенденції декомунізації, яка почалася в 2006 р. [5, с. 21–26].

ВО «Свобода» втратила підтримку виборців, оскільки з нею на секторальному полі боролись за голоси виборців декілька партій народно-демократичного спрямування: ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Народний фронт», але в більшості своїй голоси партії відійшли до нового потужного проекту ПП «Об'єднання «Самопоміч».

Загалом за підсумками парламентських виборів України 26 жовтня 2014 р., 77,66 % виборців проголосували за «проукраїнські» партії, а 16,42 % – за «проросійські партії». Лише в Донецькій та Луганській областях (на територіях, які знаходяться під контролем України), більшість виборців проголосували за «проросійські» партії, в Харківській області – відносна більшість виборців підтримали «проукраїнські» партії, а в решті областей України абсолютна більшість виборців підтримала «проукраїнські» партії.

Отже, до парламенту за результатами виборів потрапляють чотири нові політичні партії. Таким чином, формат (конфігурація) партійної системи знову кардинально змінився, що було наслідком революційних подій в українському суспільстві. Підкреслюємо, що під форматом партійної системи ми розуміємо її фрагментацію та показник усталеності партійних уподобань виборців (Г. Голосов) [1, с. 106-110].

На кінець 2014 р. в Україні було зареєстровано 235 політичних партій. До формату партійної системи ми будемо відносити тільки релевантні (істотні) партії. Критерій їх виокремлення може бути різним. Один з критеріїв – це результат парламентських виборів. Таким чином, до формату партійної системи можна включати партії, які набрали на парламентських виборах не менше 1 % голосів виборців. Отже, до формату партійної системи за результатами парламентських виборів 2012 та 2014 рр. можна віднести не більше 14 політичних партій: ПП «Блок Петра Порошенка», Радикальна партія Олега Ляшка, ПП «УДАР» В. Кличка, ПП «Народний фронт», ВО «Свобода», ВО «Батьківщина», Комуністична партія України, ПП «Опозиційний блок», ПП «Об'єднання «Самопоміч», ПП «Сильна Україна», ПП «Громадянська позиція», Народний Рух України, ПП «Правий сектор».

Змінився і ідеологічний вимір партійної системи. Йдеться про процес асідеологізації партійних структур, або ж гібридизацію, взаємопроникнення ідеологічних доктрин. Даний процес тісно пов'язаний зі зміною організаційної будови політичних партій. Нині спостерігається процес переходу від масових до професійно-електоральних, та картельних партій. Наслідком цього процесу і є втрата ідеологією мобілізуючої функції та ключової ролі у партійному будівництві. Таким чином, ідеологія лишається важливим чинником позиціонування в полі політики та секторальних процесах [2, с. 34–38].

Разом із тим, слід говорити про диференціацію серед секторально-професійних партій у їх ставленні до ідеології. Можна виділити секторально-професійні партії сильної

ідеологічної артикуляції і селекторально-професійні партії слабкої ідеологічної артикуляції, або прагматичні. До таких партій можна віднести: ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Опозиційний блок», ПП «УДАР» та ряд інших. З іншого боку, для політичних партій сильної ідеологічної артикуляції, або «програмних», характерним є те, що вони впродовж тривалого часу стабільно дотримуються визначеної ідеологічної лінії. Такими партіями в українському політикумі є ВО «Свобода», КПУ, НРУ.

Іншою причиною деідеологізації є процес персоніфікації політики. Адже виборцю простіше пов'язати свій вибір з відомою особистістю, ніж з ідеологією. Тому ми і спостерігаємо, починаючи з 2002 р. такий феномен як іменні виборчі блоки. Більше того, навіть зміни до виборчого законодавства, які заборонили приймати участь блокам у виборах не зупинили цей процес. З'являються «іменні партії»: ПП «Блок Петра Порошенка», Радикальна партія Олега Ляшка, ПП «УДАР» В. Кличка, ПП «Народний фронт» А. Яценюка та інші.

Відчутним в партійному середовищі України є процес картелізації політичних партій, який є наслідком реакції партій на виклики сьогодення. Даний процес відображає зміни, які відбуваються на рівні взаємодії громадянського суспільства, політичних партій і держави. Партійна картелізація приходить на зміну партійної конкуренції. На думку української дослідниці О. Рибій цьому явищу є декілька причин. По-перше, в умовах глобалізації та суттєвих обмежень на здійснення політики «хапай усіх» виборчі технології та рівень фінансових затрат на їх реалізацію значно підвищилися, а партійне членство перестало грати основну роль у перемозі на виборах. По-друге, простір для політичного протистояння значно зменшився. По-третє, партійні картелі слугують спеціальними механізмами для концентрації влади, зниження політичної відповідальності партій перед суспільством за непопулярні рішення [4, с. 45–57].

Подальший аналіз формату партійної системи ми зробимо на основі розрахунку ряду індексів, які використовуються в політичній науці для дослідження партійних систем. Розрахунок індексів подано у Таблиці 3.

Таблиця 3. Індекси, які характеризують розвиток партійної системи України [3, с.22–47]

Індекси	1998 р.	2002 р.	2006 р.	2007 р.	2012 р.	2014 р.
ЕКПП	4,7	4,67	3,5	3,2	4,3	5
ЕКЕП	11,9	7,95	5,8	4,3	5	8
Індекс Гюнтера	82,9	87,8	88,8	95	86,5	88,9
Індекс Галлахера	10,08	7,8	8,4	5,7	10,01	7,7
Індекс фрагментації	0,8	0,79	0,61	0,77	0,77	0,88
Індекс неусталеності Педерсена	24	15	35	9,6	30,35	43

Розрахунок вказаних індексів дає змогу нам зробити ряд висновків щодо тенденцій розвитку, які були притаманними для української партіоми. Якщо взяти до уваги результати парламентських виборів та показники ефективного числа парламентських партій, то можна зробити висновок про те, що в Україні лишається стабільною тенденція до збереження ефективного числа парламентських партій в межах 3 – 5. Це дозволяє ідентифікувати партійну систему України – як багатопартійну без домінуючої партії, або двоблокову багатопартійну.

За результатами обчислення індексів пропорційності / диспропорційності можна зробити наступні висновки. По-перше, починаючи з 2002 р. індекс пропорційності Гюнтера для виборчої системи України коливається в рамках 86, 5 – 95. Таке значення індексу відповідає аналогічним показникам для країн розвинутої демократії. По-друге, розрахунки індексу диспропорційності показують, що зміна правил проведення виборів приводить до підвищення рівня диспропорційності виборчої системи.

Коливання індексу Д. Рає в межах 0, 68 – 0, 8 констатує наявність багатопартійної системи з різним рівнем фрагментації.

Отримані результати обчислення індексу неусталеності М. Педерсена свідчать про мінливість уподобань українського виборця. В той же час такі коливання є характерними для суспільств в яких відбуваються трансформаційні процеси.

Розрахунки індексів за 2014 р. констатують наявність багатопартійної системи без домінуючої партії та характеризуються високим рівнем пропорційності розподілу голосів виборців та неусталеністю партійних уподобань. Слід також зазначити, що всі партії, які утворюють формат партійної системи України є партіями лідерського типу, а це значить, що вони є нестійкими, так як залежать від рейтингу лідера.

1. Голосов Г. Форматы партийных систем в новых демократиях; Институциональные факторы неустойчивости и фрагментации / Г. Голосов // Полис. – 1998. – № 1. – С. 106 – 129.
2. Конончук С. Г. Партійна система України: ідеологічний вимір / Світлана Конончук, Олег Ярош; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К.: Агентство «Україна», 2010. – 76 с.
3. Остапєць Ю. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України: Монографія / Гайданка Є., Ключкович А., Марадик Н. / Серія «Studia Regionalistica» / № 8; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». – Ужгород: ПП Данило С. І., 2014. – 256 с.
4. Рибій О. Політична картелізація: новий рівень взаємовідносин партій, держави і суспільства // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2010. – № 6 (50). – С.45–57.

5. Романюк А. Вплив виборів до Верховної Ради України на партійну систему / А. Романюк // *Виборчий процес – 2006 в Україні: політико-правові аспекти та регіональні особливості* / Укл. Романюк А. С., Скочиляс Л. С. – Львів: ЦГД ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – С. 21–26.
6. Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії: [http:// www.cvk.gov.ua](http://www.cvk.gov.ua)
7. Шелемба М. Конфігурація партійної системи України після позачергових парламентських виборів 2014 р. // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія.* – Випуск 18. – Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2015 – С. 236 – 239.

Дані про автора: Остапеч Юрій Олександрович, кандидат політичних наук, доцент, Ужгородський національний університет, декан факультету суспільних наук, ostares@rambler.ru

Анатолій Романюк

професор кафедри політології Львівського
національного університету імені Івана Франка

ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ ЗМІН ЕТНІЧНОЇ СТРУКТУРИ МЕШКАНЦІВ ЛЬВОВА ПРОТЯГОМ ХХ – ХХІ СТОЛІТЬ

Розглянуто еволюцію основних етномовних груп у Львові протягом ХХ століття. Окреслено їх вплив на склад владної верхівки у Львові. Виділено чотири етапи і зазначено політичні особливості позиції української групи на кожному з етапів. Визначено зміни у етномовній структурі які зумовлені окупацією Криму і війною на сході України.

Ключові слова: етнічно-групова структура, етнічно-мовна група, правляча верства, міграція

THE POLITICAL CONTEXT CHANGES IN THE ETHNIC STRUCTURE OF THE CITIZENS OF LVIV DURING THE XX-XXI CENTURIES

The evolution of the main ethnic groups in Lviv during the twentieth century. It outlined their impact on the composition of the elite of Lviv. Four stages and named political positions especially Ukrainians at each stage. It identifies changes in the ethnic structure which determined the occupation of the Crimea and the war in the east of Ukraine.

Keywords: etno-group structure, etno-linguistic structure, elite group, migration

В еволюції суспільно-політичних процесів у Львові протягом минулого століття велике значення відіграла етнічно-групова характеристика мешканців. Загалом ми можемо виділити чотири етапи якісних змін, які зазнали основні етнічні групи: I – до 1918 р., II – до 1939 року; III – до 1989 року і IV – після 1990 року. В основу виділення етапів покладено не лише чисельні зміни етно-мовних груп, але і переважання в складі місцевої еліти представників певної групи. На першому етапі домінуючою етнічною групою були німці і поляки, хоча чисельно німці були невеликою групою, яка постійно зменшувалася. На другому етапі поляки, які були найбільш чисельною групою серед мешканців міста переважали і серед представників місцевої еліти. Також значну роль в середовищі бізнес еліти та інтелігенції відігравали євреї. За даними В.Огоновського на 1931 р. серед поляків освічених було 92 %, такий самий показник був властивий євреям, а серед українців Львова – 77 %. Відповідно, серед українців 67 % мешканців були зайняті фізичною працею, 9 %

– розумовою і ще 9 % відносилися до самодіяльної групи без найнятих працівників. Серед поляків: 46 % – працювали фізично, 20 % – розумово і 10 % становили дрібні торгівці та ремісники. Серед євреїв: 28 5 працювали фізично, 17 % – розумово та 37 % складали дрібні торгівці та ремісники¹. Для українців Львів був метрополією домінуючої Греко-католицької церкви і столицею Галичини в межах якої були спроби у 1918-19 рр. створення Західноукраїнської республіки і перспективи створення держави у майбутньому. І.Франко щодо ролі Львова для українців на початку ХХ ст. говорив, що він був «серцем руського народу». За даними О.Субтельного на 1925 р. в регіоні діяли 12 українських політичних партій. У 1929 р. було створено ОУН.

Таблиця 1. Етнічний склад населення Львова до 1939 р².

	Етнічна група	1921	1931	1939
	Всього населення	219 388	312 200	333 500
1	Поляки	136 519	157 500	169 900
2	Євреї	60 431	99 595	104 700
3	Українці	19 866	49 747	53 200
4	Росіяни	354	462	-

Відповідно до таємного протоколу пакту Молотова-Ріббентропа 17 вересня 1939 р. радянські війська розпочали наступ на Польщу і окупували території сучасних західних областей України. Це призвело до зміни статусу польського населення, так само зазнали змін чисельність поляків і євреїв. Протягом 1939-40 років на Галичину приїхало щонайменше 100 тисяч радянських і партійних урядовців³. Власне представники нової влади становили правлячу верству населення, певною мірою до них долучилися українці і поляки. Однак цей процес був перерваний нападом III Рейху на СРСР. Війна призвела до трагічних змін в етнічній структурі населення Львова. По-перше, внаслідок політики Голокосту була повністю знищена єврейська громада. Всього у Західній Україні під час війни загинули за даними різних дослідників 495 – 610 тисяч євреїв. У Львові було третє за чисельністю в Європі гетто у якому перебували 137 700 євреїв. Протягом війни у Львівському гетто та Янівському концтаборі були знищені 250 тисяч осіб. По-друге, внаслідок масових вбивств поляків на Волині, збройного протистояння між поляками і ОУН-УПА, загрози нової радянської окупації, певна частина поляків виїхала зі Львова

¹ Огоновский В. Национальная, социальная и профессиональная структура населения Львова по переписи населения 9.XII.1939 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mankurty.com/ogonovskii.html>

² Населення Львова [Електронний ресурс] – Режим доступу // <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%>

³ Макаруч В. Депортация і трансферти населення: зло чи неминуче зло? [Електронний ресурс] / Володимир Макаруч // Журнал російських і східноєвропейських історичних досліджень. – 2012. – #1(4) – С/107-113. – Режим доступу: www.historyfoundation.ru/dl.php?file=742

перед приходом радянської армії. Протягом зазначеного етапу легальна діяльність політичних партій була припинена. Відповідно головним актором в реалізації завдання побудови української держави стала радикальна ОУН та створена у 1942 р. УПА.

Таблиця 2. Етнічний склад населення Львова у 1944 р.

	Етнічна група	08.1944 ⁴	10.1944
1	Всього населення	149 000	154 000
2	Поляки	92 500 (62,1%)	103 400 (66,7%)
3	Євреї	1 300	1 700
4	Українці	52 100	42 800
5	Росіяни	-	8 500

Після звільнення західних областей від німецьких військ етнічна ситуація у Львові характеризувалася наступними ознаками: 1) польська етнічна група, яка була найбільшою, внаслідок рішення про обмін населенням підлягала виселенню/переселенню; 2) відбувалася швидка і активна міграція до Львова громадян СРСР зі сходу. Згідно даних польських джерел в межах переселення у 40-х роках зі Львова виїхали від 100 до 140 тисяч поляків.⁵ Якщо ми візьмемо за основу показник в 100 тисяч, який переважно називають ряд українських дослідників, то і тоді частка львів'ян, які жили у Львові на момент звільнення від німецьких окупантів і залишилися після від'їзду поляків у 1944-45 рр., буде становити лише біля 43 тисяч. Серед цих людей, мабуть не всі жили у довоєнному Львові. Тобто, фактично населення Львова, як мультикультурного феномену, скоротилося більше ніж у 6 раз (з 333 500 до 43 000). Одночасно відбувалася масова міграція до Львова з східних областей України та цілого СРСР. Одразу після звільнення до західних областей приїхало понад 1 ман. осіб, зокрема близько 600 тисяч осіб до Львова і Львівської області.⁶ За даними К.Кондратюка у 1946 р. росіяни і євреї становили понад 37 % керівників підприємств та установ міста, а в 1949 р. цей показник перевищив 60 %.⁷ Новоприбулі, незалежно від національності (вони могли бути росіянами, українцями і євреями), зайняли керівні позиції не лише в інститутах влади, військових частинах, рівно у різноманітних установах (вищі навчальні заклади, медицина, освіта, театр та інші). Відновлення роботи підприємств, які працювали до війни та переведення до Львова низки промислових підприємств сприяли залученню

⁴ Polacy we Lwowie 1939-1944. Życie codzienne. – Wyd. Książka i Wiedza. – Warszawa, 2000.

⁵ Wysziedlenie Polaków ze Lwowa [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pl.wikipedia.org/wiki/wysziedlenie_Polak%C3%9E

⁶ Боднар Г. «Радянська Галичина» [Електронний ресурс] Галина Боднар// zaxid.net. – 2012.- 13 вересня – Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?radyanska_galichina&objectId=1265077

⁷ Кондратюк К. Зміни етносоціального складу населення Львова (1944-2000)// Вісник Львівського університету. Серія: Історія. Спеціальний випуск. – 2003. – С.610.

інженерів та кваліфікованих робітників поза меж західної України. Визначальним чинником для зайняття керівних посад була приналежність до правлячої КПРС. Відсутність політичного життя в рамках СРСР залишило частині українців Галичини єдиний варіант захисту власних інтересів – радикальну боротьбу в складі ОУН – УПА, що тривала протягом 1944-1954 рр. Пізніше з кінця 50-х, у 60-ті та 70-ті роки Львів розглядався як центр націоналістичного опору – дисидентського руху.

Таблиця 3. Зміни етнічного складу Львова протягом радянського періоду⁸

	Етнічна група	1950 ²	1959	1979	1989
	Всього населення	378 500	410 700	665 100	786 903
1	Українці	144 600	247 086	492 194	622 701 (79,1%)
2	Росіяни	90 400	111 116	128 338	126 459
3	Поляки	30 000	16 196	11 855	9 730
4	Євреї	18 600	25 792	17 952	12 795

Значний приріст української етнічної групи був зумовлений екстенсивним процесом економічного розвитку міста, яке потребувало нових робітничих рук та працівників сфери обслуговування. Заповнення вакансій відбувалося за рахунок мешканців села, частина з яких працювала у місті, а мешкала на селі (ця категорія не входила до числа мешканців Львова), інша частина зуміла переселитися до Львова і отримати власне житло. Попри поступове зростання частки українців, які займалися розумовою працею, розрив між росіянами та українцями щодо частки зайнятих розумовою та фізичною працею залишався значним. Переселення до Львова значної маси вихідців з села зумовило формування відповідних традицій (регулярні поїздки у весінь-літній-осінній сезон до родичів на село для допомоги у веденні господарки) та своєрідного гібридного варіанту сільського та міського способу життя (район Сихова).

Не зважаючи на домінацію українського населення і включення частини українців в склад регіональної еліти, домінуючою верствою залишалися росіяни. На 1989 р. у Прикарпатському військовому окрузі росіяни становили 59% серед офіцерів і 72 % серед генералів⁹. В цілій низці суспільних сфер (торгівля, медицина, освіта, юриспруденція, мистецтво тощо) вагому частку займали євреї.

⁸ Депортації. Західні землі України після 30-х – початку 50-х років XX ст. Документи, матеріали, спогади/ Відп. ред. Ю.Сливка. – Львів, 1996. Т.2: 1946-1947 рр. – с.309.

⁹ Там само.

Таблиця 4. Структура зайнятості росіян і українців у Львівській області радянського періоду (у %) ¹⁰

Роки	Розумова праця		Фізична праця	
	росіяни	українці	росіяни	українці
1959	56,5	13,3	43,5	86,7
1970	57,6	20,0	42,4	80,0
1989	57,9	29,4	42,1	70,6

Третій етап розпочався у 1990 р. і був пов'язаний із виборами до місцевих органів влади. До складу Львівської обласної ради було обрано лише 70 членів КПРС з 200 депутатів. Більше того, одразу після виборів 38 депутатів вийшли зі складу КПРС. Цей етап характеризувався рядом тенденцій: 1) продовжувався виїзд євреїв з СРСР і відповідно Львова; 2) розпочався активний виїзд росіян, представників інших етнічних груп в інші регіони України і поза її межі; 3) у зв'язку із закриттям багатьох підприємств і втратою роботи почали виїжджати українці в пошуках роботи; 4) частина українців, які проживали на сході України та в різних частинах СРСР поверталися, в тому числі до Львова. Але їхня частка не зуміла компенсувати втрат від міграції. Згідно даних останнього перепису населення 2001 року у Львові проживало 725 202 особи, тобто за 12 років кількість мешканців зменшилася на 61 701 особу. Основні етнічні групи: українці – 639 035 (88,1 %), росіяни – 64 599 (8,9%), поляки – 6 364 (0,9 %) і євреї – 1 928 (0,3 %). Це призвело до домінації українців у правлячій верстві громадян Львова. Фактично протягом короткого періоду часу відбулася третя повна заміна правлячої верстви громади Львова. Парламентські вибори, рівно як і місцеві вибори засвідчили, що більшість виборців міста тяжіє до партій/політичних сил, які декларували власну проукраїнськість: НРУ, КУН, УРП, УНА-УНСО, Наша Україна, Батьківщина, ВО Свобода тощо. Як правило ці партії не відмовлялися від активного використання популізму. Партії і кандидати ліберально-демократичного спрямування мають певний рівень підтримки у Львові, але їх електорат, на жаль, не становить більшості.

Події минулого року в Криму і Донбасі призвели до міграції у Львів представників різних етнічних груп. Так, на 1.02.2015 р. у Львові проживали – 758 700 мешканців. Протягом 2014 р. до Львова прибули понад 8 тис. осіб із Донецької та Луганської областей, АР Крим та м.Севастополь.¹¹

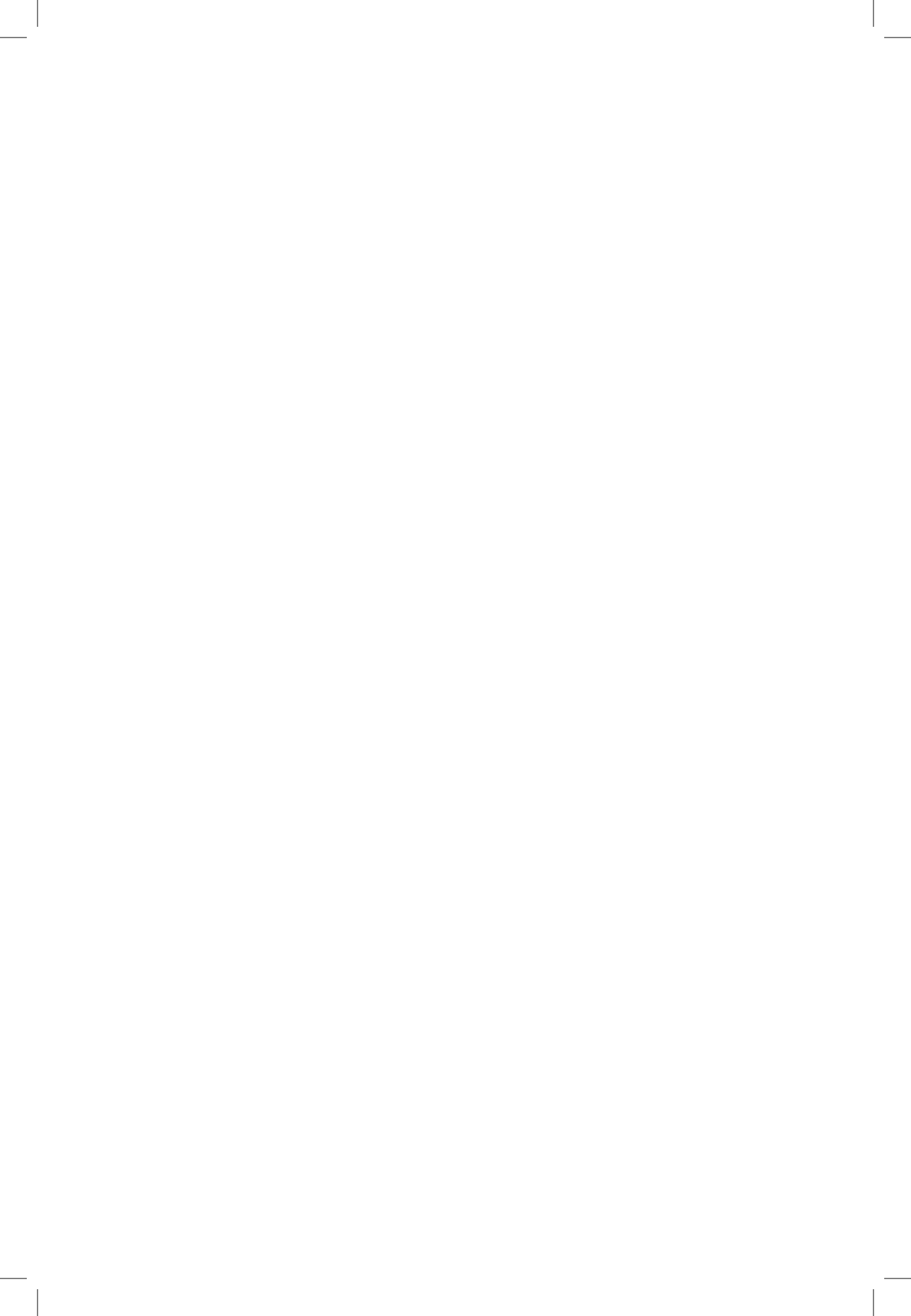
¹⁰ Русские во Львовской области [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://trditio-ru.org/wi-pi/%D0%A0%D1%83%D1%82%D0%B8>

¹¹ Бачинська М.В., С'єдіна Г.П. Фактори міграційного протягування в контексті соціокультурологічного розвитку регіону// Молодий вчений.- 2015, № 3 (18). – С.23.

Sekcja IV

Człowiek i społeczeństwa w procesie integracji europejskiej

CZŁOWIEK NIEPEŁNOSPRAWNY W JEDNOCZĄCEJ SIĘ EUROPIE

Osoby niepełnosprawne stanowią około 15 % ludności Unii Europejskiej, a jeżeli do tej liczby dodamy liczbę ich rodzin, to okazuje się, że działania podejmowane przez Unię i jej kraje członkowskie mają znaczenie dla ogromnej rzeszy ludzi. Dlatego znajomość kwestii ludzi niepełnosprawnych rozwiązywanych przez samą Unię, jak i jej członków, jest ważna nie tylko z perspektywy samej Unii, ale także w relacji do rozwiązań ogólnoswiatowych realizowanych przez ONZ. Z punktu widzenia niesienia określonej pomocy osobie niepełnosprawnej ważnym jest definicja osoby niepełnosprawnej, tak definicja ogólna, jak i szczegółowa, co przy obecnym ustawodawstwie jest zróżnicowane w krajach Unii. Zatem brak jednej definicji osoby niepełnosprawnej, pociąga za sobą zróżnicowane formy pomocowe, zarówno medyczne, jak i rehabilitacyjne. Unia Europejska w swych założeniach dąży do likwidacji dyskryminacji tej grupy osób oraz podejmuje działania na rzecz pełnego ich włączenia w normalne życie poprzez wyrównywanie szans, poprzez odpowiednie prawodawstwo, jak i odpowiednie wspomaganie ekonomiczne i społeczne.

Keywords: Unia Europejska, osoba niepełnosprawna, definicja osoby niepełnosprawnej, wspomaganie rozwoju, wyrównywanie szans, rehabilitacja, Rzecznik Praw Osób Niepełnosprawnych

Unia Europejska (European Union, UE) jako związek państw europejskich została utworzona na podstawie Traktatu z Maastricht (1993 rok) przez państwa należące do wcześniejszych Wspólnot Europejskich, w tym: Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali, Europejskiej Wspólnoty Energii Atomowej. Były to następujące kraje: Belgia, Dania, Francja, Grecja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Luksemburg, Niemcy, Portugalia, Włochy, Wielka Brytania. W 1995 roku do Unii przystępują 3 państwa

(Austria, Finlandia, Szwecja), zaś w 2004 roku 10 państw z Europy Środkowej, Wschodniej i Południowej, w tym Polska [Wąpiennik, Piotrowicz, 2002, s. 11-15]

Najważniejszymi organami Unii Europejskiej są: Rada Unii Europejskiej, Komisja Europejska, Parlament Europejski, Trybunał Sprawiedliwości, Trybunał Obrachunkowy.

Z punktu sytuacji ludzi niepełnosprawnych bardzo ważny jest Traktat Amsterdamski (1997 rok), w którym nakłada się na państwa członkowskie oraz instytucje wspólnotowe obowiązek przeciwdziałania i dyskryminacji osób niepełnosprawnych. Również konwencje i deklaracje oraz programy uchwalane przez ONZ są podstawą praw, inicjatyw dotyczących osób niepełnosprawnych.

Na prawie 350 milionów mieszkańców Unii ludzi niepełnosprawnych jest około 50 milionów, co stanowi około 15% ludności. Sytuacja człowieka niepełnosprawnego nie jest wyłącznie statystyczną rejestracją różnego rodzaju dysfunkcji, deformacji lub zaburzeń. Ważnym jest także opisywanie i identyfikowanie określonego miejsca i sytuacji życiowej tej społecznej grupy ludzi. Powinno brać się pod uwagę nie tylko kwestie prawnego zamocowania pomocowego, ale powinno się tak modyfikować politykę społeczną państwa, aby stwarzać im realną szansę normalnego życia, a więc tworzyć takie systemy i standardy polityki społecznej, które zapewniają wyrównywanie szans życiowych. Dotychczasowe funkcjonowanie Unii Europejskiej pokazuje, że Wspólnota przywiązuje dużą wagę do tzw. socjalnego wymiaru integracji europejskiej. Jednak konkretne działania w zakresie polityki społecznej są różne w różnych członkowskich krajach, zaś na poziomie unijnym dba się o ujednoczenie standardów i wyrównywanie różnic w tym zakresie w poszczególnych krajach. Wyrazem takiego podejście niech będzie wspomniany już Traktat Amsterdamski (1997 rok), który wprost zakazuje dyskryminacji osób niepełnosprawnych. Wiele krajów, w tym Polska, przystępując do Unii korzysta także z Europejskiego Funduszu Socjalnego, który wspomaga przekwalifikowanie ludzi niepełnosprawnych, a także służy w aktualizacji prawodawstwa dla ludzi niepełnosprawnych, w tym w tworzeniu pomocy dla osób ponoszących tzw. konsekwencje prawne [Jakubowski, 2005, s. 30-32].

Unia pragnąc przezwyciężyć nierówności w niektórych krajach członkowskich tworzy programy prowadzące do spójnej polityki oświatowej i wspierania ludzi niepełnosprawnych [Wapiennik, 2005, s. 40-45].

Nie ma jednej wspólnej definicji osoby niepełnosprawnej, uznawanej przez wszystkie kraje Unii Europejskiej [T. Majewski, 1999, s. 42-49]. W definiowaniu takiej osoby podejmuje się aspekt biologiczny, jak i funkcjonalny.

Każdy kraj, pomimo istniejących tzw. definicji kierunkowych, posługuje się własnym systemem orzekania o niepełnosprawności. Może się zdarzyć tak, że osoba uznawana w jednym państwie za niepełnosprawną, w innym za taką nie będzie uznana. I tak np. w Polsce funkcjonuje trójstopniowy podział niepełnosprawności (oparty na wcześniejszych trzech grupach inwalidzkich), stopień I to znaczny stopień niepełnosprawności, stopień II to umiarkowany stopień niepełnosprawności i stopień III jako lekki stopień niepełnosprawności. Z kolei w Niemczech stopień niepełnosprawności ocenia się w skali obniżenia sprawności funkcjonalnej organizmu, od 20% do 100%, i za osobę ciężko poszkodowaną na zdrowiu uznawana jest taka osoba, u której nastąpiło funkcjonalne obniżenie organizmu w przynajmniej 50% niezależnie od konsekwencji w sferze zawodowej.

W krajach Unii Europejskiej odchodzi się od terminu upośledzenie czy to fizyczne, czy też umysłowe, na rzecz pojęcia „niepełnosprawność”. Nawet Międzynarodowe Stowarzyszenie do Badań nad Upośledzeniem Umysłowym zmieniło swą nazwę na Międzynarodowe Stowarzyszenie do Badań nad Niepełnosprawnością Intelktualną, co więcej używanie terminu „upośledzenie umysłowe” jest źle widziane i w niektórych krajach uznawane jest za archaizm.

Zastępuje się go terminami np. „dzieci specjalnej troski”, „dzieci ze specjalnymi potrzebami”. Prawa ludzi niepełnosprawnych gwarantowane są przez obowiązujące ustawy ogólne, następnie przez przepisy szczegółowe, a w niektórych krajach, takich jak Niemcy, Portugalia, Finlandia również przez konstytucję. Prawo gwarantuje osobom niepełnosprawnym rehabilitację, opiekę zdrowotną, zabezpieczenie socjalne, pomoc w porozumieniu się językiem migowym czy pismem Braille’a. Nadzór nad przestrzeganiem przepisów sprawują administracje krajowe, a w niektórych krajach, np. w Polsce, Szwecji, Niemczech – Rzecznik Praw Osób Niepełnosprawnych.

Można powiedzieć, iż Unia Europejska w sposób szczególny dąży do wyrównywania szans w różnorodnych dziedzinach życia społecznego i zawodowego, w kształceniu i zatrudnianiu, przy uwzględnianiu indywidualnych potrzeb i możliwości osób niepełnosprawnych oraz dąży do zwalczania wszelkich form dyskryminacji, dzięki którym można zapobiegać odmiennemu traktowaniu osób niepełnosprawnych.

Bibliografia

1. Jakubowicz S., Stwarzanie osobom niepełnosprawnym warunków do pełnej aktywności w społeczeństwie. W: D. Gorajewska (red.), Społeczeństwo równych szans. Tendencje i kierunki zmian, APS, Warszawa 2005.
2. Majewski T., Systemy rehabilitacji w krajach Europy Zachodniej, KIG, Warszawa 2000.
3. Wapiennik E., Piotrowicz R., Niepełnosprawny – pełnosprawny obywatel Europy, UKIE, Warszawa 2002.
4. Wapiennik E., Działania Unii Europejskiej na rzecz osób z niepełnosprawnością. W: D. Gorajewska (red.), Społeczeństwo równych szans. Tendencje i kierunki zmian, APS, Warszawa 2005.

STEREOTYPY I UPRZEDZENIA W RELACJACH MIĘDZY POLAKAMI A UKRAIŃCAMI

Cel podjętego tematu, to podążanie w kierunku wzajemnego poszanowania między dwoma narodami: Polakami i Ukraińcami. W strukturze postawy psychologicznej (społecznej) znajdują się następujące elementy składowe: wiedza, emocje oraz czynnik zachowaniowy. Oprócz postaw pełnych, zintegrowanych, obejmujących harmonijnie te trzy składowe, często można spotkać się z postawami niepełnymi, do których zaliczają się stereotypy (oparte na niepełnej czy nawet fałszywej wiedzy) oraz uprzedzenia (gdzie emocje zdają się wysuwać na pierwszy plan). Bolesna historia stosunków polsko-ukraińskich w relacjach indywidualnych między reprezentantami tych narodów może nadal wyciskać piętno, czego jednak nie ma na płaszczyźnie relacji państwowych, gdzie przecież Polska realizuje politykę europejską.

Keywords: psychologia społeczna, psychologia tłumu, postawa, struktura postawy, stereotyp, uprzedzenie, relacje polsko-ukraińskie, praca socjalna

Psychologia społeczna podejmuje np. zagadnienia odnoszące się do postaw psychologicznych czy grup społecznych, przez co może stawać się użyteczna dla politologii, polityki społecznej, pracy socjalnej.

Postawy psychologiczne (społeczne) są niezmiernie ważne w kształtowaniu się relacji interpersonalnych w ogóle, ale w sposób szczególny relacji między reprezentantami danych narodów. Studiując dzieło G. Le Bona [2012] pt. *Psychologia tłumu*, można szybko zauważyć, że prawa i mechanizmy psychologii tłumu mogą zniekształcać postrzeganie rzeczywistości, a przecież mechanizmy te, będą się samoczynnie uruchamiać chociażby podczas odbierania przez nas różnorodnych komunikatów społecznych, a więc należy je w porę rozpoznawać. Postawy, mogą przybierać niejednokrotnie zaburzoną postać stereotypów czy uprzedzeń.

N. Sillamy [1995, s. 215-216] w swoim Słowniku psychologii pisze: „Postawa, sposób zachowania się jednostki w jakiejś sytuacji. Pojęcie postawy ma różne znaczenie. Oznacza ukierunkowanie myśli, głębokie predyspozycje naszego umysłu, nasze nastawienia na pewne wartości (wysiłek, pieniądze) itd. Istnieją postawy osobiste, dotyczące wyłącznie jednostki (np. preferencje estetyczne jednostki), i postawy społeczne, rzutujące na grupy ludzkie (wybory polityczne dokonywane przez jednostkę). Jedne i drugie łączy to, że chodzi zawsze o ogół osobistych reakcji na jakiś określony

przedmiot: zwierzę, osobę, ideę czy wręcz rzecz. Podmiot postrzega owe reakcje jako stanowiące integralną część jego osobowości, co upodabnia je do cech charakteru (...).”

Wśród definicji postawy są te, nawiązujące do tradycji socjologicznej, jak i te tworzone w ramach koncepcji behawiorystycznych. Trzecią grupę definicji stanowią te, które odnoszą się do teorii poznawczych, które można nazwać „strukturalnymi” [Mika, 1981, s. 112].

Przywołam teraz dwie definicje z tej trzeciej grupy. Postawa wg. T. Mądrzyckiego [1973, s. 319] – „jest organizacją wiedzy, przekonań, uczuć, motywów i pewnych wzorów zachowania jednostki związanej z określonym przedmiotem czy klasą przedmiotów”. S. Mika [1981, s. 116] przez postawę rozumie – „względnie stałą strukturę (lub dyspozycję do pojawienia się takiej struktury) procesów poznawczych, emocjonalnych i tendencji do zachowań, w której wyraża się stosunek wobec danego przedmiotu”.

W strukturze postawy znajdują się trzy elementy: poznawczy (wiedza, przekonania), emocjonalno-oceniający (motywacja), behawioralny (postępowanie, zachowanie). W przypadku zintegrowania tych trzech składników na podstawie całościowej i prawdziwej wiedzy, można by mówić o postawie pełnej i pozytywnej, ale to jest ideał trudno osiągalny. Jest też dużo postaw negatywnych, powstałych w oparciu o wręcz fałszywą wiedzę, a wówczas mogą powstawać np. posiadające duże natężenie nacjonalizmy.

Stereotypy i uprzedzenia są postawami niepełnymi, a nawet zaburzonymi. „Słownik psychologiczny”, pod redakcją W. Szewczuka [1985, s. 296], ujmuje stereotyp jako – „uproszczony obraz przedmiotów, sytuacji, sposobów postępowania, utrwalony wielokrotnym powtarzaniem, funkcjonujący w doświadczeniu człowieka”.

W tym samym słowniku [Szewczuk 1985, s. 336], znajduje się też określenie *uprzedzenia* (skrót „u.”): „(...) przedwcześnie utworzona postawa wyrażająca się w opinii za lub przeciw danej osobie, rzeczy, sprawie. W psychologii społecznej terminem u. określa się głównie postawy wrogie wobec jednej lub więcej grup społecznych, etnicznych, religijnych, narodowych czy rasowych (...); G. W. Allport definiował u. jako „antypatię opartą na niesłusznej generalizacji”. U. jako postawę należy odróżniać od dyskryminacji, która w tym kontekście oznacza nierówne traktowanie jednostek z powodu ich przynależności do różnych grup społecznych; u. może być wyrażone w postaci dyskryminacji, a dyskryminacja może wynikać z u.”

Można dokonać takiego oto rozróżnienia, że stereotyp oparty jest na niepełnej, niewłaściwej czy wręcz fałszywej wiedzy, a w powstawaniu uprzedzeń ważną rolę odgrywają emocje. Stereotyp z teoretycznego punktu widzenia ma raczej negatywny kierunek, ale może być również nieco inaczej. Załóżmy, że mamy pozytywny stosunek do danego wydarzenia historycznego, bo otrzymaliśmy taką, a nie inną wiedzę, bo inni tak powtarzają ugruntowując nasze odniesienie. Gdybyśmy odważyli się na przyjęcie prawdziwej wiedzy o tym wydarzeniu, to kierunek uległby zmianie, a stereotyp przybrałby formę pełnej postawy, opartej na rzetelnej wiedzy. Uprzedzenie natomiast zawsze ma negatywny kierunek.

Stereotypy i uprzedzenia powstają często w oparciu o zasady, prawa psychologii tłumu, w oparciu o jej zasadę podstawową, tj. prawo jedności umysłowej. Prowodyr rzuca hasło, a pozostali zmierzają w tym kierunku. W tłumie (np. politycznym, historycznym) hasła rozchodzą się bardzo szybko, a tłum pozbawia tożsamości, indywidualności, odpowiedzialnego myślenia. Tłum myśli obrazami, symbolami. Jednostka w tłumie nie jest tożsama z sobą wówczas, kiedy znajduje się poza tłumem. Poza tłumem jednostka często wraca do swojej tożsamości, do swojej pamięci, jeżeli jej tłum nie zawładnął nią totalnie, długoterminowo [Le Bon, 2012].

W Internecie można odnaleźć wiele stereotypów odnoszących się zarówno do Ukraińców, jak i Polaków, których nie będę w tym miejscu przywoływał, ale z pewnością mogą one wpływać na wzajemne relacje. Mam jeszcze jedną znaczącą uwagę, przez lata wielu Polaków nie rozróżniało zawsze odrębności (w tym językowej) między Ukraińcami a Rosjanami, czy nawet między Ukraińcami a mieszkańcami Związku Radzieckiego, co było m.in. wynikiem indoktrynacji. Wiele więc stereotypów dotyczących np. Rosjan, przechodziło samoczynnie na Ukraińców.

Spotkałem osobę, która denerwowała się, że Ukraińcy określali Polaków „Lachami”, więc wytłumaczyłem pobieżnie, że to nie jest termin obraźliwy, że ma wymiar historyczny, że powiązany jest jako ze słowiańskim plemieniem Lędzian, dodając, że kwestia ta wymaga pogłębionych studiów, rozgraniczeń obszaru.

Wiele stereotypów i uprzedzeń powstaje na kanwie wydarzeń wołyńskich, przynależności ziem, oceny danych osób jako reprezentantów interesujących nas tutaj narodów. Ukraina – jako kraj potrzebuje obecnie zrozumienia i pomocy, co z pewnością na płaszczyźnie państwowej nie jest utrudniane przez stereotypy. W relacjach indywidualnych uprzedzenia i stereotypy mogą jednak spowalniać proces wsparcia społecznego czy pracy socjalnej wobec Ukraińców opuszczających swój kraj (uchodźców).

Bibliografia

1. Le Bon G., *Psychologia tłumu. Studium powszechnego umysłu*, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2012.
2. Mądrzycki T., *Warunki i metody zmiany postaw*, [w:] *Teorie postaw*, pod red. S. Nowaka, PWN, Warszawa 1973.
3. Mika S., *Psychologia społeczna*, PWN, Warszawa 1981.
4. Sillamy N., *Słownik psychologii*, Wydawnictwo „Książnica”, Katowice 1995.
5. Szewczuk W., *Słownik psychologiczny*, „Wiedza Powszechna”, Warszawa 1985.

ROLA DUSZPASTERSTWA WIĘZIENNEGO, JAKO CZYNNIK INSTYTUCJONALNY W POLSKIM WIĘZIENICTWIE, NA TLE OGÓLNYCH UWARUNKOWAŃ EUROPEJSKICH

POJĘCIA (słowa kluczowe)

Przez użyte w informacji określenia należy rozumieć :

- osadzony – osoba tymczasowo aresztowana, skazana lub ukarana,
- jednostka penitencjarna – areszt śledczy i zakład karny.
- ukarany – to osoba, wobec której sąd orzekł karę aresztu (tzw. karę zastępczą – nie może ona przekroczyć 30 dni aresztu) za popełnienie wykroczenia, art. 25 kodeksu wykroczeń (Dz.U. 1971 nr 12 poz. 114).

Encyklopedia katolicka podaje, że duszpasterstwo to zorganizowana działalność zbawcza Kościoła, polegająca na służbie wobec człowieka, poprzez głoszenie: Słowa Bożego, sprawowanie Najświętszej Ofiary i sakramentów, interpersonalne kontakty religijne oraz chrześcijańskie świadectwo życia.¹ Duszpasterstwo – to działalność Kościoła, będąca jego podstawową funkcją i zasadniczą postacią obecności Kościoła w świecie. Duszpasterstwo jest działalnością zorganizowaną, czyli opartą na strukturach duszpasterskich i wymagającą standaryzowanych działań. W warunkach cywilizacji przemysłowej katolicy zaczęli podejmować coraz to nowe role społeczne, stawiając duszpasterstwu nowe zadania. Tradycyjne i podstawowe struktury duszpasterstwa to struktury horyzontalne: diecezje i parafie i wertykalne (zakony). W społeczeństwie tradycyjnym duszpasterstwo ma charakter terytorialny. Za próbę pewnego przełamania zasady terytorialności duszpasterstwa uznaje się (szczególnie na przełomie XX i XXI wieku) rozwijające się duszpasterstwo funkcjonalne, adresowane do wąskiej grupy osób, w tym duszpasterstwo więzienne.²

Duszpasterstwo więzienne jest częścią tzw. duszpasterstwa specjalnego³, ukierunkowanego na osoby przebywające w warunkach więziennych. Zakres działania duszpasterstwa dotyczy nie tylko osób osadzonych, ale i personelu więziennego. Działanie to traktowane jest w znaczeniu realizacji prawa osadzonych do swobodnego praktykowania religijnego oraz czerpania

¹ *Encyklopedia katolicka*, (red.) F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sulowski, t. IV, Wydawnictwo KUL, Lublin 1985-2008, kol. 394.

² M. Libiszowska-Żółtkowska, J. Mariański, *Leksykon socjologii religii. Zjawiska – badania – teorie*, Wydawnictwo Księżyc Wierblistów VERBINUM, Warszawa 2004, s. 94–96.

³ R. Kamiński, B. Droidz (red.), *Duszpasterstwo specjalne*, Wyd. Alta 2, Lublin 1998.

w tym zakresie z możliwych usług.⁴ Duszpasterstwo więzienne jest częścią funkcji ewangelizacyjnej Kościoła, prowadzonej w zakładach karnych i aresztach śledczych.⁵ Podstawową funkcją działania duszpasterstwa jest jego funkcja zbawcza, w związku z tym można wyróżnić trzy podstawowe formy działalności duszpasterskiej, a mianowicie nauczanie i ewangelizację, liturgię oraz dobroczynność oraz działalność organizacyjną.

Czynnik instytucjonalny więzienia. Więzienie to po pierwsze – zorganizowana instytucja społeczna, a po wtóre jest to bardzo szczególne środowisko społeczne, skupiające na stosunkowo niedużej przestrzeni dwie, antagonistycznie nastawione do siebie, wspólnoty: więźniów oraz ogólnie pojęty personel więzienny. Więzienne stosunki międzyludzkie mogą być rozpatrywane poprzez pryzmat faktycznych więzi społecznych, z perspektywy istniejącej struktury społecznej, a szczególnie nakładanych zadań, budujących system stratyfikacyjny⁶, w końcu poprzez budowę norm i wartości, tworzących specyficzny układ kulturowy.

Z punktu widzenia więzi społecznych jednostka penitencjarna może być rozpatrywane jako: instytucja, czy też organizacja społeczna lub jako system społeczny, czy też specyficzny układ grup. Jednostki penitencjarne jako instytucje powoływane są przez społeczeństwo do osiągnięcia określonego celu, tworząc z jednostek w nich przebywających tzw. grupy celowe⁷.

Organizację społeczną jednostki penitencjarnej stanowi skomplikowany schemat stosunków interpersonalnych, które mają głównie za cel zachowanie stanu wewnętrznej równowagi pomiędzy samymi osadzonymi, jak również pomiędzy personelem a więźniami.

Więzienie można rozpatrywać w kategoriach sformalizowanej struktury grupowej, na którą nakłada się układ grup nieformalnych⁸. Paramilitarny charakter Służby Więziennej nadaje jej formalną, zbliżoną do wojskowego strukturę organizacyjną, w którą to wpisuje się duszpasterstwo więzienne. Sposób realizacji wszelakich zadań jest ściśle określony przez przepisy i instrukcje na poszczególne stanowiska służbowe.⁹

⁴ J. Nikolajew, *Specyfika duszpasterstwa więziennego w Polsce. Prezentacja badań własnych*, [w:] *Teologia w Polsce 3.1 (2009) – edycja elektroniczna – Półrocznik Towarzystwa Teologów Dogmatyków*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2009, http://www.dogmatyka.pl/TwP/index.php?numer=most_read, s. 155.

⁵ J. Woźniak, *Duszpasterstwo więzienne w III Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Instytutu Teologicznego Księży Misjonarzy, Kraków 2002, s. 33.

⁶ Stratyfikacja społeczna – wyróżnienie warstw w społeczeństwie według różnych kryteriów, np. według stanu dochodu i posiadania, funkcji społecznych, wspólnoty obyczajów lub stylu życia; *Wielki słownik wyrazów obcych PWN*, (red.) M. Bańko, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014 (copyright 2003).

⁷ Grupa celowa – to zorganizowana grupa osób dla realizacji określonego celu lub grupy celów. Jej członków łączy jedynie więź sformalizowana (np. stowarzyszenie, grupa sportowa, organizacja młodzieżowa); *Słownik Encyklopedyczny. Edukacja Obywatelska – Polska i świat współczesny*, (red) R. Smolski, M. Smolski, E.H. Stadtmüller, Wydawnictwo Europa, Wrocław 1999.

⁸ „Osadzeni w zakładach karnych, stłoczeni na małej przestrzeni, przebywający stale w jednorodnym towarzystwie, mają również poczucie psychicznego ograniczenia swej osobowości. Obroną jest nieformalna struktura świata podwładnych, nielegalna, zakazana przez wewnętrzne przepisy, będąca wyzwaniem dla personelu. Więźniowie tworzą własną hierarchię, opierając się na zasadach często nieakceptowanych społecznie, na przykład wyższa pozycja skazanych z przestępczości zorganizowanej nad >zwykłymi złodziejami<”; K. Pierzchała, *Kapelan więzienny w procesie resocjalizacji penitencjarnej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013, s. 125.

⁹ A. Krukowski, *Sociologia zakładu karnego (podstawowe zagadnienia)* [w:] B. Holynt (red.), *Problemy współczesnej penitencjaryстики w Polsce*, Warszawa 1984; R. Pokłęk, *Instytucjonalne i psychospołeczne aspekty więzienia*, Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej, Kalisz 2010, s. 17–19.

RYS HISTORYCZNY TEMATU ¹⁰

Za moment powołania Służby Więziennej przyjmuje się podpisanie w dniach 7 i 8 lutego 1919 r. dekretów organizujących polskie więziennictwo przez ówczesnego Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego.

Duszpasterstwo więzienne praktycznie nie istniało w latach systemu komunistycznego, bowiem władze nie zezwalały na wstęp osób duchownych do zakładów penitencjarnych. Wyjątek stanowili niektórzy księża kapelani wojskowi dopuszczani do skazanych, w przypadku choroby śmiertelnej. Po upadku systemu komunistycznego w 1989 r. pierwszym Naczelnym Kapelanem Więziennictwa został mianowany ks. prałat dr Jan Sikorski, który w stanie wojennym był duszpasterzem internowanych na warszawskiej Białoleśce. Na polecenie ks. prymasa kard. Józefa Glempa, ks. prałat dr Paweł Wojtas po kilkumiesięcznym poznawaniu posługi więziennej w Wielkiej Brytanii, zorganizował, pod kierunkiem ks. Jana Sikorskiego, podstawy w praktyce nieistniejącego wcześniej duszpasterstwa. Razem stworzyli nowe struktury duszpasterstwa więziennego odpowiadające współczesnym wymaganiom pastoralno-penitencjarnym. Od 2001 r., naczelnym kapelanem więziennictwa został ks. prałat dr Paweł Wojtas, a jego rzecznikiem prasowym ks. kanonik dr Kazimierz Pierzchała.

Statystyka na dzień 31 maja 2014:¹¹

Osadzeni przebywający w jednostkach penitencjarnych w dniu 31.05.2015

Wyszczególnienie	Stan dnia		Przyrost	% w dniu	
	30.04.2015	31.05.2015		30.04.2015	31.05.2015
OGÓŁEM	77 221	76 145	-1078	100,00%	100,00%
w tym kobiety	2 649	2 615	-34	3,43%	3,43%
Tymczasowo aresztowani	5 828	5 681	-147	7,55%	7,46%
w tym kobiety	277	278	1	0,36%	0,37%
Skazani	70 188	69 325	-863	90,89%	91,04%
w tym kobiety	2 278	2 241	-37	2,95%	2,94%
Ukarani	1 205	1 139	-66	1,56%	1,50%
w tym kobiety	94	96	2	0,12%	0,13%

Źródło: <http://sw.gov.pl/Data/Files/001c169lidz/maj-2015.pdf>, s. 1, [dostęp 22 czerwca 2015].

Na 31 grudnia 2014 r. funkcjonowało w polskim systemie penitencjarnym 155 więzień (67 areszty śledcze, 88 zakłady karne), w tym dla matek z dziećmi: w Grudziądzu i Krzywańcu.

¹⁰ Konferencja Episkopatu Polski, *Duszpasterstwo więzienne w służbie skazanym i pracownikom więziennym*; <http://www.2008.ewangelizacja.pl/duszpasterstwo-wiezienne-w-sluzbie-skazanym-i-pracownikom-wieziennym/>, [dostęp 22 czerwca 2015].

¹¹ Według danych CZSW stan na 31 maja 2015 r.; <http://sw.gov.pl/Data/Files/001c169lidz/maj-2015.pdf>, s. 1, [dostęp 22 czerwca 2015].

Ponadto w polskim więziennictwie działało: 37 Oddziałów Zamkniętych oraz 4 Oddziały Tymczasowego Zakwaterowania Skazanych, tj. razem 196 jednostek penitencjarnych.¹²

W dniu 31 maja 2015 roku pojemność oddziałów mieszkalnych w jednostkach penitencjarnych (areszty śledcze i zakłady karne), o których mowa w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 listopada 2009 r. (Dz.U. Nr 202, poz. 1564) wynosiła 87.686 miejsc zakwaterowania, natomiast zaludnienie oddziałów mieszkalnych w aresztach śledczych i zakładach karnych wynosiło 89,4%.¹³

W dniu 31 grudnia 2014 r., w Służbie Więziennej zatrudnionych było 27 542 funkcjonariuszy – w tym 4 930 kobiet oraz 1 862 pracowników cywilnych. Kobiety stanowiły 17,9% ogółu zatrudnionych osób.¹⁴

ODDZIAŁYWANIA DUSZPASTERSKIE

Kapelani więzienni

Z informacji bezpośredniej informacji od plk Włodzimierza Paszkowskiego – Dyrektor Biura Dyrektora Generalnego SW na 31 grudnia 2014 r. wszystkie jednostki organizacyjne dysponowały 85,5 etatami dla kapelanów więziennych, z czego zatrudnionych było 190 kapelanów, w tym na pełnym etacie 29. Większość duchownych pełni posługę religijną na zasadzie umowy społecznej. Oznacza to, że nie mając umowy o pracę, pełnią posługę wyłącznie w oparciu o własną deklarację i wolontariat na rzecz zakładu karnego lub aresztu śledczego. Podział na kościoły i związki wyznaniowe na koniec 2010 roku przedstawia poniższa tabela.

Podział na kościoły i związki wyznaniowe na koniec 2010 roku

Nazwa kościoła / związku wyznaniowego	ILOŚĆ	
	etatów	osób na etacie
Rzymskokatolicki	66,28	143,00
Tow. Biblijne i Traktatowy Zw. Świadków Jehowy w Polsce	0,00	0,00
zielonoświątkowy	0,75	2,00
prawosławny	11,81	30,00
adwentystów dnia siódmego	0,00	0,00
ewangelicko-augsburski	1,15	3,00
chrześcijan baptystów	0,00	0,00
chrześcijan wiary ewangelicznej	0,00	0,00
grekokatolicki	0,25	1,00
Boży w Chrystusie	0,00	0,00

¹² Według danych MSW oraz CZSW na 31 grudnia 2014 r.; <http://sw.gov.pl/Data/Files/001c169lidz/rok-2014.pdf>, s. 3, [dostęp 22 czerwca 2015].

¹³ Według danych CZSW stan na 31 maja 2015 r..., op.cit., s. 7.

¹⁴ Według danych CZSW stan na 31 grudnia 2014..., op.cit. s. 41.

Nazwa kościoła / związku wyznaniowego	ILOŚĆ	
	etatów	osób na etacie
muzułmański związek religijny	0,00	0,00
inne (obecne w mniej niż 5 jednostkach penitencjarnych w skali kraju)	0,00	0,00
RAZEM	80,23	179
Źródło: Informacja CZSW.		

Kolejnym elementem charakteryzującym stan duszpasterstwa więziennego jest analiza średniej liczba skazanych przypadająca na jeden etat kapelana więziennego, niezależnie od wyznania. Pod koniec 2010 r. na 1 etat kapelana więziennego przypadало średnio 1.020,6 osoby, z czego najwięcej w Rzeszowie (2.136,8), Łodzi (1.803,1), Katowicach (1.566,2), Bydgoszczy (1.526,7), a najmniej w Lublinie (519,6), Białymstoku (559,6), Warszawie (608,0), Olsztynie (610,2).¹⁵

Ważnym czynnikiem warunkującym najwyższą jakość posługi religijnej jest utrzymanie ścisłych kontaktów duszpasterskich pomiędzy przedstawicielami różnych religii, utrzymanie współpracy w wymiarze ekumenicznym, które powinno się odbywać poprzez wymianę doświadczeń w pracy duszpasterskiej, a także poprzez różnego rodzaju kursy i konferencje¹⁶

Koordynatorem działań duszpasterskich kapelanów więziennych Kościoła rzymskokatolickiego jest kapelan naczelny, który pełni tę funkcję z ramienia Konferencji Episkopatu Polski.

Kaplice

Jacek Głuch z CZSW podaje, iż więziennictwo posiada 148 kaplic, w tym 63 ekumenicznych (wspólnych dla różnych wyznań). Oznacza to, że obecnie 95,5% jednostek penitencjarnych dysponuje kaplicami.¹⁷

Pielgrzymki

W dniach 5-15 sierpnia każdego roku organizowana jest pielgrzymka niepełnosprawnych do Częstochowy, przez parafię św. Józefa „na Kole” w Warszawie. Co roku w tej pielgrzymce bierze udział 20-30 więźniów z całej Polski. Opiekuje się nimi Naczelny Kapelan Duszpasterstwa Więziennego. W tej pielgrzymce biorą udział skazani, którzy mogą wychodzić np. do pracy poza teren Zakładu Penitencjarnego. Spełniają oni ściśle określone kryteria: muszą być osobami religijnymi, o osobowości zrównoważonej.

¹⁵ K. Pierzchała, *Kapelan...*, op.cit., s. 89.

¹⁶ J. Nikolajew, *Relacje kapelan więzienny prawosławny a dyrektor więzienia. Misja czy konieczność. Doświadczenia Okręgu Lubelskiego (niepublikowany referat wygłoszony na seminarium w Kulach)*, Kule 2004.

¹⁷ J. Głuch, *Struktura duszpasterstwa w Polsce* [w:] *Duszpasterstwo więzienne w pracy penitencjarniej*, red. J. Świtka, M. Kuć, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2007, s. 56; Informacja zweryfikowana o najnowsze dane CZSW.

Świadectwo

Świadectwem spotkania z Papieżem Janem Pawłem II jest wypowiedź osadzonego Zbyszka, lat 32 – wyrok dziesięcioletni – po wizycie Papieża Jana Pawła II w ZK w Płocku w dniu 7.06.1991 r.:

„Wiele razy dane mi było zarówno słuchać, jak i oglądać Jana Pawła II w różnych, często-kroć nieznanych mi zakątkach świata i za każdym razem zdumiewał mnie wpływ, jaki wywierał na zgromadzonych wokół siebie ludzi. Nie pojmowałem tego aż do pamiętnego dnia, w którym przyjechał do nas, do oczekujących go więźniów i pracowników ZK w Płocku. Doskonale pamiętam chwilę, gdy Ojciec Święty bez wahania wszedł wprost w zgromadzony na dziedzińcu więziennym tłum; znajdowałem się w gronie tych szczęśliwców, którym dane było znaleźć się najbliżej. Pamiętam zbliżającą się postać, pamiętam twarz, na której malowało się coś z najgłębszej ojcowskiej troski, a jednocześnie wyrażającą jakiś nieokreślony smutek. Była to chwila, w której nie istniał dla mnie nikt inny, nie było innych więźniów, nie było strażników ani krat; sądzę, że podobne odczucie miał wówczas każdy z obecnych. Nie było wątpliwości i niepewności, nagle bowiem moim jedynym pragnieniem stało się móc choć przez sekundę znaleźć się jeszcze bliżej. Tak blisko by nie dzieliła mnie od Ojca Świętego żadna przestrzeń. A potem, gdy z wilgotnymi oczyma dziękowałem za łaskę ucałowania pierścienia Rybaka, zrozumiałem wszystko. Siła osobowości Papieża, Jego autorytet i aura jaką roztaczał sprawiły, że już wiedziałem, już znałem odpowiedź. Była to jakaś nieodparta moc, jakiś niesłychany spokój i miłość emanujące z całej postaci Jana Pawła II. Pamiętam, śpiewaliśmy wówczas pieśń, której zwrotka rozpoczynała się słowami: „gdy w życiu tak pełnym rozczarowań, o losu kamienie potknę się...”; wspominam ją dziś, bo w tamtej pamiętnej chwili otrzymałem wiarę i siłę: wiarę, że można iść przez życie bez potknięć, i siłę, by móc tego dokonać, I choć w ciągu minionych lat nie udało mi się wielu z owych potknięć uniknąć, to jednak nadal mam w sobie wiarę, że można, że jeszcze mogę żyć z godnością, jak człowiek, a nie jak zwierzę egzystujące na śmietniskach ludzkiego życia. Odzyskałem bowiem szacunek do samego siebie, I gdybym teraz, po 10 latach miał jeszcze szansę ujrzeć Ojca Św., gdybym mógł do Niego przemówić, podziękowałbym Mu za tę krótką chwilę, w której Był przy mnie, chwilę, która na zawsze mnie odmieniła i sprawiła, że patrzę w przyszłość bez lęku. „Dziękuję Ci, Ojczy Św. Dziękuję z całego serca.”¹⁸

Wymownie powiedział o tym Papież Jan Paweł II podczas wizyty w polskim więzieniu w Płocku „Jesteście skazani, ale nie potępieni.”¹⁹

Zadania kapelana więziennego

Duszpasterstwo więzienne jest częścią tzw. duszpasterstwa specjalnego, skierowanego do osób przebywających w warunkach więziennych. Obejmuje nie tylko osoby inkryminowane,

¹⁸ Materiały Seminaryjne Duszpasterstwa Więziennego, Warszawa 1991/1992; s. 32 – 33.

¹⁹ K. Pierzchała, *Skazani, ale nie potępieni*, Oficyna Wydawnicza „Adam”, Warszawa 2004, s. 9; por. K. Pierzchała, *Kapelan więzienny... op.cit.*

ale i personel więzienny. Zasadnicza różnica pomiędzy praktykami a posługami religijnymi umiejscowiona jest w podmiocie wykonującym akty religijne.²⁰

Duszpasterstwo więzienne traktowane jest w znaczeniu realizacji prawa osadzonych do swobodnego praktykowania wybranej przez siebie religii i korzystania z posług w tym zakresie ze strony uprawnionych osób. Zasadnicze znaczenie mają tu przepisy z zakresu prawa karnego wykonawczego.²¹

Duszpasterstwo więzienne jest częścią pracy ewangelizacyjnej Kościoła prowadzonej w zakładach karnych i aresztach śledczych.²² Podstawową funkcją duszpasterstwa jest jego funkcja zbawcza. Duszpasterstwo ma także wymiar typowo ludzki, tj.: terapeutyczny i leczący. W związku z tym można wyróżnić trzy podstawowe formy działalności duszpasterskiej, a mianowicie nauczanie i ewangelizację, liturgię oraz dobroczynność i działalność organizacyjną.

Duszpasterstwo więzienne poprzez odwoływanie się do sumienia, poczucia winy, potrzeby przebaczenia i pojednania oraz podtrzymywanie aktywnego zaangażowania się w praktyki religijne może sprzyjać resocjalizacji. „... duszpasterstwo penitencjarne zmierza do uzyskania u skazanego potrójnego pojednania: z Bogiem, ze społeczeństwem i z samym sobą.”²³

Duszpasterstwo katolickie na terenie zakładów karnych charakteryzuje się trzema kategoriami działań:

- realizacją posługi (czy obsługi) religijnej wobec skazanych (nabożeństwa, sakramenty),
- wzbudzaniem wiary (homilia mszalna, zespoły katechetyczne, rekolekcje, rozmowy indywidualne, katechezy okolicznościowe, pogadanki religijne, odwiedziny w celach, wycieczki, np. do Lichenia, itp.),
- świadczeniem czynnej miłości „Caritas” (doradzanie, pocieszanie, śpiewanie kolęd, łamanie się oplatkiem, a nawet pomoc materialna).²⁴

Opieka duszpasterska realizowana w jednostkach penitencjarnych, mimo ich totalnego i paramilitarnego charakteru, minimalizuje negatywne skutki izolacji więziennej, poprzez zmniejszenie u osadzonych stanów lękowych, osłabienie poczucia bezradności i braku bezpieczeństwa.²⁵

Przez większość osadzonych – kapelani realizujący swoją posługę w jednostkach penitencjarnych – nie są utożsamiani z wykonawcami kary pozbawienia wolności, których zadaniem jest izolowanie więźniów od społeczeństwa. Ponadto celem obecności kapelana więziennego jest m.in.: służba człowiekowi, ukazanie prawdziwych wartości i sensu życia. Ponadto kapelani

²⁰ J. Nikolajew, *Specyfika...*, op.cit., s. 155.

²¹ Tamże.

²² J. Woźniak, *Duszpasterstwo...*, op.cit., s. 33.

²³ J. Sikorski, *Duszpasterstwo więzienne* [w:] *Kościół w Polsce wobec potrzebujących*, Lublin 1994, s. 208.

²⁴ H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Wyd. Arche, Gdańsk 2003, s. 282.

²⁵ M. Badowska-Hodyr, *Duszpasterstwo więzienne w polskiej i szwedzkiej rzeczywistości penitencjarnej* [w:] *Duszpasterstwo więzienne w pracy penitencjarnej*, red. J. Switka, M. Kuć, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2007, s. 94.

więzienni uczą radzenia sobie ze stresem, otwartości, zaufania i empatii, budowania udanych relacji z innymi, odreagowania napięć, cywilizowanego rozwiązywania konfliktów oraz budowania poczucia własnej wartości.

Duszpasterstwo więzienne to szczególny rodzaj opieki religijnej nad osobami pozbawionymi wolności. Jego celem jest głoszenie Słowa Bożego i sprawowanie ofiary Eucharystycznej. Ma też pomóc człowiekowi uwięzionemu, znajdującemu się w trudnej sytuacji życiowej, w izolacji od rodziny. Duszpasterstwo więzienne nie może być funkcją stosunków między państwem a Kościołem, czy jakiejś partii a Kościołem, jak to było o okresie P.R.L. Szerokie otwarcie bram więziennych w 1989 dla kapłanów i przedstawicieli różnych religii było powrotem do normalności, po latach nieobecności religii w więzieniu.

Dobitnie tą sytuację określili słowa w 1990 w Popowie ówczesnego szefa więziennictwa dr Pawła Moczydłowskiego „... Kościół wchodzi na stałe i na trwałe w mury więzień i do więziennictwa. To jest rzecz nieodwracalna. /.../ tak naprawdę to nie Kościół potrzebuje więziennictwa, ale my potrzebujemy Kościoła w naszej pracy. Oczekujemy Waszej pomocy, a przede wszystkim na tę pomoc liczą więźniowie, ale nie tylko oni, tej pomocy oczekują również funkcjonariusze służby więziennej.”²⁶

Był to powrót do polskich doświadczeń z okresu międzywojennego, kiedy to w więzieniach pracowało około 140 kapelanów etatowych. Nawiązano w ten sposób do jeszcze wcześniejszej tradycji, bo z roku 1550, gdy Kanclerz Stanisław Ocieski zalecał: „... nauki duchowe powinny być więźniom dawane, a nad ich obyczajami mieć baczność.”

UWARUNKOWANIA EUROPEJSKIE I ŚWIATOWE

Duszpasterstwo więzienne oznaczało także respektowanie standardów europejskich określonych w Europejskich Regulach Więziennych: „Każdemu więźniowi umożliwia się tak dalece jak to wykonalne, zaspokajanie potrzeb religijnych, duchowych oraz moralnych przez uczestniczenie w posługach lub spotkaniach organizowanych w zakładzie, a także na posiadanie wszelkich niezbędnych książek lub literatury” (Reguła 46).²⁷

A ponadto:

1. „W zakładzie, w którym przebywa wystarczająca liczba więźniów tego samego wyznania, ustanawia się oraz zatwierdza uprawnionego przedstawiciela tego wyznania. O ile usprawiedliwia to liczba więźniów i pozwalają na to warunki, powinno się go zatrudnić na pełnym etacie.

²⁶ por. J.D. Pol, *Resocjalizacja – posługa – ofiara. Wybrane przykłady więziennych losów duchownych*, [w:] *Resocjalizacja – posługa – ofiara. Wybrane przykłady więziennych losów duchownych*, Non cesso gratias agere Deo et hominibus, Kraków 2013, s. 2.

²⁷ J. Sikorski, *Duszpasterstwo więzienne*, [w:] *Duszpasterstwo więzienne w III Rzeczypospolitej*, pod red. J. Woźniaka CM, Kraków 2002, s.42n; por. *Europejskie reguły więzienne (Zalecenie nr R(87)3 dla państw członkowskich Rady Europy*, przyjęte przez jej Komitet Ministrów dnia 12 lutego 1987 r. podczas 404 posiedzenia Delegatów Ministrów), <http://agb.waw.pl/cms/index.php/prawo/7-regulacje-prawne/241-europejskie-regoy-wizienne>, [dostęp 22 czerwca 2015].

2. Uprawnionemu przedstawicielowi ustanowionemu lub uznanemu zgodnie z ust. 1, umożliwia się regularne wykonywanie posług religijnych i praktyk oraz składania na osobności wizyt duszpasterskich w wymaganych przez daną religię przypadkach.
3. Żadnemu więźniowi nie odmówi się dostępu do uprawnionego przedstawiciela jakiegokolwiek religii. Jeżeli którykolwiek więzień sprzeciwi się wizycie jakiegoś przedstawiciela religijnego, jego wola będzie uszanowana.” (Reguła 47).²⁸

Prawo skazanych do praktykowania swojej religii ulega pewnym ograniczeniom ze względu na miejsce, w którym wykonywane jest pozbawienie wolności, nie zaś ze względu na osobę, która odbywa karę. Praktykowanie religii przez osadzonych nie może też kolidować z funkcjonowaniem i realizacją celów izolacji więziennej, a także z uprawnieniami innych osób.

Służba Więzienna w dniu 23.09.2011 poinformowała, iż²⁹: „Ks. prałat dr Paweł Wojtas z diecezji warszawsko-praskiej, naczelny kapelan więziennictwa w Polsce, został wiceprezydentem Międzynarodowej Komisji Katolickiego Duszpasterstwa Więziennego. Wyboru jego i nowych władz tej organizacji dokonano podczas XIII zjazdu krajowych naczelnych kapelanów więziennych z 60 państw, który obradował w stolicy Kamerunu – Jaunde. Nowym szefem Komisji wybrano szkockiego kapłana ks. Briana Gowansa.

Nowy wiceprzewodniczący jest od 1989 zaangażowany w duszpasterstwo więzienne. Był pierwszym etatowym kapelanem największej w Polsce jednostki – Aresztu Śledczego na Białołęce w Warszawie. Odpowiadając w Komisji Międzynarodowej za wspieranie duszpasterstwa więziennego w krajach byłego ZSRR i bloku wschodniego, rozpoczął on – przez spotkania z władzami więziennictwa i kapelanami duszpasterstwo zakładów karnych w trudnych warunkach postsowieckich.

Nowy wiceprzewodniczący będzie zajmował się – w wymiarach światowych – promocją duszpasterstwa więziennego, formowaniem kapelanów i pomocą (przez spotkania z władzami państwowymi) w zapewnieniu swobodnego dostępu kapelanów do więźniów i pełnienia posługi wśród nich. Szczególnie trudna sytuacja pod tym względem istnieje w krajach Bliskiego Wschodu i byłego ZSRR, gdzie występują ograniczenia w pracy kapelanów katolickich.

Zjazd krajowych kapelanów naczelnych odbywał się w sercu Afryki, w której warunki odsiadania kar zdecydowanie odbiegają od standardów światowych. Regułą jest przeludnienie (na niektórych oddziałach przypada poniżej metra kwadratowego na osobę), brak łóżek a nawet miejsca do spania na podłodze (w celi lub na zewnątrz). Minimalne racje żywnościowe (najwyżej jeden posiłek dziennie), brak toalet, wieloletnie (bywa, że więcej niż 10 lat) pobyty bez wyroku. Wyroki są wyjątkowo wysokie (przykładowo – za korupcję do 30 lat). Zasadniczo więźniowie nie mogą w ogóle pracować.

²⁸ *Europejskie reguły więzienne...*, op.cit.

²⁹ *Ks. Paweł Wojtas – duszpasterz światowy*, Służba Więzienna 2011, <http://www.sw.gov.pl/pl/aktualnosci/news,5347,ks-pawel-wojtas-.html>, [dostęp 22 czerwca 2015]; za <http://info.wiara.pl/>.

Takie warunki nie ułatwiają osiągnięcia podstawowego zadania kary pozbawienia wolności, jakim jest, oprócz zadośćuczynienia za przestępstwo, resocjalizacja, czyli odbudowa społecznie przyjętych postaw. Takie warunki (choć „wymarzone”, jak uważają niektórzy zwolennicy brutalności w wykonywaniu kary) degradują osobowość i sprzyjają dalszemu kroczeniu drogą przestępczości, jak wskazują na to statystyki afrykańskie.

W kontekście dramatycznej sytuacji więzień Afryki 140 uczestników z 60 krajów spotykało się na wykładach i warsztatach, którym przyświecało hasło „Katolickie duszpasterstwo dla pojednania, sprawiedliwości i pokoju”. W zjeździe uczestniczyli m.in. maronicki patriarcha-senior kard. Nasrallah Pierre Sfeir, metropolita Garoua (Kamerun) – abp Antoine Ntalou oraz wicepremier i minister sprawiedliwości Kamerunu.

Międzynarodowa Komisja Katolickiego Duszpasterstwa Więziennego (International Commission of Catholic Prison Pastoral Care) powstała przed 60 laty. Tworzą ją krajowe duszpasterstwa więzienne, prowadzone przez lokalne konferencje episkopatu. Polacy są naczelnymi kapelanami więziennymi, oprócz ks. Pawła Wojtasa, w Zambii (werbista ks. Roman Janowski) i na Ukrainie (ks. Grzegorz Draus).”

PODSUMOWANIE

Wypracowanie odpowiednich relacji pomiędzy kapelanem więziennym a personelem jednostki penitencjarnej, a przede wszystkim z osobami pozbawionymi wolności, stanowi wartość dodaną, wartość niewymierną misji, którą w tym względzie realizuje Kościół (w rozumieniu większość Kościołów i wyznań). To wszystko stawia przed kapelanami więziennymi zadanie dobrego i rzetelnego przygotowania się do swojej pracy.

Od zaangażowania kapelanów więziennych w wypełnianie wszystkich elementów posługi duszpasterskiej w dużym stopniu zależy, jakie będą dalsze losy skazanych. Wymaga to od księży posługujących w więzieniach bardzo dużej aktywności. Nie można twierdzić, iż kapelan więzienny jest jedyny i tylko od niego zależy wszystko, ale bezspornym jest fakt, iż udział jego w resocjalizacji należy do znaczących.

Duszpasterzem jest każdy, kto w sposób świadomy i wolny pragnie dopomóc człowiekowi, by stał się i pozostał na zawsze dobrym i prawym, pobożnym i zdolnym do poświęceń, miłującym prawdę i darującym bezinteresowną miłość, pracującym dla ojczyzny i państwa.

Połączenie wysiłków kadry penitencjarnej i duszpasterstwa niewątpliwie może być jednym z ważniejszych i potencjalnych sposobów realizacji celów wykonywania kary pozbawienia wolności w warunkach obecnego więziennictwa. Działalność duszpasterska kapelana więziennego jest bardzo ważnym elementem procesu resocjalizacji, a nie tylko gwarantem właściwej realizacji prawa osadzonego do wolności religijnej.³⁰

³⁰ M. Kuć, *Duszpasterstwo więzienne a indywidualizacja wykonania kary pozbawienia wolności* [w:] *Duszpasterstwo więzienne w pracy penitencjarnej*, red. J. Świtka, M. Kuć, TN KUL, Lublin 2007, s. 127–143.

Zadaniem służby penitencjarnej i duszpasterskiej jest *de facto* odnalezienie człowieka. Duszpasterstwo więzienne XXI w. to konieczność pracy fachowej, dostosowanej do potrzeb indywidualnego odbiorcy, pracy systematycznej, drugoplanowej, odpowiadającej rzeczywistym potrzebom osób pozbawionych wolności.³¹ „Zadaniem duszpasterstwa więziennego powinno być umożliwienie dokonania refleksji nad własnym postępowaniem, pogodzeniem się z samym sobą i akceptowaniem swojego życia”.³²

Głównym celem posługi duszpasterskiej kapelana więziennego jest przekazywanie Ewangelii. Nie jest to proste ani łatwe. Posługa religijna w swej istocie należy do działalności resocjalizacyjnej stosowanej wobec skazanych. Z drugiej zaś strony to życie religijne więźniów i praktyki religijne nie są i nie mogą być jedynym sposobem resocjalizacji. Mogą one jednak w zdecydowany sposób wspomagać oddziaływanie penitencjarne.

- Organizowanie duszpasterstwa więziennego dla osób pozbawionych wolności jest potrzebą:
- naturalnego prawa nakazującego szanowanie w każdych warunkach wolności przekonanych i praktyk religijnych,
 - szerokiego uznania oddziaływań religijnych za niebagatelny czynnik resocjalizacji osadzonych.

Takie działania dają więźniom szansę na nawiązanie nowych więzi społecznych opartych na stabilnym systemie wartości, dają szansę odnalezienia dobra tkwiącego w nas wszystkich.

A na sam koniec autor pozwoli sobie przytoczyć słowa Jana Pawła II w czasie spotkania w więzieniu w Płocku w 1991 r., podczas IV pielgrzymki do Polski. „Więzień, każdy więzień, który odbywa karę za popełnione przestępstwo, nie przestał być przecież człowiekiem, obciążonym co prawda słabością, zagrożeniem i grzechem – zbrodnią – nawet upartymi nawrotami do niego, ale nie pozbawionym również tej wspaniałej możliwości, jaką jest poprawa, powrót do siebie, jaką jest nawrócenie człowieka, odnowienie w sobie obrazu Bożego. Jesteście skazani, to prawda, ale nie potępieni. Każdy z Was może zostać przy pomocy Bożej łaski – świętym. (...) Tylko wówczas, kiedy system penitencjarny opiera się na elementarnej prawdzie dynamizmu osoby ludzkiej, możliwości rozwoju moralnego, więzienie daje człowiekowi uwięzionemu realną szansę pełnego powrotu do społeczeństwa”.³³

Według Centralnego Zarządu Służby Więziennej „możliwość uczestnictwa skazanych w działalności wyznaniowej stanowi istotny czynnik oddziaływania wychowawczego w procesie resocjalizacji”

³¹ K. Tyberski, *Więźniowie i wsparcie społeczne*, [w:] *Wznastanie człowieka w godności, miłości i miłosierdziu*, red. M. Kalinowski, TN KUL, Lublin 2005, s. 243.

³² I. Niewiadomska, A. Wolejsza, *Styl życia jako sposób realizacji wartości u recydywistów penitencjarnych* [w:] *Rola wartości moralnych w procesie socjalizacji i resocjalizacji*, red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska, TN KUL, Lublin 2005, s. 170.

³³ Jan Paweł II, *Byłem w więzieniu, a przyszedłem do mnie. Spotkanie z więźniami*. Płock – 7 czerwca 1991 [w:] *Ducha nie goście. Jan Paweł II w Polsce. 1-9 czerwca 1991 r. IV pielgrzymka do Polski*, Editions Dembiński – Internatic Polish Book Club, Paryż 1991, s. 237; K. Pierzchała, *Skazani...*, *op.cit.*, s. 9.

BIBLIOGRAFIA

1. Badowska-Hodyr M., *Duszpasterstwo więzienne w polskiej i szwedzkiej rzeczywistości penitencjarnej* [w:] *Duszpasterstwo więzienne w pracy penitencjarnej*, red. J. Świtka, M. Kuć, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2007.
2. *Encyklopedia katolicka*, (red.) F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, t. IV, Wydawnictwo KUL, Lublin 1985-2008, kol. 394.
3. *Europejskie reguły więzienne (Zalecenie nr R(87)3 dla państw członkowskich Rady Europy*, przyjęte przez jej Komitet Ministrów dnia 12 lutego 1987 r. podczas 404 posiedzenia Delegatów Ministrów), <http://agb.waw.pl/cms/index.php/prawo/7-regulacje-prawne/241-europejskie-regoy-wizienne>.
4. Głuch J., *Struktura duszpasterstwa w Polsce* [w:] *Duszpasterstwo więzienne w pracy penitencjarnej*, red. J. Świtka, M. Kuć, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2007.
5. Jan Paweł II, *Byłem w więzieniu, a przyszłście do mnie. Spotkanie z więźniami*. Płock – 7 czerwca 1991 [w:] *Ducha nie goście. Jan Paweł II w Polsce. 1-9 czerwca 1991 r. IV pielgrzymka do Polski*, Editions Dembiński – Internatic Polish Book Club, Paryż 1991.
6. Kamiński R., Drożdż B. (red.), *Duszpasterstwo specjalne*, Wyd. Alta 2, Lublin 1998.
7. Konferencja Episkopatu Polski, *Duszpasterstwo więzienne w służbie skazanym i pracownikom więziennym*; <http://www.2008.ewangelizacja.pl/duszpasterstwo-wiezienne-w-sluzbie-skazanym-i-pracownikom-wiezienym/>.
8. Krukowski A., *Socjologia zakładu karnego (podstawowe zagadnienia)* [w:] B. Holyst (red.), *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, Warszawa 1984; R. Poklek, *Instytucjonalne i psychospołeczne aspekty więzienia*, Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej, Kalisz 2010.
9. *Ks. Paweł Wojtas – duszpasterz świątowy*, Służba Więzienna 2011, <http://www.sw.gov.pl/pl/aktualnosci/news,5347,ks-pawel-wojtas-.html>.
10. Kuć M., *Duszpasterstwo więzienne a indywidualizacja wykonania kary pozbawienia wolności* [w:] *Duszpasterstwo więzienne w pracy penitencjarnej*, red. J. Świtka, M. Kuć, TN KUL, Lublin 2007.
11. Libiszowska-Żółtkowska M., Marjański J., *Leksykon socjologii religii. Zjawiska – badania – teorie*, Wydawnictwo Księży Werblistów VERBINUM, Warszawa 2004.
12. Machel H., *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Wyd. Arche, Gdańsk 2003.
13. *Materiały Seminaryjne Duszpasterstwa Więziennego*, Warszawa 1991/1992.
14. Niewiadomska I., Wolejsza A., *Styl życia jako sposób realizacji wartości u recydywistów penitencjarnych* [w:] *Rola wartości moralnych w procesie socjalizacji i resocjalizacji*, red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska, TN KUL, Lublin 2005.
15. Nikolajew J., *Relacje kapelan więzienny prawosławny a dyrektor więzienia. Misja czy konieczność. Doświadczenia Okręgu Lubelskiego (niepublikowany referat wygłoszony na seminarium w Kulach)*, Kule 2004.
16. Nikolajew J., *Specyfika duszpasterstwa więziennego w Polsce. Prezentacja badań własnych* [w:] *Teologia w Polsce 3.1 (2009) – edycja elektroniczna – Półrocznik Towarzystwa Teologów*

- Dogmatyków*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2009, http://www.dogmatyka.pl/TwP/index.php?numer=most_read.
17. Pierzchała K., *Kapelan więzienny w procesie resocjalizacji penitencjarnej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013.
 18. Pierzchała K., *Skazani, ale nie potępieni*, Oficyna Wydawnicza „Adam”, Warszawa 2004.
 19. Pol J.D., *Resocjalizacja – posługa – ofiara. Wybrane przykłady więziennych losów duchownych*, [w:] *Resocjalizacja – posługa – ofiara. Wybrane przykłady więziennych losów duchownych*, Non cesso gratias agere Deo et hominibus, Kraków 2013.
 20. Sikorski J., *Duszpasterstwo więzienne*, [w:] *Duszpasterstwo więzienne w III Rzeczypospolitej*, pod red. J. Woźniaka CM, Kraków 2002.
 21. Sikorski J., *Duszpasterstwo więzienne*, [w:] *Kościół w Polsce wobec potrzebujących*, Lublin 1994.
 22. *Słownik Encyklopedyczny. Edukacja Obywatelska – Polska i świat współczesny*, (red.) R. Smolski, M. Smolski, E.H. Stadtmüller, Wydawnictwo Europa, Wrocław 1999.
 23. Tyberski K., *Więźniowie i wsparcie społeczne*, [w:] *Wzrastanie człowieka w godności, miłości i miłosierdziu*, red. M. Kalinowski, TN KUL, Lublin 2005.
 24. Według danych CZSW stan na 31 maja 2015 r.; <http://sw.gov.pl/Data/Files/001c169lidz/maj-2015.pdf>.
 25. Według danych MSW oraz CZSW na 31 grudnia 2014 r.; <http://sw.gov.pl/Data/Files/001c169lidz/rok-2014.pdf>.
 26. *Wielki słownik wyrazów obcych PWN*, (red.) M. Bańko, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014 (copyright 2003).
 27. Woźniak J., *Duszpasterstwo więzienne w III Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Instytutu Teologicznego Księży Misjonarzy, Kraków 2002.

METRYCZKA AUTORA

Ks. dr Kazimierz Pierzchała

Doktor nauk humanistycznych z zakresu pedagogiki

Adres do korespondencji: al. Krakowska 17, 05–820 Piastów

email: k.pierzchala68@o2.pl

telefon: 603–692–852

Wykładowca w Wyższej Szkole Gospodarki Krajowej w Kutnie.

EUROPEIZACJA POLSKIEJ SŁUŻBY CYWILNEJ

Wprowadzenie

Ostatnimi czasy w studiach europejskich dość intensywnie eksplorowane jest pojęcie europeizacji i zachodzące w związku z nim procesy społeczne, polityczne czy prawne. Zmiany jakie zachodzą w poszczególnych obszarach objętych europeizacją są dość szerokie i budują nową jakość społeczną. Europeizacja polskiej służby cywilnej jest z jednej strony wynikiem integracji europejskiej z drugiej przyjęciem standardów w zakresie prawa do dobrej administracji.

W tym celu Unia Europejska przyjęła między innymi Europejski Kodeks Dobrej Administracji w którym zapisała że każde państwo członkowskie powinno między innymi zadbać o przyzwoitą bazę odpowiedzialną za funkcjonowanie administracji publicznej. Filarem nowoczesnego systemu administracji publicznej jest profesjonalna służba cywilna, zbudowana na zasadach profesjonalizmu, bezstronności, zaufania i skutecznego działania. Zmiany wprowadzone w Polsce w systemie służby cywilnej są przejawem z jednej strony europeizacji norm i wartości z drugiej odpowiedzią na zmieniające się konteksty i relacje na poziomie władza – obywatel. Zasadniczym celem badawczym niniejszego artykułu jest ukazanie roli i znaczenia europeizacji w procesie profesjonalizacji służby cywilnej. Ponadto akcesoryjnie autor stara się wykazać na ile procesy europeizacji i integracja europejska zmieniły percepcję służby cywilnej.

W przedmiotowym tekście zakładam następującą hipotezę badawczą, europeizacja miała istotny wpływ na kreowanie i powstanie nowej formacji służby cywilnej. Zmiany zostały wymuszone przez odgórny transfer norm i wartości z poziomu ponadnarodowego na poziom narodowy co w efekcie doprowadziło do powstania spójnej zgodnej z europejskimi standardami służby cywilnej w Polsce.

Europeizacja – kontekst pojęciowy

W dyskusjach na temat fenomenu zjawiska, jakim jest europeizacja, taksonomia aparatu pojęciowego nie jest jednolita, jego systematyka, a niekiedy jej brak, pozostawia wiele do życzenia¹. Analiza opracowań naukowych poświęconych procesowi europeizacji pozwala przyjąć, iż jest to rozwijający się proces polegający na złożonej interakcyjności zmiennych, skutkujący zróżnicowanymi, współzależnymi, a nawet czasami sprzecznymi efektami.

¹ Zob. K. Holzinger, F. Schimmelfenning, *Differentiated Integration In The European Union: Many Concept, Sparse Theory. Few Data*, „Journal of European Policy”, t. 19, 2012, nr 2, s. 292.

Tak ogólna definicja europeizacji pozwala na jej zastosowanie do wielu dyscyplin naukowych². T. Flockhart definiuje europeizację na również dość ogólnym poziomie, twierdząc, że jest to dynamiczny wielopostaciowy proces dyfuzji, myśli, procedur i zwyczajów europejskich. Proces ten ma silne konotacje socjologiczne, czego wyrazem jest odwołanie w projekcie Traktatu Konstytucyjnego Unii Europejskiej do początków cywilizacji europejskiej, jej kulturowego i religijnego oraz cywilizacyjnego, a także humanistycznego dziedzictwa Cesarstwa Rzymskiego³.

Niektórzy autorzy dokonują nawet periodyzacji europeizacji na przestrzeni wieków, w której ramach wyróżniają jej pięć okresów; przed 1450 rokiem – okres samorealizacji europejskiej przypadający na lata 1450–1700 – okres protoeizacji obejmujący lata 1700–1919 – okres współczesnej europeizacji dośrodkowej, okres po 1945 roku – okres współczesnej europeizacji odśrodkowej⁴.

Tabela 1. Etapy europeizacja w ujęciu historycznym

Etapy Czynniki	Przed 1450 r. europejska samorealizacja	Lata 1450– 1700 okres protoeuropeizacji	Lata 1700–1914 europeizacja incipientna	Od1914współczesna europeizacja dośrodkowa	Od1945 roku współczesna europeizacja odśrodkowa
Struktura normatywnoideowa	Jedność chrześcijaństwa	Cywilizacja, chrześcijaństwo	Racjonalność europejska oparta na administracyjno- organizacyjnych zasadach	Wilsonizm, antyimperializm, pronacjonalizm	Normatywna Europa promująca swój zestaw norm
Agenci ideowi	Krzyżowcy, kupcy, inwazyjni muzułmanie i Tatarzy	Kupcy, wojownicy, żydowscy i muzułmańscy myśliciele	Administratorzy kolonialni, misjonarze, odkrywczy	Amerykańscy decydenci polityczni i ich przedstawiciele w różnych instytucjach w późniejszym okresie również europejscy decydenci polityczni	Europejscy decydenci polityczni w europejskich instytucjach oraz organizacjach międzynarodowych
Proces ideowy	Dyfuzja zasobów, adaptacja, asymilacja	Dyfuzja zasobów, adaptacja, asymilacja	Kolonializm	Socjalizacja państwa, rozwój instytucjonalny	Socjalizacja państwa, ekspansja i integracja instytucjonalna, uczenie się
Pozostałe istotne czynniki historyczno-społeczne	Barbarzyńcy, Saraceni, Tatarzy	Turcy, ludy niecywilizowane	Barbarzyńcy, ludy kolonialne	Faszizm i przeszłość Europy, socjetyzm	„Przeszłość” Europy, brutalny nacjonalizm, sowieetyzm, wojowniczy islamizm
Znaczące obszary wpływu	Rzym, Kościół chrześcijański	Superior i bezgraniczny Zachód	Świat cywilizowany		Kraje członkowskie, liberalne demokracje

Źródło: K. Wach, *Europeizacja małych i średnich przedsiębiorstw*, Warszawa 2012 za: T. Flockhart, *Europeanization or EU-ization? The transfer of European Norm across Time and Spaces*, „Journal of Common Market Studies” 2010, t. 48, nr 4, s. 788–789.

² K. Dyson, *Introduction: EMU as integration, Europeanization and Convergence*, [w:] *European states and euro. Europeanization, Variation and Convergence*, K. Dyson (red.), Press Oxford – New York 2002, s. 2–3.

³ T. Flockhart, *Europeanization or EU-ization? The transfer of European Norm across Time and Spaces*, „Journal of Common Market Studies”, t. 48, 2010, nr 4, s. 788–789.

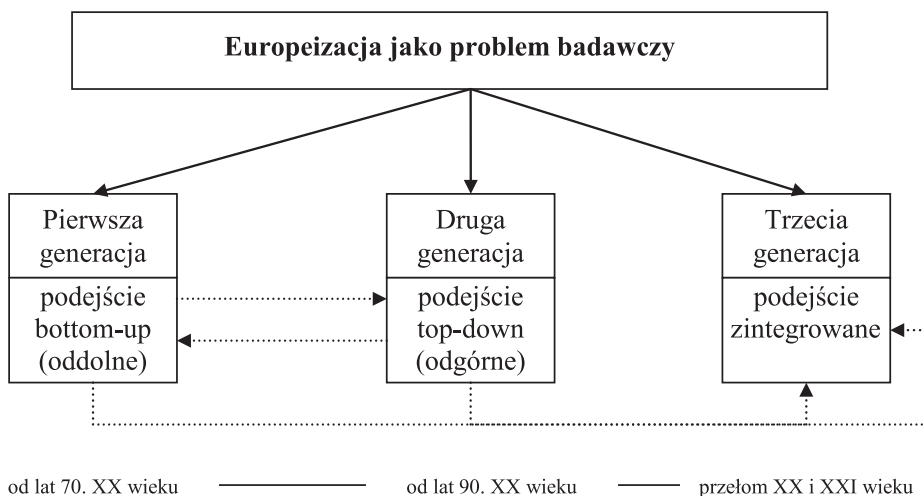
⁴ K. Wach, *Europeizacja małych i średnich przedsiębiorstw*, Warszawa 2012, s. 145.

Współczesne pojęcie europeizacji coraz częściej odnosi się do samej Unii Europejskiej niż do Europy czy cywilizacji europejskiej. Można zatem zaryzykować tezę, że stanowi to pewne wypaczenie etymologii tego pojęcia, stąd część autorów postuluje, aby rozgraniczyć europeizację od innych koncepcji Eu-izacji.

R. Landrech traktuje europeizację jako „inkrementalny proces reorganizacji kierunków i kształtu polityki do takiego poziomu że polityczno-gospodarcza dynamika Unii Europejskiej staje się poniekąd częścią logiki organizacyjnej krajowej polityki i jej decydentów”⁵. Biorąc pod uwagę systematykę filozoficzną, można wyróżnić trzy główne obszary badań europeizacji: ontologię, epistemologię i metodologię.

Ontologia europeizacji zajmuje się badaniem struktury i procesów europeizacji, epistemologia europeizacji rozpatruje sposób poznania tego zjawiska i analizuje, jaki jest przedmiot badań, jego relacje między teorią a praktyką. Najmniej rozwinięta jest metodologia europeizacji, która wypracowuje systematyczne procedury poznawania procesu europeizacji i instrumenty doskonalenia badawczego w tym zakresie⁶. Analizując dostępną literaturę polskojęzyczną i obcojęzyczną, można dojść do wniosku, iż do procesu europeizacji można zastosować trzy zasadnicze podejścia badawcze:

Rysunek 1. Europeizacja jako problem badawczy

Źródło: K. Wach, *Europeizacja małych i średnich przedsiębiorstw*, Warszawa 2012, s. 151.

⁵ Zob. R. Landrech, *Europeanization and Political Parties. Towards a Framework for analysis*, „Party Politics”, t. 8, 1999, nr 4, s. 71.

⁶ S. Bulier, C. Ardelli, The Europeanization of national Policy?, Queen’s papers on europeanization, „Public Administration”, 2005, nr 4, s. 23–25; H. Grabbe, *How does europeanization affect CEE governance? Conditionally, diffusion and diversity*, „Journal of European Public Policy”, 2005, nr 4, s. 1013–1031.

Pierwszy z nich to podejście oddolne, zapoczątkowane w latach 70. XX wieku⁷; opiera się na grupach interesu i sieciach powiązań, które są środkiem, za którego pośrednictwem preferencje poszczególnych grup oddolnych są uwzględniane na poziomie Unii Europejskiej, wpływając na rozwój struktur politycznych⁸. Podejście to określane jest jako indukcyjne lub stopniowane z sekwencyjnym modelem przechodzenia od państwa przez międzynarodową organizację do wykreowania centrum⁹.

Drugie podejście traktuje europeizację jako czynnik eksplanacyjny dla zmian zachodzących na poziomie państw członkowskich. Zgodnie z założeniami tego podejścia Unię Europejską uznaje się za odrębny system polityczny¹⁰.

W podejściu tym następuje przesunięcie suwerenności państwowej ze zdecentralizowanego systemu, w którym główną rolę pełnią państwa narodowe oddziaływujące na Unię Europejską w ramach relacji bilateralnych i multilateralnych, w kierunku supra- i subnarodowej społeczności, która osiągnęła pewną zdolność organizacyjną oraz samoregulacji, co wiąże się z instytucjonalizacją systemu podejmowania decyzji¹¹.

Ważnym i zarazem istotnym efektem europeizacji jest zmiana strukturalna¹² krajowej polityki w trzech wymiarach: krajowych przekonaniach politycznych, krajowej strategii politycznej oraz krajowego systemu politycznego¹³.

⁷ Czasami nazywane jest podejściem demokratycznym.

⁸ Zob. K. E. Howell, *Developing Conceptualizing of Europeanization: A study of Financial Services*, „Politics”, t. 24, 2004, nr 1, s. 21; *idem.*, *Europeanization, Policy Transfer, Convergence and Lesson-Drawing: Case Studies of UK and German Financial Services Regulation*, Journal of Banking Regulation, t. 6, nr 1, s. 52–53.

⁹ Zob. J. Caporaso, *The Three World of Regional Theory*, [w:] P. Graziano, M. P. Vink, *Europeanization New Research Agendas*, New York 2007, s. 24–26.

¹⁰ Zob. J. Czaputowicz, *Suwerenność państwa w Unii Europejskiej*, [w:] J. Czaputowicz (red.), *Administracja publiczna. Wyzwania w dobie integracji europejskiej*, Warszawa 2008, s. 5.

¹¹ B. Nowak, R. Riedel, *Europeizacja. Teorie, mechanizmy, wyzwania, agenda badawcza*, [w:] *Polska i Europa Środkowa. Demokratyzacja. Konsolidacja, Europeizacja*, B. Nowak, R. Riedel (red.), Lublin 2010, s. 214.

¹² J. G. March, J. P. Olsen, *Instytucje. Organizacyjne podstawy polityki*, Warszawa 2005, s. 206–208.

¹³ Por. M. Cowles, J. Caporoso, T. Risse, *Europeanization and change. Transforming Europe*, Kalifornia 2001, s. 45–49; R. Wong, *The Europeanization of Foreign Policy In H. Christopher, M. Smith, eds., International Relations and the European Union*, United Kingdom 2005, s. 134, 145–146.

Rysunek 2. Krajowe efekty europeizacji typu top-down

Europeizacja procesy, polityki publiczne i instytucje		
Strategie polityczne	Przekonania polityczne	System polityczny
Polityki publiczne - instytucje normalizacyjne, - instrumenty, - propozycje rozwiązań, - narracje polityczne i dyskursy - administracja, instytucje, relacje	Procesy: - formułowania interesu, - agregowania interesu, - reprezentowania interesu, - prowadzenia dyskursu politycznego	Systemy: - polityczno-ustrojowy, - publiczny - ekonomiczny, - struktury prawnej, - relacji międzyrządowych, - tradycji państwowej, - tożsamości - społeczeństwa

Źródło: K. Wach, *Europeizacja małych i średnich przedsiębiorstw*, Warszawa 2012, s. 153.

Duży wpływ na uwarunkowania związane z podejściem odgórnym miał W. Sandholtz, według którego system instytucjonalny Unii Europejskiej może wpływać na państwa członkowskie w trzech wymiarach:

- przez ustanowienie autonomicznych instytucji unijnych, które mogą stosować własne niezależne instrumenty,
- poprzez kreowanie możliwości wyboru dla krajowych podmiotów sojuszników i aren działania¹⁴,
- przez nakłanianie do zmian w krajowych politykach i instytucjach, których wcześniej nie zakładały państwa unijne¹⁵.

W literaturze można znaleźć krytykę podejścia oddolnego, jakiej poddał ją W. Sandholtz. Wykazał on wiele niespójności konceptualnych, promował podejście właśnie odgórne, przychylając się jednocześnie do analizy i eksploracji procesu decyzyjnego Unii Europejskiej zgodnie z teorią sieciową¹⁶.

Obecnie trwająca trzecia fala badań nad europeizacją stanowi pewną próbę holistycznej koncepcji, zarówno deskrypcji, jak i eksplikacji, zakładającej wzajemne powiązanie tych procesów, a ponadto łączącej dotychczasowe podejścia oddolne i odgórne. W doktrynie podejmującej

¹⁴ Same instytucje unijne mogą być w tym przypadku inicjatorami.

¹⁵ W. Sandholtz, *Membership Matters: Limits of The functional Approach to European Institutions*, „Journal of Common Market Studies”, t. 34, 1996, nr 3, s. 427.

¹⁶ Zauważyć należy, iż teoria sieciowa w przypadku Unii Europejskiej nie jest całkowicie spójna.

ten nurt badawczy pojawia się pojęcie „ciągle wirującej wielopoziomowej spirali oddolnych i odgórnych procesów interakcji między unijnym a krajowym poziomem rządzenia”¹⁷.

Narzędziami europeizacji są instrumenty twarde, a więc wdrażane prawodawstwo, a także miękkie, do których zaliczyć można: otwartą metodę koordynacji, benchmarking, dobre praktyki a także wymianę profesjonalistów. Metody te skutkują powstaniem efektu naśladownictwa¹⁸, któremu w procesie europeizacji nadaje się bardzo duże znaczenie¹⁹. Reasumując pojęcie europeizacji jest bardzo pojemne na co wskazują powyższe podejścia badawcze. Ponadto operacjonalizacja europeizacji również nie jest jednolita. Wreszcie przy jej badaniu stosuje się liczne podejścia badawcze oparte na podejściu instytucjonalnym, w tym różnych jego ujęciach (racjonalistyczny, historyczny, konstruktywizm, normatywny, szkoła racjonalnego wyboru, szkoła stanfordzka²⁰, instytucjonalizm refleksyjno-historyczny oraz instytucjonalizm neoliberalny)²¹

Integracja europejska a polska służba cywilna

Na przełomie 1989 i 1990 roku w wyniku przemian ustrojowych, politycznych i społecznych doszło do ukształtowania nowego systemu politycznego i gospodarczego. Od samego początku procesy europeizacji miały charakter miękkie. Były stosowane przede wszystkim środki perswazyjne. W późniejszym okresie europeizacja była wdrażana częściowo już za pomocą metod twardych, a więc dostosowania prawa. Unia Europejska miała dominującą rolę, a państwa członkowskie, chcąc uzyskać członkostwo, musiały dostosowywać się do standardów europejskich. T. G. Grosse uważa, że proces akcesyjny polegał na faktycznym zastąpieniu w wielu segmentach spraw publicznych systemu komunistycznego przez instytucje europejskie²².

Nawet najwięksi rzecznicy poszerzenia, np. Niemcy, kierowali się w swym postępowaniu nie tylko wartościami liberalnymi, lecz także ewidentnymi procesami ekonomicznymi i geopolitycznymi. Z kolei można założyć, że były to interesy obopólne i znaczenie tego faktu doceniano w Polsce. Jeżeli chodzi o nasze państwo, to podkreślano, że członkostwo w Unii Europejskiej przyniesie niezmiernie korzyści ekonomiczne, zwiększone bezpieczeństwo, a także poprawi względy geopolityczne. Procesy transformacyjne miały również spowodować napływ zachodnioeuropejskiego kapitału i technologii.

W integracji z Unią Europejską widziano remedium na wszelkie bolączki Polski. Widoczna była kruchość instytucji demokratycznych, które łatwo poddawały się procesom europeizacji, choć nie bez problemów. W szczególności w tym okresie umacniano zdolność instytucjonalną administracji, aby mogła przyjmować dorobek prawa unijnego, co miało poprawić efekt

¹⁷ Zob. B. Nowak, R. Riedel, *Europeizacja...*, op. cit., s. 215; K. Wach, *Europeizacja małych i średnich przedsiębiorstw*, op. cit., s. 160.

¹⁸ Szerzej o tym. K. Waltz, *Teoria stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2006, s. 13

¹⁹ <http://aei.pitt.edu/1720/1/Howell>, pdf., data wejścia 12.01.2013.

²⁰ Tak zwany instytucjonalizm socjologiczny.

²¹ Por. J. Ruskowski, *Wstęp do studiów europejskich*, Warszawa 2007, s. 114–120.

²² T. G. Grosse, *W objęciach europeizacji*, Warszawa 2012, s. 23.

odgórną europeizacji. W wielu przypadkach oznaczało to jednak centralizację i hierarchiczny sposób działania. W rezultacie Polska dobrze radziła sobie z implementacją prawa unijnego. Przykładem implementacji prawa unijnego były sprawy związane z rozwiązaniami normatywnymi dotyczącymi udzielania zamówień publicznych, tworzenia skutecznego systemu prawnego mającego na celu absorpcję środków unijnych²³, ujednoczenia przepisów związanych z polepszeniem działania polskiej administracji²⁴ czy sprawy związane z ochroną środowiska polegające na wprowadzeniu regulacji odnośnie ocen oddziaływania na środowisko bądź tworzenia obszarów NATURA 2000. Gorzej radzono sobie z aktywnym uczestnictwem w tzw. oddolnych procesach europeizacji.

Przełom XX i XXI wieku obfitował w zmiany cywilizacyjne, strukturalne, społeczne, gospodarcze, na politycznych kończąc. Wśród badaczy poruszających kwestie europejskie podejmowane są dyskusje nad owymi zmianami. W sferze dyskursu pojawiały się kwestie dotyczące roli i znaczenia kapitału społecznego, instytucji państwa, Unii Europejskiej, zmian w sferze prawnej i politycznej, a także w szczególności polityk publicznych realizowanych przez Wspólnotę.

Okres ten charakteryzuje się głębokimi i zasadniczymi reformami ustrojowymi, jakie dokonały się w Unii Europejskiej. Pod wpływem transformacji społeczno-gospodarczej w niektórych państwach członkowskich zaczęto szukać nowych metod zarządzania dla polityk publicznych. Idea „*good governance*”, koncentrująca się na zarządzaniu politykami publicznymi, wiąże się z powstaniem Białej Księgi European Governance. Według niej dobre rządzenie jest oparte na pięciu zasadach wdrażanych na wszystkich poziomach zarządzania, w szczególności globalnym, europejskim, krajowym, regionalnym, lokalnym. Zasady te to otwartość poprzez aktywną komunikację w dostępnym i zrozumiałym powszechnie sposób, partycypacja, czyli szerokie współuczestniczenie na wszystkich etapach prowadzenia polityki, rozliczalność – w której chodzi o przejrzystość prowadzonej polityki, efektywność, która koncentruje się wokół oceny przyszłego wpływu na bazie wcześniejszych doświadczeń we wdrażaniu poszczególnych polityk oraz spójności oznaczającej, iż realizowane polityki powinny być spójne i zrozumiałe, a waga tej kwestii wzrasta wraz z rozszerzeniem pola podejmowanych aktywności poszczególnych władz (w tym regionalnych i lokalnych) w realizację polityk publicznych²⁵.

Kwestie związane z dobrym rządzeniem zostały rozszerzone w Europejskim Kodeksie Dobrej Praktyki Administracyjnej przyjętym w 2001 roku oraz inicjatywie *Better Regulation*²⁶ zapoczątkowanej w 2002 roku. Zasady dobrego rządzenia były szczególnie widoczne od 2004

²³ Wprowadzenie wzorowanej na Rozporządzeniu Rady UE i Komisji 1083/2006 ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju, Dz. U. z 2006, Nr 227, poz. 1658.

²⁴ W szczególności chodzi o wdrażanie przepisów o służbie cywilnej, wzorowanej na regulacjach pochodzących z krajów Unii Europejskiej, wdrażane Kodeksu Dobrej Praktyki Administracyjnej czy innych.

²⁵ *Koncepcja good governance – refleksje do dyskusji*. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Departament Koordynacji Polityki Strukturalnej, Warszawa 2008. Zob. też: N. Drejewska, *Good governance w polskiej polityce regionalnej*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Ekonomia i organizacja gospodarki żywnościowej” 2010, nr 83, Warszawa 2010, s. 48-48.

²⁶ W dokumencie tym chodzi o lepsze stanowienie prawa.

roku, kiedy do Unii Europejskiej akces uzyskało dziesięć nowych państw z Europy Środkowo-Wschodniej, w tym Polska, czy przy późniejszym rozszerzeniu w 2007 roku o Bułgarię i Rumunię²⁷.

Akces zwiększył otwartość tych państw na przyjmowanie wzorców płynących z Unii Europejskiej, a implementacja prawa unijnego, licznych rozwiązań organizacyjno-administracyjnych była warunkiem akcesji oraz skutecznego wypełniania kryteriów członkostwa, co wynika z zasady warunkowości, lojalności, subsydiarności i proporcjonalności. Prawo administracyjne jak i modele wykonywania władza publicznego od dawna stanowiły domenę państwa. Wraz z pojawieniem się sądownictwa ponadnarodowego oraz międzynarodowego systemu władztwa, zaczęto tworzyć wspólne prawodawstwo w niektórych dziedzinach zarezerwowanych do tej pory dla państwa²⁸.

Co prawda Unia Europejska kontynuatorka Wspólnot Europejskich jest oparta na zasadzie autonomii administracji narodowych, odpowiedzialnych za wdrażanie prawa unijnego, wymaga jednak aby struktury administracyjne w poszczególnych państwach członkowskich cechowały się pewnymi wspólnymi wartościami²⁹. Wszystko to wpływa na wydajność i sprawność administracji, co z kolei przejawia się w funkcjonowaniu poszczególnych państw a w konsekwencji ugrupowania jakim jest Unia Europejska. Brak sprawnej administracji z łatwością powoduje że dane państwo może zostać zepchnięte na margines decyzyjny a także roli biernego obserwatora powstających i realizowanych polityk publicznych³⁰. W konsekwencji sytuacja taka mogłaby również wpłynąć na państwo, które ponosiłoby tylko i wyłącznie same koszty integracji europejskiej. Brak sprawnej administracji mógłby się przyczynić do braku realnego wpływu na kształt UE i jej przyszłość³¹. Mimo że Unia Europejska nie posiada uprawnień regulacyjnych w dziedzinie służby cywilnej poszczególnych państw członkowskich to w istocie może za pomocą różnych mechanizmów wpływać na nie. W szczególności służą do tego takie instrumenty jak Multi-level Government. Samo pojęcie governance jest tłumaczone jako zarządzanie lub zarządzanie publiczne. Z kolei termin zarządzanie jest dość mocno osadzony w naukach ekonomicznych. Z kolei z czasem znalazł swoje zastosowanie także w naukach politycznych aby trafić do studiów europejskich³². Podkreśla to w swoich pracach J. Ruskowski³³. Co prawda zdarzają się inne podejścia to tego terminu i można spotkać tłumaczenia tego terminu jako rządzenie lub urządzenie. Wydaje się jednak że na potrzeby studiów europejskich

²⁷ W bardziej ogólnym wymiarze odniesienia do tej tematyki można odnaleźć także w Strategii Lizbońskiej przyjętej na szczycie Rady Europejskiej w 2000 r. czy Czwartym Raporcie Kohezyjnym przyjętym przez Komisję Europejską w 2006 r.

²⁸ C. Nizzo, *National public administrations and European integration*, Sigma, Francja, 1999, s. 2.

²⁹ G. Rydlewski, *Polityka i administracja w rządach państw członkowskich Unii Europejskiej. Studium politologiczne*, Warszawa 2006

³⁰ Szerzej M. Zawicki, *Wprowadzenie do polityki publicznej*, Warszawa 2014.

³¹ C. Nizzo, *National public administrations and European integration*, Sigma, Francja, 1999, s. 5.

³² R. Mayntz, *From Government to Governance: Political Steering in Modern Societies*, paper presented at the International Summer Academy organised by the Institut für ökologische Wirtschaftsforschung gGmbH, titled „From Government to Governance: The Case of Integrated Product Policy (IPP)”, Würzburg, 7–11 września 2003 r.

³³

takie zaklasyfikowanie pojęcia governance nie jest uzasadnione. Governance charakteryzuje się nowoczesnym ujęciem politycznego procesu decyzyjnego³⁴.

Terminu tego używa się zatem do określenia nowej metody rządzenia³⁵. Analizując literaturę można jednak dojść do wniosku że nie ma zgody co do znaczenia terminu nowe metody zarządzania. Liczne kontrowersje jakie wynikają z definiowania tego pojęcia powodują że nowe metody zarządzania są pojęciem wyczerpującym wiele istotnych elementów, których łączne zdefiniowanie wydaje się nie do końca możliwe³⁶. Zarządzaniem U. Diedrichs'a *ciągły proces polityczny wyznaczający społeczeństwu jasne cele, a także interweniowanie w razie potrzeby, aby wspomóc realizację tych celów*³⁷. Na zarządzanie można zatem spojrzeć poprzez różnego rodzaju optyki zarówno politologiczne jak i innych nauk. Każde definiowanie tego pojęcia może wprowadzić pewien chaos i nowy paradygmat co powoduje że pojęcie to zmienia swoje znaczenie. Jak wspomina J. Ruskowski zarządzanie znalazło swoje miejsce także w opisie funkcjonowania Unii Europejskiej³⁸ Chodzi w nim o zarządzanie ponad granicami państw członkowskich³⁹.

Reasumując należy przyjąć że tzw. Nowe Metody Zarządzania to te cechy procesu decyzyjnego i zarazem implementacyjnego, które zawierają elementy innowacyjne, i nie wchodzą w skład żadnej ze struktur instytucjonalnych danej polityki⁴⁰. Z Governance wiąże się pojęcie Multi-Level Governance. MLG to pewna idea, która wskazuje na sposób podejmowania wiążących decyzji w Unii Europejskiej w oparciu o gęstą sieć publicznych i prywatnych aktorów którzy działają i współpracują w układzie horyzontalnym i wertykalnym.

Sama debata o MLG jest obecna w szeroko rozumianym europejskim dyskursie kilku lat i wywołana jest przeobrażeniami jakie zaszły w zakresie prowadzenia polityki sektorowych i systemu decyzyjnego Unii Europejskiej. W. Wallace podaje iż MLG nie jest zestawem instytucji podobnych do rządu ale pewnego typu ideą, pojęciem abstrakcyjnym odnoszącym się do sieci państwowych i niepaństwowych aktorów współpracujących ze sobą, aby osiągnąć to, czego państwa członkowskie ze względu na postępy integracji nie są w stanie przyjąć na drodze międzyrządowych negocjacji⁴¹.

³⁴ Por. J. Kolarska-Bonińska (red) *Nowe metody zarządzania w Unii Europejskiej*, Warszawa 2009, s. 16.

³⁵ J. Ruskowski, *Multi-level Governance. Paradygmat teoretyczny* [w:] J. Ruskowski, L. Wojnicz (red), *Multi-Level Governance w Unii Europejskiej*, Szczecin-Warszawa 2013, s. 8

³⁶ U. Diedrichs, *Metody zarządzania w Unii Europejskiej* [w:] J. Kolarska-Bonińska (red) *Nowe metody zarządzania w Unii Europejskiej*, Warszawa 2009, s. 13.

³⁷ *Ibidem*, s. 15

³⁸ J. Ruskowski, *Ponadnarodowość w systemie politycznym Unii Europejskiej*, Warszawa 2010.

³⁹ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:211:0001:0027:PL:PDF>, data wejścia 15.04.2015.

⁴⁰ U. Diedrichs, *Metody zarządzania w Unii Europejskiej* [w:] J. Kolarska-Bonińska (red) *Nowe metody zarządzania w Unii Europejskiej*, Warszawa 2009, s. 29

⁴¹ Por. M. Wallace, *Less than a federation, more than a regime; The Community as a political system* [w:] H. Wallace, W. Wallace, M. A. Pollack (eds), *Policy making in the European Union*, Oxford 2005, p.20-59.

R. Duda powołując się na P. Schmitter'a podaje że MLG może być zdefiniowany jako pewien układ aranżowany w celu podejmowania prawnie wiążących decyzji, który angażuje wielość z jednej strony politycznie niezależnych, ale z drugiej strony współzależnych, aktorów zarówno prywatnych jak i publicznych. W oparciu o mniej lub bardziej ciągly system negocjacji/ deliberacji i implementacji, operują na różnych poziomach terytorialnej agregacji, które nie wyznaczają wyłącznych politycznych funkcji i nad którymi nie można ustanowić żadnej formy hierarchii politycznej władzy⁴². W doktrynie dotyczącej studiów europejskich spotkać można wiele innych definicji⁴³.

Mają one jednak wspólne cechy, które świadczą o tym że: MLG skupia uwagę na systemie zarządzania Unią Europejską, który obejmuje ponadnarodowe, narodowe, subnarodowe i regionalne płaszczyzny oraz aktorów państwowych i niepaństwowych, ponadto MLG podkreśla negocjacje oraz różne formy współpracy pomiędzy poszczególnymi aktorami tego procesu, zwraca uwagę na rolę partnerów społecznych w szczególności eksponując zasadę partnerstwa, ponadto system wielopoziomowego zarządzania nie tworzy żadnych prawnych ram współpracy pomiędzy poszczególnymi szczeblami zarządzania⁴⁴. Reasumując MLG zakłada istnienie wielopoziomowych sieci współpracy w ramach Unii Europejskiej.

Multi-Level Governance można podzielić sektorowo ze względu na realizowanie przez Unię Europejską polityki sektorowe⁴⁵. Podział ten wynika również z tego że w działalność Unii Europejskiej angażują się różni aktorzy zarówno na poziomie ponadnarodowym, narodowym, subnarodowym, regionalnym czy lokalnym. MLG to nowoczesny paradygmat zarządzania Unią Europejską. Ma ono bezpośredni styk z procesami europeizacji które w wyniku sprawowania odpowiedniego władztwa na różnych poziomach, wpływają bezpośrednio czy to pośrednio na dokonujące się zmiany w państwach członkowskich. W tym kontekście należy przyjąć iż MLG oraz procesy europeizacji administracji publicznej stały się faktem. Wpływają one na ustawodawstwo Unii Europejskiej oraz wdrażanie polityk publicznych, formalną współpracę urzędników administracji publicznej, co przyczynia do tworzenia się odpowiedniej kultury organizacyjnej (administracyjnej), orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej a także tworzenie odpowiednich sieci współpracy⁴⁶. Wyrazem europeizacji jest zapis traktatowy mówiący o tym że zasada swobodnego przepływu nie obejmuje zatrudnienia w służbie cywilnej.

⁴² R. Duda, *Multi-Level Governance – MLG. Nowy sposób zarządzania Unią Europejską w obliczu procesów integracji i regionalizacji*, Wrocław 2013, za: P. Schmitter, *Democracy in Europe and Europe's Democratization* [w:] Journal of Democracy, vol. 17, no 4, s. 72.

⁴³ W. Wallace, H. Wallace, M.A. Polack, (eds.) *Policy-making in the European Union*, Oxford 2005; L. Hooghe, G. Marks, *Multi-Level Governance and European Integration*, Rowman 2001; I. Bache, M. Flinders (eds.), *Multi-Level Governance*, Oxford 2004; S. Piattoni, *The Theory of Multi-Level Governance; conceptual, empirical and normative challenges*, Oxford 2010.

⁴⁴ R. Duda, *Multi-Level Governance – MLG. Nowy sposób zarządzania Unią Europejską w obliczu procesów integracji i regionalizacji*, Wrocław 2013, s. 134.

⁴⁵ M. Poboży, (red), *Polityki sektorowe Unii Europejskiej*, Warszawa 2010.

⁴⁶ D. Bossaert, Ch. Demmke, *Służba cywilna w państwach akcesyjnych, tendencje i wpływ procesów integracyjnych*, Instytut Europejski, Łódź 2003, s. 78-79.

W celu przeciwdziałania różnicom interpretacyjnym w poszczególnych krajach członkowskich w odniesieniu do zakresu podmiotowego administracji publicznej Europejski Trybunał Sprawiedliwości zdefiniował jej rozumienie na poziomie wspólnotowym. Należy jednak wskazać, iż interpretacja Trybunału ma charakter zawężający⁴⁷.

Zgodnie z jego orzecznictwem zasada swobodnego przepływu osób może być wyłączona tylko do tych stanowisk, na których wykonuje się, pośrednio lub bezpośrednio zadania powierzone przez prawo publiczne i strzeże interesu państwa lub innych instytucji prawa publicznego⁴⁸. Realizacja tych zadań zakłada bowiem szczególny związek pomiędzy osobami zajmującymi stanowiska publiczne a państwem, jak również wzajemność ich szczególnych praw i obowiązków tworzących podstawę dla ustanowienia wymogu posiadania obywatelstwa⁴⁹.

W sprawie Komisji Europejskiej przeciwko Luksemburgowi⁵⁰, dotyczącej odwoływania się przez Luksemburg do przepisu Konstytucji, stanowiącego, iż wyłącznie obywatele luksemburscy mogą być zatrudniani na stanowiskach cywilnych i wojskowych, Europejski Trybunał Sprawiedliwości, zarzucił Luksemburgowi naruszenie przepisów w sprawie swobodnego przepływu osób na terytorium Unii Europejskiej⁵¹.

Luksemburg wyłączył, co do zasady możliwość zatrudniania nie – obywateli na stanowiskach urzędników służby cywilnej i pracowników publicznych w sektorach: badań naukowych, edukacji, zdrowia, wewnętrznego transportu, poczty i telekomunikacji oraz usług w zakresie dystrybucji wody, gazu i elektryczności. Ograniczenie to miało charakter generalny i nie różnicowało tych stanowisk ze względu na zakres i rodzaj zadań czy szczebel w hierarchii. Jego uzasadnienie opierało się na założeniu, iż wymóg obywatelstwa dotyczy wszelkich stanowisk, na których wykonuje się zadania dla państwa lub dla władz publicznych, w tym także stanowisk wykonawczych, technicznych czy obsługowych⁵².

W szczególności, jeśli chodzi o nauczycieli, podnoszono, iż warunek obywatelstwa łączy się z sytuacją demograficzną kraju oraz z koniecznością zapewnienia przekazywania uczniom wartości narodowych i tradycyjnych. Europejski Trybunał Sprawiedliwości nie podzielił tej argumentacji w odniesieniu do określonych kategorii nauczycieli, w tym nauczycieli szkół ponadpodstawowych i lektorów języków obcych.

Stwierdził bowiem, iż edukacja dotycząca wyrabiania poczucia tożsamości narodowej uczniów następuje dzięki jednolitym standardom naboru, w tym szkolenia, doświadczenia i znajomości języka przez nauczycieli⁵³. Podstawowym, potwierdzonym przez Trybunał zarzutem

⁴⁷ Ibidem, s. 57.

⁴⁸ Ibidem

⁴⁹ EuGH, Urteil v. 2.7.1996, RS C-473/93, Sig. 1996, 3207- Kommission der EG/Grossherzogtum Luxemburg, pkt. 2.

⁵⁰ Commission v. Luxemburg, C-473/93.

⁵¹ AN, *Normatywna i pozanormatywna implementacja wartości służby cywilnej w Polsce*, Warszawa 2011, s. 40.

⁵² EuGH, Urteil v. 2.7.1996, RS C-473/93, Sig. 1996, 3207- Kommission der EG/Grossherzogtum Luxemburg, pkt. 25.

⁵³ Ibidem, pkt. 35.

Komisji wobec Luksemburga było, iż wyłączył on, z zasady dostępność całych obszarów (sektorów) zawodowych dla obywateli państw członkowskich Unii Europejskiej⁵⁴.

Tymczasem, o ile niewątpliwie wybrane stanowiska mogą podlegać warunkowi posiadania obywatelstwa, o tyle nie usprawiedliwia to wprowadzenia generalnego zakazu dla nie – obywateli w tym zakresie⁵⁵. Należy stwierdzić, iż przykład Luksemburga trafnie obrazuje kierunek orzecznictwa Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości, jeśli chodzi o rozumienie pojęcia administracji publicznej w kontekście swobodnego przepływu osób – obywateli Unii Europejskiej⁵⁶.

Należy wskazać, że w polskim ustawodawstwie, w ustawie o służbie cywilnej z dnia 21 listopada 2008 r.⁵⁷ po raz pierwszy w historii obowiązujących pragmatyk służbowych wprowadzono możliwość ubiegania się o stanowisko w służbie cywilnej przez obywateli Unii Europejskiej oraz przez inne osoby, które na mocy umów międzynarodowych lub przepisów prawa wspólnotowego mają prawo do podjęcia zatrudnienia na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Inicjatywę w tym zakresie ma mieć dyrektor generalny, który ma decydować, za zgodą Szefa Służby Cywilnej, o jakie stanowiska w jego urzędzie, na których wykonywana praca nie polega na bezpośrednim lub pośrednim udziale w wykonywaniu władzy publicznej i funkcji mających na celu ochronę generalnych interesów państwa, mogą ubiegać się obywatele Unii Europejskiej.

Oprócz powyższego obostrzenia dotyczącego rodzaju wykonywanych zadań kandydat na stanowisko w służbie cywilnej powinien posiadać znajomość języka polskiego potwierdzoną stosownym dokumentem urzędowym, wymienionym w rozporządzeniu Prezesa Rady Ministrów⁵⁸. Wydaje się, że wspomniany przepis będzie miał wąskie i raczej sporadyczne zastosowanie w polskiej służbie cywilnej, do której należą funkcjonariusze administracji rządowej z definicji wykonujący zadania państwa sensu stricto, a nie np. nauczyciele, lekarze czy naukowcy jak może to mieć miejsce w innych systemach⁵⁹.

Niemniej jednak na podkreślenie zasługuje fakt dostosowania przepisów do ustawodawstwa wspólnotowego w tym zakresie i każdorazowe zindywidualizowanie decyzji o dopuszczeniu cudzoziemca do służby cywilnej, zgodnie z orzecznictwem Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości.

W praktyce w tzw. starych państwach członkowskich Unii Europejskiej od 60 do 90% stanowisk pracy w służbie publicznej jest otwartych dla obywateli innych państw członkowskich, co oznacza, że tylko od 10 do 40% stanowisk jest zarezerwowanych dla obywateli danego

⁵⁴ AN, *Normatywna i pozanormatywna implementacja wartości służby cywilnej w Polsce*, Warszawa 2011, s. 40.

⁵⁵ EuGH, *Urteil v. 2.7.1996, RS C-473/93, Sig. 1996, 3207- Kommission der EG/Grossherzogtum Luxemburg*, pkt. 47.

⁵⁶ AN, *Normatywna i pozanormatywna implementacja wartości służby cywilnej w Polsce*, Warszawa 2011, s. 40-43.

⁵⁷ Dz. U. Nr 227, poz. 1505.

⁵⁸ Art. 5 ustawy z dnia 21 listopada 2008 r. o służbie cywilnej.

⁵⁹ AN, *Normatywna i pozanormatywna implementacja wartości służby cywilnej w Polsce*, Warszawa 2011, s. 40-43

państwa⁶⁰. Ze względu na wspomniany wąski zakres podmiotowy trudno jednak odnosić te wielkości do sytuacji w polskiej służbie cywilnej.

Trybunał Sprawiedliwości w ramach swojego orzecznictwa ustanawia także europejskie standardy prawa administracyjnego, w tym służby cywilnej, stanowiące tzw. „nie – sformalizowane *acquis communautaire*”. Opierając się na dotychczasowym dorobku i orzecznictwie narodowych sądów administracyjnych, definiuje i redefiniuje go w odniesieniu do wszystkich Państw Członkowskich, w tym poprzez interpretację prawa wspólnotowego w odpowiedzi na zapytania sądów narodowych w konkretnych sprawach⁶¹.

W konsekwencji, stosując prawo narodowe i ponadnarodowe, właściwe instytucje narodowe sukcesywnie zaczynają wdrażać jednakowe standardy⁶². W tym kontekście proces europeizacji staje się procesem o charakterze top-down. Wartości i normy są dystrybuowane ze szczebla ponadnarodowego na poziom narodowy. Jest to swoistego rodzaju europeizacja góra-dół.

Państwa członkowskie w tym Polska przyjmuje odpowiednie wartości i normy oraz stara się je implementować do polskiego systemu prawnego czy polityki. Takimi wartościami które w ramach europeizacji Polska wprowadziła do polskich regulacji z zakresu służby cywilnej są: zawodowy charakter służby, otwartość, przejrzystość, odpowiedzialność, wydajność czy może efektywność.

Służba cywilna w Polsce stała się zawodowa co oznaczało nic innego jak działanie na podstawie i w granicach prawa, ponadto samo przestrzeganie prawa przez urzędników Służby cywilnej. Z zasadą zawodowości wiążą się także inne takie jak neutralność, jasne określenie praw i obowiązków, czy godna i jawna płaca. Ponadto równie istotne jest usankcjonowanie odpowiedzialności urzędnika służby cywilnej⁶³. W sukurs regulacji o służbie cywilnej wprowadzono przepisy dotyczące Europejskiego Kodeksu Dobrej Praktyki Administracyjnej. Jego postanowienia pojawiły się w licznych zaleceniach i wytycznych. Ów proces europeizacji administracji został zauważony i otrzymał nazwę tworzenia się europejskiej przestrzeni administracyjnej.

Owe wytyczne i zalecenia są tzw. aktami nieustawodawczymi albo inaczej *soft law*. Ich wdrażanie jest typowym przykładem zachodzących procesów europeizacyjnych⁶⁴. Tworzenie europejskiej przestrzeni administracyjnej ma wskazać że administracje 28 państw członkowskich wdrażają ogólne wspólne standardy z zakresu tzw. dobrej administracji.

Reasumując można przyjąć że proces europeizacji ma niewątpliwy wpływ na struktury, procedury, i regulacje służby cywilnej w Polsce. W wyniku wdrażania *acquis communautaire* Unia Europejska mogła weryfikować zdolność polskiego systemu administracji publicznej

⁶⁰ Sigma paper, CCNM/SIGMA/PUMA(99)44/REV1, SIGMA-OECD, Paris, 1998, s. 23.

⁶¹ AN, *Normatywna i pozanormatywna implementacja wartości służby cywilnej w Polsce*, Warszawa 2011, s. 40-43.

⁶² Sigma paper, CCNM/SIGMA/PUMA(99)44/REV1, SIGMA-OECD, Paris, 1998, s. 17.

⁶³ D. Bossaert, Ch. Demmke, K. Nomden, R. Polet, *Civil services in the Europe of fifteen. Trends and new developments*, European Institute of Public Administration, Maastricht 2001, s. 248.

⁶⁴ A. Pacześniak, *Europeizacja polskich partii politycznych*, Warszawa 2014, s. 15.

do efektywnego działania w warunkach akcesji. W związku z tym chodziło również o transfer pewnych ogólnych wartości z poziomu ponadnarodowego na poziom krajowy. W tym kontekście zażądano na przykład utworzenia specjalnych organów i struktur, których celem było wprowadzenie skutecznego przepływu informacji w ramach służby cywilnej.

Bibliografia

1. AN, *Normatywna i pozanormatywna implementacja wartości służby cywilnej w Polsce*, Warszawa 2011.
2. Bache I., Flinders M. (eds.), *Multi-Level Governance*, Oxford 2004;
3. Bossaert D., Ch. Demmke, *Służba cywilna w państwach akcesyjnych, tendencje i wpływ procesów integracyjnych*, Instytut Europejski, Łódź 2003
4. Bossaert D., Demmke Ch., Nomden K., Polet R. *Civil services in the Europe of fifteen. Trends and new developments*, European Institute of Public Administration, Maastricht 2001,
5. Bulier S., Ardelli C., *The Europeization of national Policy?*, Queen's papers on europeization, „Public Administration”, 2005, nr 4
6. Caporaso J., *The Three World of Regional Theory*, [w:] P. Graziano, M. P. Vink, *Europeanization New Research Agendas*, New York 2007.
7. Commission v. Luxemburg, C-473/93.
8. Cowles M., Caporoso J., Risse T., *Europeization and change. Transforming Europe*, Kalifornia 2001
9. Czaputowicz J., *Suverenność państwa w Unii Europejskiej*, [w:] J. Czaputowicz (red.), *Administracja publiczna. Wyzwania w dobie integracji europejskiej*, Warszawa 2008
10. Diedrichs U., *Metody zarządzania w Unii Europejskiej* [w:] J. Kolarska-Bonińska (red) *Nowe metody zarządzania w Unii Europejskiej*, Warszawa 2009
11. Drejewska N., *Good governance w polskiej polityce regionalnej*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Ekonomia i organizacja gospodarki żywnościowej” 2010, nr 83, Warszawa 2010
12. Duda R., *Multi-Level Governance – MLG. Nowy sposób zarządzania Unią Europejską w obliczu procesów integracji i regionalizacji*, Wrocław 2013
13. Dyson K., *Introduction: EMU as integration, Europeanization and Convergence*, [w:] *European states and euro. Europeanization, Variation and Convergence*, K. Dyson (red.), Press Oxford – New York 2002
14. EuGH, Urteil v. 2.7.1996, RS C-473/93, Sig. 1996, 3207- Kommission der EG/Grossherzogtum Luxemburg, pkt. 2.
15. Flockhart T., *Europeanization or EU-ization? The transfer of European Norm across Time and Spaces*, „Journal of Common Market Studies”, t. 48, 2010, nr 4
16. Grabbe H., *How does europeization affect CEE governance? Conditionally, difusion and dyversity*, „Journal of European Publicy Policy”, 2005, nr 4
17. Grosse T. G., *W objęciach europeizacji*, Warszawa 2012

18. Holzinger K., Schimmelfenning F., *Differentiated Integration In The European Union: Many Concept, Sparse Theory. Few Data*, „Journal of European Policy”, t. 19, 2012, nr 2..
19. Hooghe L., Marks G., *Multi-Level Governance and European Integration*, Rowman 2001
20. Howell K. E., *Developing Conceptualizing of Europeanization; A study of Financial Services*, „Politics”, t. 24, 2004, nr 1,
21. Howell K. E., *Europeanization, Policy Transfer, Convergence and Lesson-Drawing; Case Studies of UK and German Financial Services Regulation*, Journal of Banking Regulation, t. 6, nr 1
22. <http://aei.pitt.edu/1720/1/Howell>, pdf,
23. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:211:0001:0027:PL:PDF>,
24. Kolarska-Bonińska J. (red) *Nowe metody zarządzania w Unii Europejskiej*, Warszawa 2009
25. *Koncepcja good governance – refleksje do dyskusji*. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Departament Koordynacji Polityki Strukturalnej, Warszawa 2008.
26. Landrech R., *Europeanization and Political Parties. Towards a Framework for analysis*, „Party Politics”, t. 8, 1999, nr 4
27. March J. G., Olsen J. P., *Instytucje. Organizacyjne podstawy polityki*, Warszawa 2005
28. Mayntz R., *From Government to Governance: Political Steering in Modern Societies*, paper presented at the International Summer Academy organised by the Institut für ökologische Wirtschaftsforschung GmbH, titled „From Government to Governance: The Case of Integrated Product Policy (IPP)”, Würzburg, 7–11 września 2003 r..
29. Nizzo C., *National public administrations and European integration*, Sigma, Francja, 1999
30. Nowak B., Riedel R., *Europeizacja. Teorie, mechanizmy, wyzwania, agenda badawcza*, [w:] *Polska i Europa Środkowa. Demokratyzacja. Konsolidacja, Europeizacja*, B. Nowak, R. Riedel (red.), Lublin 2010
31. Paczeński A., *Europeizacja polskich partii politycznych*, Warszawa 2014
32. Piattoni S., *The Theory of Multi-Level Governance; conceptual, empirical and normative challenges*, Oxford 2010.
33. Poboży M., (red), *Polityki sektorowe Unii Europejskiej*, Warszawa 2010.
34. Rozporządzenie Rady UE i Komisji 1083/2006 ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju, Dz. U. z 2006, Nr 227, poz. 1658.
35. Ruskowski J., *Multi-level Governance. Paradygmat teoretyczny* [w:] J. Ruskowski, L. Wojnicz (red), *Multi-Level Governance w Unii Europejskiej*, Szczecin-Warszawa 2013
36. Ruskowski J., *Ponadnarodowość w systemie politycznym Unii Europejskiej*, Warszawa 2010.
37. Ruskowski J., *Wstęp do studiów europejskich*, Warszawa 2007
38. Rydlewski G., *Polityka i administracja w rządach państw członkowskich Unii Europejskiej. Studium politologiczne*, Warszawa 2006
39. Sandholtz W. *Membership Matters: Limits of The functional Approach to European Institutions*, „Journal of Common Market Studies”, t. 34, 1996, nr 3

40. Schmitter P., *Democracy in Europe and Europe's Democratization* [w:] *Journal of Democracy*, vol. 17, no 4
41. Sigma paper, CCNM/SIGMA/PUMA(99)44/REV1, SIGMA-OECD, Paris, 1998
42. Ustawa z dnia 21 listopada 2008 r. o służbie cywilnej.
43. Wach K., *Europeizacja małych i średnich przedsiębiorstw*, Warszawa 2012.
44. Wallace M., *Less than a federation, more than a regime; The Community as a political system* [w:] H. Wallace, W. Wallace, M. A. Pollack (eds), *Policy making in the European Union*, Oxford 2005
45. Wallace W., Wallace H., Polack M.A., (eds.) *Policy -making in the European Union*, Oxford 2005
46. Waltz K., *Teoria stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2006
47. Wong R., *The Europeization of Foreign Policy* In H. Christopher, M. Smith, eds., *International Relations and the European Union*, United Kingdom 2005
48. Zawicki M., *Wprowadzenie do polityki publicznej*, Warszawa 2014.

THE CURRENT ROLE OF POLISH EMIGRANTS IN THE UNITED KINGDOM VS STEREOTYPICAL PERCEIVING THEM AS ONE OF THE SLAVIC MINORITIES

Streszczenie

Artykuł zatytułowany *Współczesna rola emigrantów polskich w Wielkiej Brytanii a stereotypowe postrzeganie mniejszości słowiańskiej* ma na celu odpowiedzenie na pytanie jaką funkcję pełni obecna fala emigracyjna Polaków w Zjednoczonym Królestwie oraz zaprezentowanie jak różna jest od tej, poakcesyjnej. Wykazując różnice między poszczególnymi etapami migracyjnymi i ich cechami charakterystycznymi posłużono się metodą analizy porównawczej, analogii oraz techniką obserwacji pośredniej kontrolowanej, skategoryzowanej. Posłużono się danymi statystycznymi pochodzącymi z Głównego Urzędu Statystycznego, *Office for National Statistics, Department for Work and Pensions, Trading Economics, EF English Proficiency Index* oraz *Migration Observatory*. Do wykonania kwerendy, której wynikiem jest niniejszy artykuł wykorzystano także wyniki badań przeprowadzonych przez G. Borjas, R. B. Freeman, L. F. Katz oraz M. Ruhs i C. Vargas – Silva. Opracowanie odpowiada na pytanie, jaką rolę odgrywają Polscy emigranci, rozważając aspekty gospodarcze i demograficzne. Pokazuje również, jak stereotypy wykreowane w latach 2004-2008 bycia opieszalymi, wyjeżdżającymi w celu pozyskania benefitów socjalnych, wpływają na obecny stosunek rządu i społeczeństwa Brytyjskiego do współczesnej fali emigracyjnej, twierdząc, że negatywnie wpływa to na poziom zatrudnienia wśród obywateli Królestwa.

Słowa kluczowe: emigracja, imigracja, stereotypy, implementacja, zatrudnienie, PKB, gospodarka, demografia, mniejszość, fala emigracyjna

Summary

The paper deals with the current role of Polish emigrants in the United Kingdom and the stereotypes being created in the previous emigrational wave. The thesis is that the role of all those coming to Great Britain is decreased and even unnoticed due to the standard images that were formed by Poles in 2004 – 2008. It uses the comparative method, analogy in order to determine the differences between Polish immediate post-accession society in the UK and those after 2009. As far as the technique is concerned, it uses categorized controlled indirect observation. It is divided

into the particular sections. The first one is an introduction, in which it presents the current situation of Poles living in the UK – number of them and how it has been changed for the last 4 years. It consists of information on what kind of reaction their staying there has created not only among the citizens but also from the British Government side. Next, it is historical perspective, presenting the time since Poles have started to arrive to the UK. It is stated clearly that the date opening the new unit in the British migration policy was 2004 year, when Poland became the member of the European Union. This part of the article is divided into 2. Firstly, it presents the number of Poles coming to the UK from 2004 up to 2008. It is done in the terms of age, qualifications, reason, the level of knowing English language as well as the sectors of employment, what kind of benefits and how much was taken by Poles at that time. Secondly, it presents the time from 2008 up to now and it is done exactly in the same. Apart from that, it shows the Polish minority in the other EU and non-EU nationalities background. The third part of the article shows the role Polish emigrants play in the UK. It deals with filling the gaps in some employment sectors, increasing Gross Domestic Product and filling the gaps in the national demography. The last but not least part displays the theoretical concepts of stereotypes and their implementation in the case of Polish minority, namely gaining social security benefits, causing an unemployment and staying lazy as well as not being able to work effectively. Conclusion answers the question whether Polish emigrants are important and what is their real role at present.

Keywords: emigrants, immigration, stereotypes, implementation, employment, GDP, economy, demography, minorities, emigration wave

Introduction

Nowadays, Polish people apart from the Indian ones, constitute one of the largest foreign citizens group living in the United Kingdom and its number is still increasing. In 2011 it was estimated by the Office for National Statistics that the whole number of them was 532 thousand¹ whereas two years later, in 2013 Migration Observatory shown that the number of Poles was accounted for about 13% of the total, 7.8 million of individuals arriving to the islands.² Główny Urząd Statystyczny has presented that the whole number of those who have decided to live in Great Britain is 642 thousand.³

The strong income of the emigrants, especially from the Central and East Europe has started to create frustrations among the British habitants as well as strong reactions from the

¹ Polish People in the UK – Half a million Polish Residents., Office for National Statistics 2011., <http://www.ons.gov.uk/ons/rel/migration1/migration-statistics-quarterly-report/august-2011/polish-people-in-the-uk.html>, access on 9.04.2015.

² Migrants in the UK., The Migration Observatory., <http://www.migrationobservatory.ox.ac.uk/briefings/migrants-uk-overview>., access on 9.04.2015.

³ Główny Urząd Statystyczny., Departament Badań Demograficznych i Rynku Pracy., <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-ludnosci/>., access on 9.04.2015.

Government, ruled by D. Cameron. Prime Minister has announced deep changes in the British migration policy. As the Conservatism representative, because of being against helping all those coming to the islands without knowing English language as well as not working but living in the UK or sending money to the country of origin, he is in favour of taking measures reducing the number of arrivals to 100 thousand.⁴ The decision has been the effect of stereotypical perceiving of immigrants, among of many Poles whose, in Britain's opinions, main aim of living in the UK is not working but taking social security benefits. This trend was characteristic for the previous emigration wave thanks to which the current role of Polish emigrants in Great Britain is decreased and frequently unnoticed. In order to justify the thesis it is absolutely necessary to start with the description of Polish emigration's history to the United Kingdom.

Historical perspective

2004 has occurred to be the decisive moment in the migration policy both of Poland and Great Britain. Accession 8 migrants, amid them Poland, has the profound impact on the decisions being made by people unsatisfied with their lives in their own countries as well as all those, whose aim is to enhance their educational background. Opening not only the labour but also educational market has allowed Polish citizens to decide to emigrate and the UK, because of stable economy, has occurred to be one of the best destinations.⁵

Office for National Statistics shows that in the end of 2004, the amount of Polish citizens was 100 thousand.⁶ This number was gradually increasing up to 2008, when the immigration achieved a peak and its total number of Poles was estimated at almost 400 thousand.⁷ Taking their main reasons of emigration into consideration, it must be emphasized that they left Poland in order to find well-paid job in a new place of living.⁸ However, the statistics show that the unemployment rate among the foreigners coming to the UK from the East was high. In the end of 2004, when 100 thousand Polish citizens decided to work abroad, only 50% of them found the work.⁹ Two years later, in 2006 the situation was even worse. According to the Office for National Statistics, in the end of 2006 approximately 300 thousand of Polish citizens decided to work in Great Britain.¹⁰ But the same research displays that less than half of them

⁴ The Conservative Party Manifesto 2015., Conservatives., <https://www.conservatives.com/Manifesto.>, access on 1.05.2015.

⁵ Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004-2011., Główny Urząd Statystyczny., Departament Badań Demograficznych., [http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-ludnosci/.](http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-ludnosci/), access on 4.04.2015.

⁶ Polish People in the UK – Half a million Polish Residents., op. cit.

⁷ Ibidem.

⁸ S. Blinder., *Immigration by Category: Workers, Students, Family members, Asylum Applicants.*, Migration Observatory., <http://www.migrationobservatory.ox.ac.uk/briefings/immigration-category-workers-students-family-members-asylum-applicants.>, assess on 18.04.2015.

⁹ Polish Born People in Employment in the UK., Office for National Statistics., <http://www.ons.gov.uk/ons/rel/migration1/migration-statistics-quarterly-report/august-2011/polish-people-in-the-uk.html.>, assess on 18.04.2015.

¹⁰ Polish People in the UK – half a million Polish Residents., op. cit.

was employed.¹¹ Similar it was in 2008 when 500 thousand of Poles was outside the country, solely 390 thousand of them was working.¹²

It is not difficult to assume what was their main source of income. Department for Work and Pensions shows that the number of Polish people applying for National Insurance Number in the mentioned period of time, was one of the highest since Poles had started to arrive to Great Britain. From 2004, when the number of immigrants was relatively low, 61 120 NINOs was given.¹³ 2006 and 2008, the time when the Polish emigration reached the highest number, it was given respectively 220 430 and 270 660 numbers.¹⁴ It is crucial to emphasize that this particular number allows all foreigners living on the islands to apply for social security benefits not only for them as the immigrants but also their families, especially for children.¹⁵ What is more, they had and still have guaranteed that not only relatives being with the emigrant in the UK has a right to get the benefits packages but also all those who have stayed in the country of emigration. This is because of Great Britain being in the European Union structure, whose main goal is to provide all the citizens with the same rights.¹⁶ Having no employment, Polish citizens were obliged to get the number in order to obtain money to live.

Apart from unemployment benefits, which are still given all those becoming without any job but still looking for, Great Britain offers so called Child Benefit for all those coming to the country with one child or more below 16 years. When the family has one child, it has right to get 20,3 pounds every week whereas those having more than one, can apply for 13,4 pounds per week.¹⁷ Moreover, it is possible to prolong getting the benefit to the moment that a child would be 19 but the only condition is that they have to learn full time.¹⁸ It must be stated clearly that in the opposition to Poland, in Great Britain unemployment rate is given not only people not working but also those who decided not to be employed because of having child or working, but only part time.¹⁹ National Health System is also offered Polish emigrants coming to the island and staying without any incomes because it is paid by the local Government.²⁰

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

¹³ NINo allocations to adult overseas nationals entering the UK., Department for Work and Pensions., GOV.UK., <https://www.gov.uk/government/statistics/national-insurance-number-allocations-to-adult-overseas-nationals-entering-the-uk>., assess on 18.04.2015.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ National Insurance Number., GOV.UK., <https://www.gov.uk/national-insurance/your-national-insurance-number>., 19.04.2015.

¹⁶ M. Duszczyk., *Zasady przemieszczania się obywateli polskich po 1 maja 2004.*, w: *Migracje zarobkowe polskiej młodzieży. Badania i analizy.*, Urząd Komitetu Integracji Europejskiej., red. E. Nowicka., Warszawa 2004., s. 18.

¹⁷ Claim Child Benefit., GOV.UK., <https://www.gov.uk/child-benefit/overview>., assess on 19.04.2015.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ The National Health System in England., NHS., <http://www.nhs.uk/NHSEngland/thenhs/about/Pages/overview.aspx>., assess on 19.04.2015.

There were a lot of reasons why so many Polish emigrants were not able to get the job after arriving to the UK. First and maybe the foremost at that time, it was the lack of sound knowledge of English language. English Proficiency Index shows that between 2004 and 2008 the EPI SCORE among the Polish emigrants in Great Britain was less than 54,5.²¹ It created huge problems with the proper communication and, at the same time, resulted in staying without any job to do in exchange for money. Apart from that, money taken as a social benefit package was so high that it was not profitable to work and bring up children, at the same time. In comparison with what was offered by the homeland and Great Britain for mothers, for instance, it was more economic to live there than stay in the country. In other words, the migration wave between 2004 and 2008 was one of the most passive that have ever emigrated to the UK. It is not a mystery that although its main reason of coming to the islands was work, in fact it was strong desire to get money for doing nothing.

The situation has started to change after 2008 when Great Britain has begun to be the main destination for all those graduating from the Universities and not being able to find the work in the country, eventually for the lowest salary or those desiring to go there for studying. Office for National Statistics shows that in 2009 and 2010 respectively 510 thousand and 550 thousand people decided to leave Poland.²² Simultaneously, the same source presents that the employment rate among Poles in this period of time was one of the highest one. Taking into consideration the fact that more than half a million emigrated to the UK, more than 400 thousand has found the job.²³ It cannot be unnoticed that the main reason of emigration has been and still is work.²⁴ However, the second migration wave has found what it was really interested in. They have been able to find the financial source not only for them but also for their relatives taken from the country. The four main employment sectors by the Polish migrants are occupied by the professions such as elementary process plant occupations (43,3%), cleaning and housekeeping managers and supervisors (38,6%), food preparation and hospitality trades (31,6%) as well as elementary cleaning (30,5%).²⁵ Although, the sectors chosen by our natives to work are highly desirable and not always adequate to the qualifications, it allows them to live on their own not obtaining social benefits packages, like it was previously. It is illustrated by the data displayed by the Department for Work & Pensions showing that the amount of NINo numbers given Poles after 2009 was definitively lower in the comparison with the period between 2004 and 2008. Between 2009 and 2010 the number of Poles decided to work in Great Britain was more than 500 thousand and, at the same time, only 69 thousand

²¹ EF English Proficiency Index., <http://www.ef.pl/epi/>., access on 15.04.2015.

²² Polish People in the UK – half a million polish residents., op. cit.

²³ Polish Born People in Employment in the UK., Office for National Statistics., op., cit.

²⁴ S. Blinder., op., cit.

²⁵ Top – 10 occupations of foreign – born workers, 2013., Migration Observatory., <http://www.migrationobservatory.ox.ac.uk/data-and-resources/tables/top-10-occupations-foreign-born-workers-2013>., assess on 21.04.2015.

NINos was taken.²⁶ Similarly it was between 2010 – 2011 and 2011 – 2012 when the department was responsible for giving 81 thousand and more than 79 thousand numbers allowing Poles to get social benefits packages.²⁷ Thanks to that the British GNI has been increased, which is really strong emphasized in the statistics published by Trading Economics. In the time when newcomers stayed without any employment the Gross National Income was approximately 32 0000 in 2004, 34 0000 in 2006 and 38 0000 in 2008 when it was the exodus of Polish arriving to the Islands.²⁸ Apart from not knowing the language the yet another reason why they were deprived of working place was their educational background. I. Grabowska – Lusińska and M. Okólski present the research data from this period and it emphasizes that between 2004 and 2008 sole 22,5% of post accession migrants from Poland had higher education qualifications whereas near 50% had A-levels or possessed equivalent qualifications and 6% was with lower qualifications with the vocational one.²⁹ It is not a mystery that the chance for working was only for those being able to communicate, what was reserved for people graduating from the high schools.

Completely different it has been since 2009 when Great Britain has started to be the main destination both for well educated people or those desiring to study there.³⁰ Nowadays, the number of high qualified people arriving to the UK is definitively higher than it was so far. Labour Force Survey shows that more than 54 thousand immigrants in 2012 possessed higher education³¹ and the number of them is still increasing. At the same time, it must be emphasized that the amount of Poles leaving Poland and coming to the UK has degree or equivalent. In 2012 the amount of them was 135 thousand whereas in the previous migration wave it was four times less of them.³² Their educational background has enabled them to use English language fluently³³ and find the job without any obstacles. Moreover, most of them is self – employed and involved in conducting organisations of different profiles. British Chambers of Commerce is of the opinion that Polish entrepreneurs have rapidly established themselves in the last years. Research by Centre for Entrepreneurs presents that Poles rank the 6th place being ahead of France, Italy, Australia as well as Holland. More than 21 thousand Poles have set up nearly 22

²⁶ NINo allocations to adult overseas nationals entering the UK., Department for Work and Pensions., op., cit.

²⁷ Ibidem.

²⁸ United Kingdom Gross National Income., Trading Economics., <http://www.tradingeconomics.com/united-kingdom/gross-national-product>., access on 15.04.2015.

²⁹ I. Grabowska – Lusińska., M. Okólski., *Emigracja ostatnia?*, Wyd. Naukowe Scholar., Warszawa 2009., s. 112.

³⁰ UNESCO shows that Great Britain has been the main destination for young people whose emigration reason is to study and staying there in order to find well paid job., M. Świąchowicz., R. Gębura., *Światowcy na stypendium*., “Newsweek” 8/2015., s. 34.

³¹ Statistics on Polish immigrants according to LFS 2012., Office for National Statistics., op. cit.

³² Ibidem.

³³ EF English Proficiency Index shows that the number of Poles knowing English is still increasing. In 2012, the Epi Score was more than 58, 2013 it was 62 and in 2014 it was more than 64., EF Proficiency Index., op. cit.

thousand companies in the UK, while another 65 thousand Poles are self-employed.³⁴ It allows Great Britain to achieve increasing amounts of GNI. For example, in 2012 it was 41 0000, in 2013 43 0000 and in 2014 it was 44 0000.³⁵

These dates show how the first migration wave immediately after accession to the European Union was different than it is at present. It is not difficult to find the broad between them as far as employment and education is concerned. Those two factors are mentioned not without any reason. They are strictly connected with the amount of taken NINo numbers and, at the same time, the number of taken social benefit packages as well as Gross National Income. The first wave was going there in order to get money without so much work what was caused by the lack of proper educational background and skills. The second one is going there with the aim of working on their own generating money not only for themselves but also for the country of their main destination, which is noticeable in the statistics. Their qualifications allow them to be perceived as highly qualified people not wanting to get money for nothing.

The role of Polish emigrants

The role of the current emigrational wave from Poland to Great Britain must be considered in the terms of the national economy as well as demography and political, social aspects. Taking the first one into consideration, it is needed to be emphasized that the actual emigrational wave to the islands is definitively better qualified than it was between 2004 and 2008. This was stated in the previous part of this article. At the same time, it should be added that the sectors of their employment not always correspond with what they really know and are able to do on their own. As it was mentioned before, they work in manufacture of food products (37,4%), manufacture of wearing apparel (33,8%), domestic personnel (31,2%) and accommodation (27,8%).³⁶ From their points of view, it is good because they have the source of money and live on their own not needing to get benefits from the Government. Similarly, it is with the British employers because they possess people to do the job for definitively less money than it would be in the case of the natives. The statistic shows that Poles working in the UK is able to earn four times as much money there as they would in their homeland even if they are only paid the minimum wage in the comparison with the British people.³⁷

It can be assumed that Polish people fill in the gaps in these employment sectors, in which British ones are not eager to work claiming that this job is definitively too hard and, at the same time, the salary is not satisfying. Apart from the fact that they are able to work for obtaining less profits, they are qualified, can communicate without any obstacles and do the

³⁴ *The first Congress of Polish Entrepreneurs in the UK.*, Export Britain., British Chambers of Commerce., <http://exportbritain.org.uk/latest-news/the-first-congress-of-polish-entrepreneurs-in-the-uk.html>, assess on 17.04.2015.

³⁵ United Kingdom Gross National Income., Trading Economics., op. cit.

³⁶ Top – 10 sectors of foreign born workers., Migration Observatory., op. cit.

³⁷ How much can Poles earn in the UK compared to back home?., Immigration Matters. The UK's leading free online immigration resource., <http://immigrationmatters.co.uk/10816.html>, assess on 26.04.2015.

job really professionally. Nevertheless, Poles are perceived as one of the determined, dynamic and resourceful communities arriving to the UK. Dr G. Thomson is of the opinion that Polish migrants have been a success story in Great Britain, bringing a whole host of skills and integrity to the UK's labour workforce. Despite being young, mobile they are over-qualified for the jobs they do.³⁸

As it is claimed by G. Borjas, the impact of immigration on the labour market is highly dependent on the skills of migrants and whether they are able to cooperate with the existing workers.³⁹ Considering the fact that Poles can speak English language fluently and are well qualified as well as manually skilled, they can work with the natives without any obstacles. When their skills substitutes with the knowledge they are perceived as ones being responsible for increasing competition in the British labour market. Although it is maintained that employing young Polish people leads to driving down wages in the short run, it must be emphasized that they have been started to be perceived as one of the best workers, being able to deal with the problems the British ones would not be able to cope with. At the same time, it eagers the employers to rise in the wages of existing workers.⁴⁰

G. Borjas, et. al holds that this emigrational wave also increases the demand for labour. Poles expand the consumers demand both for goods and services what, at the same time, leads to increasing the number of new investments. The consequence of this is greater demand for labour and thus increased wages and employment in the economy.⁴¹ It can increase competition for existing jobs but also create new jobs. It may be exemplified by what was said in the historical perspective of Polish migration to the UK. The contemporary emigrational wave is going there with the aim of creating their own businesses. For the last 3 years the number of organizations being formed by the Poles has doubled. Poles living in the islands are conducting companies in a great variety of branches. Starting with the funeral ones and ending in the highly developed IT.⁴² In these places not only Poles are employed but also Brits. Not to mention the fact that the income is being shared with the national Government thanks to which Great Britain can say that the GDP number is still increasing.

The Office for Budget Responsibility suggests higher net migration reduces pressure on government debt over time. This result is based on the fact that incoming migrants are assumed

³⁸ A. Olad., Polish migrants are dynamic and resourceful and have added 1 percent to the UK's GDP since 2005., Migrants' rights network., MRN., <http://www.migrantsrights.org.uk/blog/2011/11/polish-migrants-are-dynamic-and-resourceful-and-have-added-1-percent-uk-s-gdp-2005>., assess on 27.04.2015.

³⁹ G. Borjas., *The Economic Benefits from Immigration.*, "The Journal of Economic Perspectives", nr 2., 1995., s. 3-22.

⁴⁰ M. Ruhs., C. Vargas – Silva., *The Labour Market Effects of Immigration.*, Migration Observatory., <http://www.migrationobservatory.ox.ac.uk/briefings/labour-market-effects-immigration>., assess on 29.04.2015.

⁴¹ G. Borjas., R. B. Freeman., L. F. Katz., *How much do immigration and trade affect labour market outcomes?.*, "Brookings Papers on Economic Activity 1", 1997., s. 1-90.

⁴² As far as Polish businesses in the UK are concerned, they are divided into the categories such as building contractors, renovations & repairs, transport removals & car repairs, gardening, cleaning, baby-sitting, housekeeping and caries, health & beauty, products, materials & equipment as well as high technology., Polishchances.co.uk., <http://polishchance.co.uk/>., assess on 29.04.2015.

to be more likely to be of working age than the population in general.⁴³ In 2013 it was explored by OBR that the high net – migration variant results in a public sector net debt as a share of GDP of 73% whereas the zero net – migration variant has a consequence in a public sector net debt as share of GDP of 145%.⁴⁴ It shows that it is definitely better for Great Britain to have the immigrants amid whom the most number is constituted by Poles. If the country would be deprived of people being able to work the national debt would be about twice more. It was shown with the use of OBR adoptions the ONS low net-migration, which was +140 thousand in order to estimate central projection. It was also provided with fiscal projections assuming the ONS high net-migration variant, which was +260 thousand and the ONS zero net – migration variant.⁴⁵

These data enable to notice how crucial role is being played by all those desiring to work in Great Britain and leaving the country of birth. Polish emigrants, who constitute an enormous number in almost each of the regions in the UK have the special capabilities of doing the job, what allows the islands to achieve the higher national income than it was previously when people coming to the UK were not interested in gaining the money in exchange of work. Thanks to Poles being the part of the contemporary emigrational wave, the British economy achieves definitely more than it was between 2004-2008.

For sure, the economy is highly dependent on the demography, which in the case of the UK after 2009 when new Poles have started to arrive is being developed. As far as this particular area is concerned, it must be begun with some statistics in order to show what is real role of all those staying in the UK. Office for National Statistics shows that a quarter of births, it is 25,9% in 2012 were to mothers born outside the Great Britain and it was a slight increase from 2011, when the whole number of Poles being born there was 25,5%.⁴⁶ In 2013 however, the amount of Polish mother giving births was approximately 21,3 thousand.⁴⁷ Simultaneously, it can be said that Poland remains the most common country of birth for non-UK born mothers and this number is still increasing. In fact, 2013 is said to be the 4th year when Poles are the first ones ahead of Pakistan (18,6 thousand) and Indian (14 thousand) children.⁴⁸

Considering the demographical background of Great Britain, in which it is noticeable that the first age group is constituted by people at the age of 15-64 and followed by yet another group of youths 0-14, people 65+ is 16,4%, it is crucial that the great number of Poles is born there.⁴⁹

⁴³ Dr C. Vagras – Silva., *The Fiscal Impact of Immigration in the UK.*, Migration Observatory., <http://www.migrationobservatory.ox.ac.uk/briefings/fiscal-impact-immigration-uk>., assess on 29.04.2015.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Births in England and Wales by Parents' Country of Birth, 2012., Office National Statistics., <http://www.ons.gov.uk/ons/rel/vsob1/parents-country-of-birth-england-and-wales/2012/sb-parents-country-of-birth-2012.html>., assess on 30.04.2015.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Census 2011., Office for National Statistics., op.cit.

These data must be filled in the information that the biggest population group is consisted of young ones coming from the Central Europe. Being at the age of early 30, Poles are able to work really effectively thanks to which all those retired Brits can count on the proper pensions. Without the emigrants, the whole British population would not be described like young but rather older. It is a fact that nowadays the retirement age is 65 for male and 60 for females.⁵⁰ Nevertheless, it will have been increased for women and equal with this one reserved for men by 2018. Next, it is going to be gradually growing up to the age of 68 for both sexes to 2046.⁵¹

Analysing the above presented decisions have been made by the local Government, it may be stated that the British population is predicted to be older. In other words, it may be claimed that the country is not going to expect new citizens. At the same time, it may be concluded that all those wanting to obtain the pension would not be provided with the money because of lack of them. The mechanism is incredibly simple and the same in almost every country. If it would be deprived of new people, the older ones would be disposed of the social benefits. Taking it into consideration, it may be suggested that the best idea is to get new comers eager to work even for less money, as it was stated before. Thanks to that the demographical gaps are and still will be filled, which enables the elders to wait for the pension and get it without any problems. All those being born in the emigrational wave may be perceived as potential employees, whose incomes would be part of the GDP as well as will help the older to be retired.

The theoretical concept of stereotypes and their implementations in the case of Polish minority

The first and the same time the most common stereotype being beard in Brits' minds is that Poles are arriving to the islands in order to get the social benefits packages. The analysis being above presented allow the reader to conclude that the emigrational wave going to the country between 2004 and 2008, immediately after A8 accession, was completely different than it is nowadays. It was the time of Poles exodus, which was consisted of all those not working in the homeland, not knowing the language and not being highly qualified. This background was not able to provide them with the really well-paid job. Simultaneously, they started to apply for the money that thanks to the European Union law were reserved not only for them but also for their relatives staying in Poland. In fact, they began to live from the payments given them from the Government. The situation they were in, at that time, was definitely too difficult for them, which they were unable to cope with. Taking into consideration that fact that the number of them leaving the country was so high, and the unemployment rate amid them was also not lower, they have started to be perceived as all those using the British system as the fantastic one to live without any work.

⁵⁰ Retirement age., GOV.UK., <https://www.gov.uk/retirement-age>., assess on 1.05.2015.

⁵¹ Changes to the planned increase in State Pension Age., The National Archives., http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20121015000000/http://www.direct.gov.uk/en/N11/Newsroom/SpendingReview/DG_192159., assess on 1.05.2015.

However, the characteristic of emigrational wave has started to be changed after 2009 when the British islands have begun to be the main destination of all those graduating from the universities, which results in their high level of knowing English language as well as those having the perfect manual skills. Their reasons of choosing Great Britain as their place of live was not accidentally. They have known why they would like to live there and what they would like to do. It is not a mystery that most of them is still both employed and self-employed. The significant number of them have decided to establish their own businesses in many various areas. The numbers of taken NINOs has been fallen in the comparison with what was previously. Taking these factors into consideration, it may be assumed that they play the significant role in the British economy. Thanks to them the Gross National Income is definitively higher when we have a look at the earlier years.

Next, it is said that employing Poles disable Brits to have the job. M. Ruhs and C. Vargas-Silva are amicable that the available researches does not find a significant impact of overall immigration on unemployment in the UK, but the evidence suggests that immigration from outside the EU could have a negative impact on the employment of UK-born workers, especially during an economic downturn.⁵² Carried out by the researchers at the Department of Work and Pensions, study was devoted to the labour immigration of A8 workers influence on claimant unemployment during 2004 – 2005. It was conducted at the very beginning of the Poles emigrational wave. S. Lemos and J. Portes displayed that this wave of newcomers had an impact on wages.⁵³ Apart from that, the evidence suggests that immigration exerted an impact on the unemployment, which was highly dependent on whether it was the short emigration or the long one.⁵⁴ Considering the fact that the first emigrational wave immediately after the accession was consisted of people coming to the UK for a short time⁵⁵, whose aim was to come back to the country after the time they spent money. Analysing Short-term migration in-flow from England and Wales prepared in 2012, it may be assumed that the greatest number of Poles arrived to England for a short time was between 2004-2008. It was respectively 1,000 and more than 1,500.⁵⁶

The yet another researches carried out some years later by P. Lucchino, C. Rosazza – Bondibene and J. Portes in 2012 have provided the additional insights on the influence of immigration on employment in the UK. This one was based on a time period including the latest recession and for such a reason it was used above mentioned NINo registrations from

⁵² M. Ruhs., C. Vargas – Silva., op.cit.

⁵³ S. Lemos., J. Portes., *New Labour? The Impact of Migration from Central and Eastern European Countries on the UK Labour Market.*, IZA Discussion Paper No. 3756, Institute for the Study of Labour., Bonn., 2008.

⁵⁴ S. Lemos., J. Portes., op.cit.

⁵⁵ Short-term migration is defined as the time spent abroad. In the case of Poles migration to the UK, short-term migration means that emigrational wave is spending the time abroad from 1-3 to 12 months. In the comparison, long-term migration is 12 months and more., according to the Migration Observatory., op.cit.

⁵⁶ Mid-2012 Short-term Migration Estimates for England and Wales., Office for National Statistics., op.cit.

2011.⁵⁷ Their results show that there is no significant impact of immigration on the claimant count rate. Moreover, the effects hold even during periods of low economic growth or recession.⁵⁸ Next, conducted by Migration Advisory Committee research studied the impact on the employment of UK-born people with the use of data from the Labour Force Survey for 1975-2010. It finds out that non-EU migrants were responsible for increasing unemployment rate among the British society but not all those coming from the East Centre Europe.⁵⁹ From what was previously said, it may be assumed that Polish people arriving to the UK at present cannot be responsible for the high unemployment rate amid the British society. Despite filling in the gaps in those sectors, in which the natives are not eager to work because of low salaries and, at the same time, increasing the GDP in the whole country, it is scientifically proved that their skills and knowledge are highly desirable in the British economy.

The British Government's representatives are of the opinions that Polish people are arriving to the country in order to obtain social security benefits, which is an absurd, which has been proved in this comparative analysis and the native society claim that Poles are incredibly lazy. It is the next stereotype being created during the previous emigrational wave from Poland, when most of the society was unemployed and even not looking for the job. The data shown in the second and the third part of this article displays that the current employment rate amid the Polish immigration is one of the highest that have ever been. Office for National Statistics presents that the unemployment rate amid immigrants is lower than the average on in the whole country. In the group of immigrants the first place is occupied by the Polish ones, among whom 78,1% is employed.⁶⁰

The rate is assessed as the perfect one, considering the number of Polish population living in Great Britain. As it was said at the very beginning of this article, Poles constitute the second largest emigrational group in the UK and the first one from the European Union. The first place, as far as the number of population is concerned, is reserved for Indian people, deriving from the non European Union area. In fact, the largest populous group is on the 5th place in the employment statistics, with 50,5% of employed immigrants.⁶¹ It may be concluded that Poles living in the UK at present are not indolent but hard-working people, who are well-qualified as well as skilled with the sound knowledge of language. In fact, they are able to work very long and effectively. The representatives from the EU, are able to work in the most prestigious sectors, demanding deep knowledge on many aspects.

⁵⁷ P. Lucchino, C. Rosazza-Bondibene, J. Portes., *Examining the Relationship between Immigration and Unemployment using National Insurance Number Registration Data.*, NIESR Discussion Paper 386., National Institute of Economic and Social Research., London., 2012.

⁵⁸ P. Lucchino, C. Rosazza – Bondibene, J. Portes., op.cit.

⁵⁹ Migration Advisory Committee., GOV UK., [https://www.gov.uk/government/organisations/migration-advisory-committee.](https://www.gov.uk/government/organisations/migration-advisory-committee), assess on 4.05.2015.

⁶⁰ 11 largest non-UK born population in 2011, ranked by population size., Office for National Statistics., op.cit.

⁶¹ Ibidem.

Conclusion

Considering the analysis being above carried out, it may be concluded that Polish immigrants are incredibly important for the British economy and, at the same time, demography. It is completely different than what was previously, when the newcomers were fixed charges for the whole national system. It was because of their educational background and life experience they arrived with to the UK. As it was shown in the first parts of the article, they were not educated well, which led to the working knowledge of English language resulting in the communicative problems. As a consequence, they were disabled to find an employment. In the effect, Poles coming to Great Britain between 2004 and 2008, immediately after EU accession obtained money from the Government in order to live there. Even if someone was employed, the money were sent to the homeland, which was called survival strategy. It was one of the reasons of creating the stereotype at that time, that Poles are coming only with the aim of getting social benefits. Yet another one, formed between 2004 and 2008 about the post-accession emigrational wave was that they are lazy and not able to work really effectively.

In fact, the current emigrational wave, so all those coming to the island after 2009 is distinct from this one going there to get money for nothing. 2009 has occurred to be a new way for those highly educated, knowing English language and desiring to invest in Great Britain. People are choosing the UK in order to establish organizations employing not only Polish emigrants but also Brits. Those are not obtaining social benefits but their companies are able to generate money for the national budget, increasing Gross Domestic Product. Apart from that, Poles are working in the sectors, in which the natives would not like to because of not satisfactory salaries. Thanks to that the factories, demanding hard work, are still working in the UK and producing a great variety of items for the citizens. It breaks the stereotypes such as Polish people are shiftless and wanting only to acquire money from the local Government. Simultaneously, it is concluded that they regulate the salaries wage, which is often misinterpreted as causing the unemployment amid the British society.

The economy is strictly connected with the demography, in which Poles play an incredibly important role, at present. As it was shown with the use of statistics taken from the Office for National Statistics, the number of new born having Polish parents is still increasing. Thanks to that gaps in the demography sector are filled, which enables the natives to be retired in the relatively young age. Taking the evidences into consideration, it proves the thesis that the role of Polish emigrants in the UK is decreased and frequently unnoticed due to the stereotypes being created in the previous emigration wave.

OCENA FUNKCJONOWANIA EMOCJONALNEGO MENADŻERÓW

*„Emocje są jak wiatr poruszający chmurami naszych myśli,
z których pada deszcz słów i działań...”*

Lew Wygotski

Wprowadzenie

Zainteresowanie emocjami sięga już czasów Sokratesa, a nawet presokratyków. Choć filozofia w pewnym stopniu właśnie za sprawą Sokratesa i jego ucznia Platona ukształtowała się jako dążenie do racjonalizmu, to zawsze w tle kryły się emocje, które były spostrzegane jako coś co szkodzi rozumowi a nawet zagrażające filozofii i filozofom.

Emocje nie znalazły się pośród trzech aspektów duszy wymienianych przez Platona, Arystoteles wyodrębnił emocje jako takie, lecz mało miejsca poświęcał na analizowanie emocji. W Starożytnym Rzymie stoicy, twierdzili, że emocje to oceny dotyczące świata i miejsca człowieka w świecie. Można jednak stwierdzić, iż stosując dzisiejsze kategoryzacje Seneka i Chryzyp sformułowali klasyczną poznawczą teorię emocji. Średniowieczne studia nad emocjami były wciąż bardzo mocno związane z rozważaniami etycznymi i miały zasadnicze znaczenie dla psychologii chrześcijańskiej. Kartezjusz, zaś po przeglądzie literatury dotyczącej emocji, stwierdził iż jej treści są dla niego bardzo mało znaczące i mało wiarygodne.

Emocje zawsze były i są tematem, który powodował wiele kontrowersji i wzbudzał wiele dyskusji. Emocje towarzyszą nam w ciągu całego życia, stanowią nieodłączny proces naszej egzystencji. Znaczenie emocji jest ogromne tak w życiu osobistym jak i zawodowym. To między innymi od emocji zależy czy będziemy żyć w związku czy spędzimy go samotnie. One też zadecydują co będziemy robić w życiu, czy będziemy wykonywać czyjeś polecenia czy sami je będziemy wydawać.

Niniejszy artykuł jest poświęcony jest ocenie i opisowi sfery emocjonalnej grupy zawodowej jaką są menadżerowie. Emocje w pracy menadżera pełnią rolę bardzo specyficzną, mogą doprowadzić do dużego sukcesu, ale też z ich powodu kariera może bardzo szybko się zakończyć. Menadżer doświadcza emocji, tak jak każdy z nas, ale inteligentny emocjonalnie menadżer wykorzystuje ich potęgę jako punkt wyjścia do dobrego, pozytywnego końcowego rezultatu.

Emocje – psychologiczna charakterystyka

Wybrane definicje i teorie emocji

Słowo *emocja* ma swoje źródło w języku łacińskim: *e(x) movere* czyli poruszać. Jest to połączenie: *ex* – od, z czego i *motio* – ruch (Kopaliński, 1983). Występowanie tych dwóch

składników wskazuje z jednej strony na czynnik ekspresji emocji (ex), z drugiej na jej element motywacyjny.

Przy takiej interpretacji emocje oznaczałyby wychodzenie poza stan dotychczasowy, ustalony, typowy dla danego zachowania lub pewnego rodzaju zakłócenie dotychczasowego stanu rzeczy. Dlatego według The New International Webster's Comprehensive Dictionary (1996, s. 41) emocja to „niezwykle lub zakłócające poruszenie” lub szerzej „każdy wyraźny objaw (manifestacja) albo zakłócenie świadome lub nieświadome, zazwyczaj mimowolne i często prowadzące do kompleksowych zmian cielesnych i form zachowań”. Nie ma jednej powszechnie akceptowanej definicji emocji i zjawisk jakie w jej zakres można włączyć. Różnice te wynikają z odmiennej perspektywy badań.

We współczesnej psychologii wyróżniamy wiele definicji emocji, i jeszcze długo nie pojawi się taka, która zostanie zaakceptowana przez większość uczonych. Różnice pojawiają się na poziomie paradygmatu i teorii. Zdaniem znanego uczonego Mandlera (1984) możemy mówić o dwóch zasadniczych sposobach ujmowania emocji: organistycznym i mentalistycznym. Sposób organistyczny ujmowania emocji wywodzi się od Williama Jamesa i określa on emocje jako pochodne procesów przebiegające w naszym ciele, decydujące o tym, czy i jakie emocje pojawią się w postaci uświadomionych odczuć. W drugim ujęciu, mentalistycznym charakterystyczne jest odwrócenie tego procesu a mianowicie to procesy psychiczne czyli mentalne tworzą emocje, a zmiany cielesne czyli ekspresja emocji są ich konsekwencją. Mendler jest zdania, że prawdziwość tego założenia leży pośrodku, procesy fizjologiczne i psychiczne są równocześnie wyzwalane przez pewne bodźce tworząc w ten sposób dwa aspekty procesu emocjonalnego. Drugą przyczyną różnicy zdań w kwestii definicji emocji jest to, iż emocje są bardzo złożonymi procesami, w których skład wchodzi procesy poznawcze, pobudzenie fizjologiczne, wzorce ekspresji i tendencje do działania. Większość współczesnych ujęć definicji emocji uwzględnia wszystkie te aspekty; różnią się one między sobą koncentracją autora na wybranym aspekcie.

Tradycyjnie wyróżnia się: klasyczne teorie emocji (to między innymi teoria Jamesa, Cannona-Barda), aktywacyjne teorie emocji (dwuczynnikowa teoria Schachtera i Singera), poznawcze teorie emocji (Lazarusa, funkcjonalne ujęcie Frijdy).

Wśród klasycznych teorii emocji podstawowe znaczenie ma teoria Jamesa. W pełni teoria ta została opublikowana w „Zasadach psychologii” w 1890 roku. (za: Strelau, 2008). James twierdził, iż w stanach emocjonalnych dominują zmiany cielesne, a świadomość tych zmian w momencie pojawienia się ich jest właśnie tym, co odróżnia je od innych procesów psychicznych. Elementami, które warto podkreślić w tej teorii są: emocja jest świadomie odczuwalnym doświadczeniem, kolejność zdarzeń w tej teorii jest następująca: percepcja pobudzającego zdarzenia, percepcja, która jest poza sferą wolicjonalną zdarzenia, wnioskowanie o przyczynie. Tak więc według Jamesa, emocja jest percepcją zmian cielesnych wyzwalanych przez sytuację bodźcową. Ten sposób definiowania emocji dość ostro krytykował Cannon, który w swej teorii wskazywał na podstawowe mechanizmy neurofizjologiczne, które odpowiadają

za powstanie oraz przebieg procesów afektywnych. Podstawowe znaczenie w tych procesach pełni wzgórze stąd nazwa teorii „wzgórzowa teoria emocji” (Lewis, 2005).

Przy omawianiu definicji emocji, wzięto pod uwagę, na który z aspektów procesu emocjonalnego kładzie się w danej koncepcji nacisk. Nie oznacza to, że ujmowanie emocji ogranicza się tylko do niego. Zgodnie więc z tą zasadą wyodrębniono kilka stanowisk: motywacyjne, ewolucyjne, biologiczne, komponentowe oraz społeczne (Łosiak, 2007).

Wybitny psycholog holenderski Nico Frijda (1999), w swoim sposobie ujmowania emocji główny nacisk kładzie na gotowość do działania. Przedstawia swoje refleksje, na podstawie których możemy przedstawić trzy wersje robocze definicji emocji:

1. Emocja jest zazwyczaj wynikiem oceny zdarzenia jako wpływającego w istotny sposób na cele lub interesy działającego podmiotu.
2. Kluczowym elementem emocji jest uruchomienie gotowości do realizacji odpowiadającemu jej programu działania oraz nadania temu programowi statusu priorytetu.
3. Emocja jest zwykle doświadczana jako szczególny rodzaj stanu psychicznego, któremu często towarzyszą (bądź następują bezpośrednio po nim) zmiany somatyczne, ekspresje mimiczne i reakcje behawioralne.

Frijda podkreśla również szerszy kontekst sekwencji całego procesu emocji; zwraca uwagę na to, że ich przebieg może być modyfikowany przez różne czynniki: nastroj, doświadczenia, innych ludzi, samokontrolę. Frijda rozszerzył swoją teorię. Sformułował szereg praw czy też zasad funkcjonowania emocji, pewnych reguł, u których podłoża leżą mechanizmy przyczynowo-skutkowe. Prawa te mówią:

1. Prawo znaczenia sytuacyjnego – dotyczy znaczenia sytuacji dla podmiotu, które określa, czy i jaka emocja się pojawi.
2. Prawo ważności – emocje powstają w odpowiedzi na zdarzenia ważne z punktu widzenia jednostki bądź jej motywów.
3. Prawo rzeczywistości – mówi nam, że aby emocje zostały wywołane muszą być dla jednostki ocenione jako realne, rzeczywiste, prawdziwe.
4. Prawo zmiany, przyzwyczajania, i porównywania odczuć – warunkiem powstania emocji jest nie tylko obecność pożądaných bądź nie pożądaných czynników, ale ich zmiana, a czym większa tym silniej przeżywana emocja.
5. Prawo hedonistycznej asymetrii – szybko przyzwyczajamy się do pozytywnych zdarzeń, do negatywnych nie. Istnieje wobec tego brak równoważności pomiędzy pozytywnymi a negatywnymi emocjami.
6. Prawo zachowania impetu emocji – emocjonujące zdarzenie zachowuje zdolność do wywołania emocji na czas nieokreślony, chyba że nastąpi przyzwyczajenie spowodowane powtarzaniem się danej sytuacji.

7. Prawo zamknięcia – czasami osądzamy sytuację bez zważania na jej wszystkie aspekty. Ktoś kto wyrządził nam straszną krzywdę jest podły, a żal do niego może trwać przez długi czas. Nie myślimy o tym co będzie za chwilę, emocja którą odczuwamy jest zawsze pełna i wyrazista.
8. Prawo zważania na konsekwencję – prawo to jest związane z kontrolowaniem emocji. Kontrolujemy nasze emocje, często nie zdając sobie z tego sprawy. Pojawienie się impulsu emocjonalnego wyzwala impuls, zmierzając do zmiany emocji uwzględniając jej konsekwencje.
9. Prawo minimalnego obciążenia – mówi o minimalizowaniu negatywnego obciążenia.
10. Prawo maksymalnego zysku – maksymalizuje korzyści z emocji pozytywnych.

Podobne stanowisko w kwestii natury emocji można znaleźć w teoriach, które określa się mianem ewolucyjnych. Przedstawicielami definiującymi ten aspekt emocji są Tooby i Cosmides. Dla nich emocje ukształtowały się na drodze ewolucji i są procesami adaptacyjnymi. Emocje to mechanizm powstały na drodze ewolucji; pojawiały się w życiu wielu pokoleń jako adekwatna odpowiedź na problemy wymagające rozwiązania; najpierw organizm przejawiał najróżniejsze zachowania i reakcje emocjonalne, z których w toku ewolucji wyselekcjonowane zostały te najbardziej efektywne.

Kolejnym przedstawicielem teorii ewolucyjnych jest Plutchnik, który podkreśla, że emocje pełnią przede wszystkim funkcję adaptacyjną, pomagają jednostce w przetrwaniu.

Bardziej radykalne poglądy głosi LeDoux (2000), przedstawiciel który akcentuje biologiczną naturę emocji. Twierdzi on, iż emocje to biologiczne funkcje układu nerwowego, i mają status wyłącznie procesów biologicznych. Drugi przedstawiciel tego nurtu Panksepp mówi o emocjach jako o „tworach naturalnych” znajdujących się w mózgu i mających podłoże neuronalne. Traktuje on emocje jako systemy mózgowo, które są organizacjami obszarów i połączeń. Powodują one uruchamianie kilku procesów jednocześnie: behawioralnych, fizjologicznych, poznawczych i afektywnych; procesy te powodują doświadczanie podstawowych stanów emocjonalnych.

Następnym nurtem definicyjnym jest nurt akcentujący aspekt komponentowy. Przedstawicielem jest Scherer, który określa emocje jako psychologiczne konstrukty składające się z wielu komponent. Do najważniejszych komponent zalicza on procesy poznawcze, fizjologiczne, ekspresyjne i uczuciowe. Emocje w tym sposobie definiowania są traktowane jako wieloskładnikowe procesy, syndromy reakcji, uporządkowane zespoły zmian. Scherer proponuje wieloskładnikową naturę emocji, ale jednocześnie pokazuje możliwość wyodrębniania poszczególnych emocji na podstawie opisu specyficznego wzorca (Lewis, 2005).

Drugim przedstawicielem tego nurtu jest Lazarus, który definiuje emocje jako system zależnych od siebie procesów, wśród których najważniejsze są procesy poznawcze, impuls do działania oraz wzorzec reakcji somatycznych. Lazarus w swojej teorii proponuje powiązanie trzech elementów: dyspozycji organizmu, podmiotu szacującego sytuację, możliwość radzenia

sobie z sytuacją oraz otoczenia, w stosunku do którego następuje ocena i w relacji z którym przejawia się jedyność jakościowa emocji. Jak twierdzi Lazarus, podstawą wszelkich rozważań na temat emocji jest relacja osoba-otoczenie. Ogólny pogląd Lazarusa na temat emocji może zilustrować zdanie: „Chociaż mają wiele charakterystyk, niektóre behawioralne, inne filozoficzne, emocje są ponad wszystko psychologiczne” (Lazarus, 1991, s. 3).

Do grupy podejść komponentowych zaliczmy również koncepcję Schachtera (Łosiak, 2007). Jest to teoria dwuczynnikowa. Emocje są efektem interakcji dwóch procesów: niespecyficznego pobudzenia i jego poznawczej interpretacji.

Dopełnieniem omawianych dotychczas interpretacji, definiowania emocji jest spojrzenie na emocje z perspektywy społeczno-kulturowej. To spojrzenie pozwala zrozumieć nie tylko mechanizmy zmiany ekspresji emocji, ale przede wszystkim pozwala określić jaką rolę pełnią czynniki społeczne czy też kulturowe.

Ważną rolę w tworzeniu przeżyć emocjonalnych mają wartości i wzorce zachowań, które są preferowane w danych kulturach i społecznościach. Jednym ze zwolenników tego podejścia jest Averill (1999). Twierdzi on, iż emocja jest chwilową rolą społeczną (społecznie stworzonym syndromem), który zawiera w sobie dokonywaną przez jednostkę ocenę sytuacji, która jest interpretowana raczej jako namiętność niż działanie (za: Łosiak, 2007). Według tej definicji emocje są tworem społecznym i kulturowym, a nie biologicznym. Traktując w ten sposób emocje, Averill proponuje by zróżnicowanie intensywności emocji ujmować jako różne stopnie zaangażowania w rolę. W ten sposób wyodrębnia trzy poziomy zaangażowania w rolę emocjonalną: niskie, średnie i wysokie. Kompromisową w stosunku do teorii Averilla jest teoria Oatleya i Jonsona-Lairda (Łosiak, 2007), w której wyodrębnia się emocje podstawowe i złożone. Emocje podstawowe są niezmiennie kulturowo i wspólne dla wszystkich ludzi; mają charakter wrodzony. Emocje złożone mają charakter społeczny; są kształtowane na bazie świadomych ocen podmiotu. Teoria ta często nazywana jest teorią komunikacyjną.

Ekspresja emocji

Ekspresja emocji to „wszelkie sygnały (zmiany w wyglądzie organizmu, ruchy i dźwięki) emitowane przez jednostkę, będące dla kogoś innego wskazówką przeżywania przez te osobę określonej emocji.” (Strelau, 2008, s. 351) Ekspresja to ta część naszych emocji, którą widzą inni ludzie. Jeżeli przeżywamy jakąś emocję, to poza subiektywnym jej doświadczaniem, odczuwaniem zmian w naszym ciele i myślami związanymi z tym co je wywołało, o których wiemy tylko my, pojawiają się jeszcze inne, charakterystyczne dla danej emocji zmiany na twarzy, które wywołane są przez skurcze mięśni. Dzięki temu inne osoby otrzymują informacje o tym, że doświadczamy właśnie jakiejś emocji. Człowiek ma jeszcze możliwość komunikowania się werbalnie, tak więc ekspresja mimiczna powinna być zbędna, ale tak nie jest (Zagrodzka, 2000). Ekspresja jest najstarszym ewolucyjnym sposobem porozumiewania się, który występuje już u zwierząt wyżej stojących na drabinie ewolucyjnej, takich jak ssaki. Wyraz twarzy jest związany

z określoną emocją i jest bardzo wcześnie i łatwo rozpoznawalnym sygnałem, co może sugerować, że rozpoznawanie wyrazów mimicznych twarzy jest wrodzone. Przeprowadzono wiele badań psychologicznych, które polegały na pokazywaniu ludziom fotografii, które przedstawiały różne emocje. Badani zazwyczaj nie mieli problemów z rozpoznawaniem poszczególnych stanów emocjonalnych. Trafne odczytywanie emocji występowało nawet wówczas, gdy osoby badane i przedstawiane na fotografiach pochodziły z zupełnie różnych kultur. Ekspresja Amerykanina była trafnie odczytywana w Argentynie, Chile, Brazylii i Japonii (Ekman, 2003). Przeprowadzone przez Ekmana badania wskazywały na kulturową uniwersalność emocji. W stosunku do tych badań zostały wysunięte poważne zastrzeżenia.

Globalizacja współczesnego świata powoduje, że ludzie z poszczególnych kultur mają bardzo dużo kontaktów pomiędzy sobą i to może powodować, iż na przykład Chińczyk nauczył się jak wygląda smucący się Amerykanin. Aby wykazać kulturową uniwersalność ekspresji emocji, należało znaleźć społeczność całkowicie odseparowaną od innych ludów i narodów nie mających dostępu do mediów. Ekman i Friesen (2008) znaleźli taką populację. Było to plemię Fore, które zamieszkuje góry w Nowej Gwinei. Plemię to żyło nadal w epoce kamiennej, większość jej członków nigdy nie spotkała białego człowieka, nie miała również żadnego kontaktu z kulturą Wschodu czy Zachodu. W podsumowaniach swoich badań autorzy stwierdzają, iż ich wyniki jednoznacznie potwierdzają hipotezę, że poszczególne ekspresje wyrazu twarzy są w sposób uniwersalny powiązane ze specyficznymi emocjami. Odkrycie to może być dowodem na rzecz ewolucyjnych źródeł emocji.

Typologia kompetencji emocjonalnych

Do inteligencji emocjonalnej zalicza się trzy główne grupy kompetencji: kompetencje psychologiczne (relacje z samym sobą), kompetencje społeczne, kompetencje prakseologiczne. Do grupy kompetencji psychologicznych zaliczamy samoświadomość, czyli umiejętność rozpoznawania własnych stanów emocjonalnych, wiedza o własnych uczuciach, wartościach, preferencjach, możliwościach i ocenach intuicyjnych, czyli świadomość emocjonalna. Samoocenę czyli poczucie własnej wartości, wiara we własne siły, świadomość swoich możliwości, umiejętności oraz swoich ograniczeń. Umiejętność doświadczania własnej osoby niezależnie od sądów innych ludzi. Samokontrola lub samoregulacja rozumiana jako zdolność świadomego reagowania na bodźce zewnętrzne i kontrolowania własnych stanów emocjonalnych; jest to umiejętność radzenia sobie ze stresem, kształtowania własnych emocji zgodnie z samym sobą, z własnymi normami, zasadami oraz wyznawanymi wartościami (Oatley, Jonson-Laird, 2003).

Drugą grupę tworzą kompetencje społeczne (relacje z innymi) zaliczamy do nich empatię, czyli umiejętność doświadczania stanów emocjonalnych innych, uświadamianie sobie uczuć, potrzeb i wartości wyznawanych przez innych, czyli rozumienie innych, wrażliwość na odczucia innych. Jest to postawa nastawiona na pomaganie i wspieranie innych osób również zdolność odczuwania i rozumienia relacji społecznych. Dalej – asertywność, czyli posiadanie i wyrażanie własnego zdania

oraz bezpośrednio, otwarte wyrażanie emocji, postaw oraz wyznawanych wartości w granicach nie naruszających praw i psychicznego terytorium innych osób. Zdolność obrony własnych praw w sytuacjach społecznych bez naruszania praw innych osób do ich obrony. Następnym składnikiem jest perswazja, która oznacza umiejętność wzbudzania u innych pożądanych zachowań i reakcji, czyli wpływania na innych, ale również umiejętność pozyskiwania innych na rzecz porozumienia, zdolność łagodzenia konfliktów. Ważnym składnikiem jest przywództwo; oznacza ono zdolność tworzenia wizji i pobudzania ludzkiej motywacji do jej realizacji, zdolność zjednywania sobie zwolenników. Współpraca to następny składnik, określający zdolność tworzenia więzi i współdziałania z innymi, umiejętność pracy w grupie na rzecz osiągania wspólnych celów, umiejętność zespołowego wykonywania zadań i wspólnego rozwiązywania problemów.

W grupie kompetencji prakseologicznych bardzo ważnym składnikiem jest motywacja określająca własne zaangażowanie, skłonności emocjonalne, które prowadzą do nowych celów lub ułatwiają ich osiągnięcie, czyli dążenie do osiągnięć. Zdolności adaptacyjne to umiejętność panowania nad swoimi stanami wewnętrznymi. Jest to zdolność radzenia sobie w zmieniającym się środowisku, elastyczność w dostosowywaniu się do zmian w otoczeniu oraz zdolność działania i podejmowania decyzji pod wpływem stresu. Ostatnim składnikiem jest sumienność. Oznacza ona zdolność przyjmowania odpowiedzialności za zadania i ich wykonywanie. Jest to umiejętność czerpania zadowolenia z wykonywanych obowiązków jak również konsekwencja w działaniu, w zgodzie z przyjętymi przez siebie standardami (Oatley, Jonson-Laird, 2003).

Ludzie mają większe lub mniejsze umiejętności zajmowania się własnymi stanami emocjonalnymi, wyrażania oraz oceniania tych stanów. Te kompetencje stanowią ważne umiejętności przetwarzania danych, których odpowiednia informacja składa się z uczuć i nastrojów. Podstawowe kompetencje emocjonalne są ważne, ponieważ ci ludzie, którzy potrafią szybko i celnie ocenić oraz wyrazić swoje emocje, lepiej reagują na otoczenie oraz na innych ludzi. Istnieją jednak różnice indywidualne dotyczące tychże zdolności. Jednostki, które potrafią najlepiej rozumieć i empatycznie reagować na nie, mają większą umiejętność reagowania na środowisko społeczne i tworzenia zależności społecznych.

Stany emocjonalne oraz ich skutki mogą być wykorzystywane do różnych celów. Na przykład pozytywny nastrój pozwala na zwiększenie pozytywnych rezultatów, podczas gdy negatywny na zwiększenie prawdopodobieństwa negatywnych rezultatów. Wielu badaczy (za: Goleman, 1997) twierdziło, że emocje są w stanie stworzyć różne nastawienia psychiczne, które mogą być mniej lub bardziej przystosowawcze w odniesieniu do rozwiązywania pewnego rodzaju problemów. W praktyce może oznaczać to, że poszczególne emocje mogą kształtować odmienne style przetwarzania informacji. Radosny nastrój pobudza nastawienie psychiczne, które jest użyteczne w trakcie wykonywania zadań twórczych, zaś smutny nastrój pobudza nastawienie psychiczne, w którym problemy są rozwiązywane wolniej. Ludzie, którzy posiadają inteligencję emocjonalną potrafią również wykorzystywać motywacyjną rolę emocji. Skupianie się na negatywnych emocjach jakiegoś zdarzenia może spowodować wywołanie na przykład

emocji strachu; wywołanie tej emocji może pomóc w wywiązaniu się z zadania lub w rozwiązaniu jakiegoś problemu. Pozytywne myślenie wywoła pozytywny nastój, który pomoże w zwiększeniu na przykład wiary w siebie.

Ważną kompetencją jest zdolność słownego nazywania emocji. Człowiek obdarzony inteligencją emocjonalną potrafi sobie uświadomić, że terminy używane do opisywania emocji są uporządkowane w grupy a granice pomiędzy tymi zbiorami są nieostre. Ludzie uczą się zrozumienia emocji; aby je właściwie odróżniali, muszą nauczyć się tego, co emocje komunikują na temat związków międzyludzkich oraz, że poszczególne emocje mogą się wiązać z poszczególnymi rodzajami uczuć. Rozumienie i analizowanie emocji obejmuje zdolność rozpoznawania zmian emocji. Tangney (za: Goleman, 1997, 1999) pisał, że wstyd a nie poczucie winy, może szybko przerodzić się we wściekłość. Człowieka można tak zawstydzić, że stanie się zły.

Menadżer – portret psychologiczny

Istota i cele pracy menadżera

W języku angielskim słowo *manager* oznacza: dyrektora, administratora, kierownika, zarządzającego, zarządcę, przełożonego (Tudrej, 1998). Określenie to jest najczęściej dwuczłonowe, gdzie drugi człon słowa precyzuje, w jakim zakresie dana osoba kieruje organizacją np. dyrektor naczelny, dyrektor ekonomiczny, kierownik działu kontroli itd. Menedżer jest zwierzchnikiem danego zespołu ludzkiego. Jego zadania sprowadzają się do osiągnięcia założonych przez ten zespół celów.

Zadania, cele i usługi wykonywane przez menedżerów są inne od tych, które wykonują inni członkowie organizacji. Menedżerowie kierują pracą innych i również za nią odpowiadają. Menedżerowie w miarę potrzeby realizują produkcję lub usługi. Wykonują oni także swoje zadania kiedy instruują, szkolą, motywują, udzielają wskazówek. W ten sposób rozwijają umiejętności pracowników.

Menedżerowie zajmują różne stanowiska. Do stanowisk zajmowanych przez menedżerów najwyższego szczebla hierarchicznego (pierwszego rzędu) należą takie stanowiska jak: prezes, wiceprezes, naczelni lub generalni dyrektorzy. Menedżerowie tego szczebla kierują pracą innych menedżerów.

Na średnim szczeblu zarządzania (drugiego szczebla) mamy do czynienia z menedżerami zajmującymi stanowiska zastępców dyrektorów lub też kierowników dużych działów, głównych inżynierów, głównych ekonomistów, głównych księgowych. Menedżerowie tego szczebla podlegają menadżerom najwyższego szczebla zarządzania, oraz kierują pracą zarówno menedżerów najniższego szczebla jak też pracowników, szczególnie zatrudnionych na tzw. samodzielnych stanowiskach. Najliczniejszą grupę w organizacji stanowią menedżerowie najniższego szczebla. Często są to pracownicy nadzoru lub też kierujący ściśle określonym zespołem. Stanowiska, które można zaliczyć do tej kategorii zarządzania są to przykładowo: kierownik działu transportu,

kierownik działu reklamacji, kierownik sekcji rozliczeń materiałów, kierownik magazynu. Pracownicy tego szczebla na ogół kierują wyłącznie pracą szeregowych pracowników organizacji.

W organizacji kierownicy, *a więc i menedżerowie realizują tzw. funkcje zarządzania*. W kolejności są to następujące funkcje. Pierwsza to planowanie. Menedżer odpowiedzialny jest za wyznaczanie celu globalnego i wiązki celów szczegółowych, które przyczyniają się do jego realizacji. Menedżerowie szczebla centralnego ustalają cele globalne, jak też cele strategiczne, których realizacja dotyczyć będzie przedziału czasu od roku do pięciu lat. Menedżerowie średniego szczebla przeważnie zajmują się planowaniem taktycznym zwanym też planowaniem średniookresowym. Przeważnie będzie to okres od miesiąca do roku.

Organizowanie. W ramach tej funkcji menedżerowie określają kto i co powinien zrobić, aby organizacja mogła osiągnąć swoje cele. Organizowanie wymaga również aby menedżer ustalił hierarchię celów i zadań. W ramach tej funkcji menedżerowie obsadzają poszczególne zadania, a więc określają dobór, rozmieszczenie i wyszkolenie personelu do wykonania pracy w organizacji.

Kierowanie. Funkcja ta w literaturze przedmiotu bywa też określona jako prowadzenie, przewodzenie, motywowanie, inicjowanie (Tudreja, 1998). Polega ona na tym, aby menedżerowie kreowali takie działania, które powodują, że członkowie organizacji postępują w sposób przyczyniający się do osiągnięcia ustalonych celów. Menedżerowie realizujący tę funkcję pracują bezpośrednio z członkami organizacji i muszą dostarczyć motywacji, która wyzwala skuteczność i energię wśród podwładnych.

Kontrolowanie. W ramach realizacji tej funkcji menedżerowie muszą spowodować, aby działania personelu rzeczywiście prowadziły do osiągnięcia ustalonych celów. Funkcja ta stanowi więc element działań, które można określić terminem sprzężenia zwrotnego działań kierowniczych. Ponieważ w organizacji mamy do czynienia z realizacją wielu zadań o różnym stopniu zaawansowania, dlatego też w każdej organizacji jednocześnie realizowane są różne kombinacje tych działań.

Możemy również wyróżnić inny podział funkcji realizowanych przez menedżerów. Często pełnione funkcje to: przygotowawcze lub preparacyjne, realizacyjne i kontrolne. Popularny też jest podział na planowanie, organizowanie, zarządzanie, koordynowanie, kontrolowanie a w odniesieniu do personelu – wychowywanie. Ponieważ termin funkcje używa się w kontekście rodzaju działalności, dlatego też wyróżnia się funkcje: produkcyjne, usługowe, handlowe, marketingowe. itp.

Pewnym nowym pojęciem określony przez Tudreja jest menedżeryzm. Według Tudreja (1998, s. 54-57) jest to „system sprawowania naczelnego kierownictwa w przedsiębiorstwie przez zawodowego menadżera wraz z towarzyszącą temu systemowi teorię zarządzania oraz ideologią.” Pojęcie menedżeryzmu charakteryzuje się zatem trzema właściwościami: organizacyjnymi, teoretycznymi i ideologicznymi. Niezależnie od szczebla organizacji i rodzaju działalności wszyscy menedżerowie muszą planować, organizować, kierować i kontrolować. Różnice

występują w intensywności działań i ilości czasu, który poświęcają dla realizacji tych funkcji. Dlatego też proces zarządzania jest powtarzany a menedżerowie są zaangażowani w wypełnianie funkcji w sposób ciągły, co nazywany cyklem zarządzania.

Menedżerowie pełnią w organizacji trojaką rolę, a mianowicie: interpersonalną, informacyjną, decyzyjną. W ramach pełnienia roli interpersonalnej, nazywanej często rolą międzyludzką, wykonują oni takie role jak: reprezentacyjna, a więc witanie gości, branie udział w spotkaniach i uroczystościach zewnętrznych, reprezentowanie organizacji, wygłaszanie przemówień okolicznościowych, udzielanie wywiadów, branie udziału w konferencjach prasowych itp.

Rola informacyjna polega na tym, że kierownicy zbierają i rozpowszechniają informacje w zespole pracowniczym. W tym zakresie menedżer pełni następujące rolę monitora, w ramach której zbiera on informacje dotyczące swojego działania, jak i otoczenia. W ten sposób powinien on być najlepiej poinformowanym członkiem grupy, rzecznikiem, a więc osobą która przekazuje część informacji o organizacji osobom spoza organizacji; przykładowo bankom, prasie.

I trzecia rola, która jest najbardziej istotna z punktu widzenia organizacji, a mianowicie rola decyzyjna. Poprzez swoje działania stara się on o udoskonalenie organizacji, przeciwdziałanie zakłóceniom, minimalizowanie skutków takich sytuacji, które są często poza jego działaniem, jak np. niekorzystna zmiana przepisów finansowych, klęski żywiołowe, zmiany mody itp. To rola rozdzielającego zasoby potrzebne dla osiągnięcia założonych celów. Menedżer w tym zakresie stara się o jak najbardziej efektywny rozdział zasobów. W warunkach pełnego zaspokojenia potrzeb powinno nastąpić ich takie rozdzielanie, aby zmaksymalizować funkcję zysku. Negocjator – to jedna z najtrudniejszych ról w tym zakresie. Negocjacje toczą się stale i to zarówno z ludźmi spoza organizacji, co do warunków dostawy, ceny, jak też w ramach organizacji związków zawodowych, polityki kadrowej. Menedżer do ich przeprowadzenia musi posiadać zarówno odpowiednie informacje jak i autorytet.

Kiezun (1997) uważa, iż menedżer powinien posiadać trzy podstawowe rodzaje umiejętności: techniczne, społeczne i koncepcyjne. Umiejętności techniczne to zdolność posługiwania się narzędziami, metodami i technologią w określonej specjalności. W organizacjach mających do czynienia z organizacjami zagranicznymi będzie to znajomość języków. Również dla większości stanowisk to umiejętność korzystania z komputerów, znajomość odpowiednich przepisów prawnych, znajomość tzw. technik i metod zarządzania. Umiejętności społeczne to zdolność współpracy z innymi ludźmi; i to zarówno z poszczególnymi osobami, jak i grupami. Umiejętność koncepcyjna to zdolność menedżera do koordynacji działań poszczególnych grup w organizacji oraz integrowanie wszystkich działań realizowanych w jego polu działania. Menedżer powinien działać systemem, to znaczy powinien dostrzec wzajemne relacje między różnymi czynnikami w danej sytuacji i podjąć optymalne decyzje. Dla menedżera najniższego szczebla najbardziej istotne są umiejętności koncepcyjne. Ze względu na fakt, że menedżerowie pracują przez innych, dlatego też niezależnie od szczebla muszą posiadać umiejętności społeczne. Menedżerowie realizują swoje

zadania w ramach ciągle zmieniającego się systemu zarówno wewnętrznego jak i zewnętrznego. Wykorzystują przy tym następujące podejścia: zarządzanie naukowe, zarządzanie behawioralne, czyli oparte o badania nad zachowaniem organizacji i psychologią pracy oraz zarządzanie optymalizujące, które polega na kwantyfikacji i algorytmizacji procesu podejmowania decyzji przy wykorzystywaniu technik komputerowych. Stosowanie łącznie wszystkich podejść dla rozwiązania problemu określa się jako zarządzanie zintegrowane.

Menedżer musi być wyczulony na to, aby stworzyć sprzyjające warunki, w których pracuje jak najbardziej wydajnie. W większości przypadków pracownik pracuje, ponieważ w wyniku pracy może zaspokoić określone potrzeby. Znajomość kierunku tych potrzeb ułatwia menadżerowi motywowanie personelu do produktywnej pracy. Menedżer znając potrzeby pracowników i wiedząc, które są z nich zaspokajane, a które jeszcze nie, może stworzyć warunki dla motywacyjnego zachowania pracowników, zaczynając od najniższych z nie zrealizowanych potrzeb. Kieżun (1997, s. 149-150) określa, że minimum umiejętności menadżerskich to: inteligencja, odporność psychiczna i określony poziom moralny, a także pewien zespół predyspozycji nazywanych talentem kierowniczym czy zmysłem organizacyjnym.

Znaczenie działań emocjonalnych menadżera w sytuacjach zawodowych

Emocje mają kluczowe, wręcz krytyczne znaczenie w sytuacjach zawodowych menadżera. Z tego względu należy zajmować się emocjami w kontekście zawodowym omawianej profesji. Istotnym jest przeprowadzenie diagnozy poziomu inteligencji emocjonalnej umiejętności wpływania na najbliższe i dalsze otoczenie zawodowe. Odpowiedni zasób, czy też wysoki poziom inteligencji emocjonalnej – siły emocjonalnej jest pomocny przy zwiększaniu skuteczności działań menadżera. Znajomość psychofizjologii reakcji emocjonalnych jest sztuką rozpoznawania i zarządzania sobą oraz podwładnymi. Rozwijanie siły emocjonalnej i wykorzystywanie jej do działania, budowanie stanu wewnętrznej doskonałości i wykorzystanie go w sytuacjach kryzysowych do klucz do doskonalenia i uzyskania wysokich wyników w pracy menadżera (za: Kieżun, 1997).

Wartości wychowawcze menadżerów

Współczesne oczekiwania społeczne dotyczące wartości wychowawczych w osobowości menadżerów wynikają przede wszystkim ze sfery thymos. Menadżerowie z tej sfery – jak twierdzi Apanowicz (2005) powinni przyjąć wartości ludzi twórczych, zdyscyplinowanych, uczciwych, lojalnych i odpornych na stres. Wysoko ceni się takie imperatywy wychowawcze, które eksponują podmiotowy charakter wychowania i jednakowo odnoszą się tak do pracodawcy, jak i pracobiorcy. Karność, punktualność, dyscyplina, posłuszeństwo, odpowiedzialność, rzetelność i sumiennność to wartości niezbędne w każdym zorganizowanym i skutecznym działaniu. Należy stwierdzić, iż działy przedmiotowe i poszczególne w nich przedmioty nauczania, zaliczane do sfery thymiemiej nie zawsze eksponują te wartości, chociaż są one

w kreatywnym działaniu menedżerskim niezbędne. Przykładowo „w postulowanym przez Krajową Izbę Gospodarczą zestawie niezbędnych cech osobowości menedżera wymienia się takie cechy jak: uczciwość, rzetelność, prawdomówność, lojalność, szczerowość, życzliwość, wrażliwość i tolerancja, a przedmiotów, a nawet przedmiotu, który by kompleksowo ujmował te wartości a w procesie dydaktycznym kształtował je – nie ma” (Apanowicz, 2005, s. 19).

Massmedia również wskazują na wiele pożądaných wartości wychowawczych w osobowości menedżerów, jak i cech dyskwalifikujących ich w działaniu i zawodzie. Z zestawu pożądaných cech wynika, iż wychowanie menedżerów powinno zmierzać w takim kierunku by byli oni: – uporządkowani, odporni (nie podatni) na stres, zdecydowani, uzyskali umiejętności pracy w zespole i z zespołem, wykazywali kreatywne podejście do rozwiązań trudnych i złożonych problemów, ambitni, permanentnie wzbogacali i doskonalili swoją wiedzę i umiejętności (za: Apanowicz, 2005). Zdecydowanie natomiast dyskwalifikuje menedżerów: „nadmierna pewność siebie, a przede wszystkim arogancja i nonszalancja, ale także brak pewności siebie, niekompetencja zawodowa i brak rzetelnej wiedzy i umiejętności, kłamstwa i mataczenie, niechlujny wygląd i prowadzenie jakichkolwiek rozmów pod wpływem środków pobudzających i odurzających, nieznajomość i braki umiejętności w szeroko pojętej komunikacji społecznej” (Apanowicz, 2005, s. 20).

Z spośród wielu tysięcy możliwych cech (wartości) osobowości, które u ludzi można spotkać w ogóle, menedżerowie powinni przede wszystkim charakteryzować się: wiarą w siebie, uporem i zdecydowaniem, pilnością i energią, pomysłowością. Apanowicz (2000) wymienia inne cechy, które menadżer powinien posiadać, między innymi: zdolność podejmowania uzasadnionego ryzyka, dążenie do znaczących osiągnięć, inicjatywa, elastyczność, pozytywne nastawienie do nowych sytuacji, niezależność, zdolność przywydywania, dynamiczność i chęć do przewodzenia, umiejętność współpracy z ludźmi, wszechstronną wiedzą specjalistyczną i ogólną, otwartość na sugestię i krytykę, chęcią uzyskiwania prawnie i moralnie należnego mu zysku, spostrzegawczość i realną oceną sytuacji w danym otoczeniu, optymizmem.

Inne wymagania stawiane współczesnym menedżerom w tym świetle to:

- dyspozycyjność,
- samodzielność,
- komunikatywność,
- operatywność,
- zdolności organizatorskie,
- dynamiczność,
- umiejętność pracy w zespole,
- wysokie morale i dobra prezencja.

Kandydaci na menedżerów muszą zdawać sobie sprawę, że wiedza i umiejętności zawodowe przy wysokim IQ i inteligencji emocjonalnej są podstawą sukcesu. Teza Wiggama, że inteligencja jest tym, co umożliwia ludziom dawanie sobie rady bez wykształcenia, podczas gdy wykształcenie umożliwia ludziom radzenie sobie bez użycia inteligencji nie

jest w pełni prawdziwa. Encyklopedyczna wiedza, przeciętne umiejętności przy przeciętnej IQ i inteligencji emocjonalnej oraz niskiej motywacji nie wystarczają współczesnemu i przeszłemu menedżerowi. Faworyzuje się bowiem menedżerów: ambitnych i reformowalnych, inteligentnych i wykształconych ze znajomością języków obcych i informatyki, znających nowoczesne rozwiązania techniczne i technologie, o ukształtowanych cechach, w tym przede wszystkim cechach kierunkowych wynikających nie tylko ze sfery phronesis, ale w szerokim zakresie wzbogaconej cechami sfery thymicznej, w warunkach należycie realizowanego procesu kształcenia i wychowania w akademickiej atmosferze zachowania wysokich standardów jakości edukacyjnego działania (Apanowicz, 2005).

Współczesny i przyszły menedżer powinien mieć dojrzałą osobowość. Wielokrotnie cytowany tu Apanowicz (2005) wymienia wiele istotnych i pożądaných w tym zakresie cech. „Pozytywny stosunek do innych, polegający na utrzymywaniu bliskich kontaktów, które nie łamią indywidualności i nie dążą do podporządkowania sobie innych, a wyrażają się wzajemnym zrozumieniem i szacunkiem jest kolejnym istotnym wymaganiem osobowościowym. Realistyczny stosunek do życia i wyobraźnia pozwalająca ujmowania problemów z wielu różnych punktów widzenia, to kolejny obok motywacji, obiektywizacji i humoru wskaźnik charakteryzujący emocjonalną dojrzałość menedżera i współczesną jego pożądaną wartość wychowawczą. Oczekiwana skuteczność działania oparta na wiedzy, doświadczeniu, wysokich IQ i EQ oraz etyczny stosunek do wykonywanego zadania zapewnia optymalne osiągnięcie zakładanych celów. Założenia programowe dotyczące cech osobowości menedżera, a także oczekiwania społeczne odnośnie ich wartości wychowawczych wyraźnie wskazują konstymtywnymi (precyzyjnymi) wynikającymi ze sfery phronesis (rozumowe) i thymirnej (emocjonalnej). Tylko właściwe proporcje między wartościami materialnymi i duchowymi tam zawarte mogą zapewnić im należyte, satysfakcjonujące i optymalne funkcjonowanie na rynku pracy. Kształcenie pozwala osiągnąć pożądane cechy zawodowych kompetencji. Jest to wiedza, umiejętności, doświadczenia, a w tym także cechy wynikające z inteligencji. Wartości wychowawcze menedżera kształtowane w sferze thymos (emocjonalnej) określają jego stosunek do istniejącej rzeczywistości, zdolności twórcze, wizje, motywacje i stosunek do wykonywanej pracy. Jest to jądro wychowania menedżera w ogóle. Zatem to, jakie będzie miał osiągnięcia w pracy i swojej działalności zależy od jego inteligencji (IQ), inteligencji emocjonalnej (EQ) jak i kreatywności, która powinna być jego aktem woli i esencją humanizmu środowiska akademickiego uczelni i otoczenia społecznego-gospodarczego regionu i kraju (Apanowicz, 2005, s. 20-21).

Metodologia badań własnych

Problemy i hipotezy badawcze

Przedmiotem podjętych badań była sfera emocjonalna menadżerów. Ich celem było wykazanie specyfiki oraz opisanie sfery emocjonalnej menadżera. W związku z tym postawiono

następujące pytania badawcze: czy istnieje związek pomiędzy poziomem inteligencji emocjonalnej menadżerów a ich funkcjonowaniem? Czy takie czynniki, jak płeć, staż pracy, wielkość firmy przejawiającą się liczbą osób, którymi zarządzają a wreszcie stan cywilny są zmiennymi różnicującymi poziom emocjonalnego funkcjonowania współczesnych menadżer. Na tej podstawie postawiono następujące hipotezy badawcze:

H.1: Istnieje istotny związek między poziomem inteligencji emocjonalnej, poziomem odczytywania ekspresji mimicznej emocji a poziomem empatii, impulsywności i skłonności do ryzyka.

H.2: Płeć jest czynnikiem różnicującym poziom funkcjonowania emocjonalnego współczesnych menadżerów.

- Kobiety będące menadżerami posiadają wyższy poziom inteligencji emocjonalnej niż mężczyźni; posiadają również większą zdolność odczytywania ekspresji mimicznej emocji niż mężczyźni oraz posiadają wyższy poziom empatii niż mężczyźni.

H.3: Staż pracy jest czynnikiem różnicującym poziom funkcjonowania emocjonalnego współczesnych menadżerów.

- Menadżerowie o dłuższym stażu pracy charakteryzują się wyższym poziomem odczytywania ekspresji mimicznej emocji od menadżerów z krótszym stażem pracy; ale posiadają też niższy poziom impulsywności oraz niższy poziom skłonności do ryzyka.
- Menadżerowie z krótszym stażem pracy przejawiają wyższy poziom inteligencji emocjonalnej, wyższy poziom impulsywności oraz skłonności do ryzyka lecz niższy poziom odczytywania ekspresji mimicznej emocji od menadżerów z dłuższym stażem pracy.

H.4: Liczba osób, którymi zarządzają jest czynnikiem różnicującym poziom funkcjonowania emocjonalnego współczesnych menadżerów.

- Menadżerowie zarządzający mniejszą liczbą pracowników posiadają niższy poziom inteligencji emocjonalnej, empatii, skłonności do ryzyka od menadżerów zarządzających większą ilością pracowników

H.5: Stan cywilny jest czynnikiem różnicującym poziom funkcjonowania emocjonalnego współczesnych menadżerów

- Menadżerowie przebywający w stałym związku przejawiają niższy poziom impulsywności i niższy poziom skłonności do ryzyka przy wyższym poziomie empatii od menadżerów będących w stanie wolnym.

Charakterystyka grupy badawczej

W badaniu wzięło udział sto osób. Grupa badawcza pod względem płci stanowiła 61 kobiet i 39 mężczyzn. Przedział wieku badanych osób mieścił się w granicach od 25 do 60 lat, średnia wieku wynosiła $M=26,7$ lat przy odchyleniu standardowym $SD=8,54$. Najliczniejszą grupę stanowiły osoby w przedziale wieku 31 lat do 35 roku życia w ilości 34 osoby. Kolejną grupę

w przedziale 25 lat do 30 roku życia reprezentowały 24 osoby. Grupę osób w wieku od 36 roku życia do 40 reprezentowało 19 osób. Najmniej liczną grupę stanowili w kolejności 45 do 50 lat – 7 osób, 56 do 60 – 6 osób i po 5 osób w przedziałach 46 – 50 i 51 – 55.

21 badanych menadżerów pochodzi ze wsi, 42 z miasta do 100 tysięcy a 37 z miasta powyżej 100 tysięcy. W badaniu wzięło udział 22 osób stanu wolnego, 74 osoby przebywające w związku małżeńskim oraz 4 osoby rozwiedzione. Biorąc pod uwagę poziom wykształcenia, 2 osoby posiadają wykształcenie podstawowe, 28 średnie a wyższe aż 70 osób. Staż pracy osób badanych ujęto w następujących przedziałach: od 1 roku do 5 lat, w przedziale tym zostało przebadanych 52 osoby i była to najliczniejsza grupa, w przedziale 6 do 10 lat zostało zbadanych 28 osób. Następną grupę stanowili menadżerowie ze stażem pracy od 11 do 15 lat i było ich 12. Najmniej liczne grupy stanowiły przedziały: 16 lat do 20 – 5 osób i przedział 21 – 25 lat 2 osoby. Największy procent stanowią osoby zarządzające zespołem do 20 osób (65%). Niewielka różnica jest pomiędzy osobami zarządzającymi grupą osób w przedziałach 21 – 40 (17%) i powyżej 40 osób (18%).

Zmienne

W pierwszej części weryfikacji hipotez (H.1) zmiennymi wyjaśniającymi będą:

- poziom inteligencji emocjonalnej wyrażonej w wyniku ogólnym Kwestionariusza INTE oraz dwóch jego podskalach Czynniki I i Czynniki II,
- zdolność odczytywania ekspresji mimicznej emocji (wg testu SIE-T)
- poziom empatii, impulsywności i skłonności do ryzyka (wyrażony wynikami w kwestionariuszu IVE).

W dalszej części analiz (H.2-H.5)

- zmiennymi zależnymi w tych badaniach będą:
 - poziom inteligencji emocjonalnej,
 - poziom empatii, impulsywność, skłonność do ryzyka
 - zdolność odczytywania ekspresji mimicznej emocji
- jako zmienne niezależne będą brane pod uwagę kolejno:
 - płeć
 - liczba pracowników, którymi zarządzają
 - staż pracy
 - stan cywilny menadżerów.

Metody i narzędzia badawcze

Uwzględniając adekwatność narzędzi do omawianego problemu badawczego oraz ich parametry statystyczne, wybrano następujące narzędzia badawcze:

1. „Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej” INTE; Aleksandra Jaworowska, Anna Matczak, tłumaczenie i adaptacja INTE na podstawie N. S. Schutte, J. M. Malouffa,

- L. E. Hall, D. J. Haggerty'ego, J. T. Cooper, C. J. Golden, L. Dornheim w celu określenia poziomu inteligencji emocjonalnej.
2. „Kwestionariusz Impulsywności” IVE; Aleksandra Jaworowska, w celu określenia nasilenia cech, takich jak: impulsywność, skłonności do ryzyka, empatii.
 3. „Skala Inteligencji Emocjonalnej SIE-T”; Anna Matczak, Joanna Pękalska, Elżbieta Studniarek, celem pomiaru zdolności do rozpoznawania ekspresji mimicznej emocji.
 4. Ankieta własna.

Procedura badań

W badaniu wzięło udział 100 menadżerów. Badania przeprowadzono indywidualnie na przełomie czerwca i lipca 2013 r. na terenie województwa lubelskiego. Respondenci zostali poinformowani o celu badania; omówiono instrukcję udzielania odpowiedzi, jak również zapewniono osoby badane o całkowitej anonimowości przeprowadzonego badania.

Weryfikacja hipotez

Dla weryfikacji Hipotezy 1 mówiącej o związku takich cech jak empatia i skłonność do ryzyka u współczesnych menadżerów z poziomem ich inteligencji emocjonalnej zastosowano współczynnik korelacji r-Pearsona między poszczególnymi skalami INTE oraz IVE (tabela 1).

Table 1. Współczynniki korelacji r-Pearsona dla wyników analizowanych skal

Skale		SIET	INTE WO	INTE Zdolność do wykorzystania emocji do wspomaganie myślenia i działania	INTE Zdolność do rozpoznawania emocji
IVE Impulsywność	Korelacja Pearsona	-0,168	0,072	0,038	0,064
	Istotność (dwustronna)	0,094	0,475	0,710	0,530
IVE Empatia	Korelacja Pearsona	-0,137	0,421**	0,409**	0,308**
	Istotność (dwustronna)	0,174	0,000	0,000	0,002
IVE Skłonność do ryzyka	Korelacja Pearsona	-0,168	-0,100	-0,137	0,009
	Istotność (dwustronna)	0,094	0,321	0,173	0,930

** Korelacja jest istotna na poziomie 0.01 (dwustronnie)

* Korelacja jest istotna na poziomie 0.05 (dwustronnie)

W wyniku analiz, co ilustruje tabela 1, otrzymano istotne statystycznie współczynniki korelacji dla następujących par zmiennych:

- a. IVE w skali Empatia z:
 - INTE wynik ogólny ($r=0,421$; $p<0,001$) korelacja dodatnia i umiarkowana

- INTE jako zdolność do wykorzystania emocji do wspomaganie myślenia i działania ($r = 0,409$; $p < 0,001$) oraz zdolność do rozpoznawania emocji ($r = 0,308$; $p < 0,01$), siła tych związków ma charakter umiarkowany i dodatni

Powyższa analiza pokazuje, iż rzeczywiście istnieje istotny związek między wskazanymi cechami u badanych menadżerów, co potwierdza hipotezę pierwszą. Empatia istotnie dodatnio koreluje z ogólnie rozumianą inteligencją emocjonalną, jak i jej skalami składowymi. W przypadku badanych osób wyraźnie zaznaczył się ujemny związek między impulsywnością a empatią.

Dla zweryfikowania Hipotezy 2 mówiącej o różnicach pomiędzy kobietami a mężczyznami w obrębie wskazanych skal INTE, IVE, oraz SIE-T sprawdzono najpierw normalność rozkładu w wyodrębnionych grupach według zmiennej płci. Biorąc pod uwagę istotne różnice w stosunku do rozkładu normalnego w niektórych skalach Kwestionariuszy, do dalszych analiz z uwzględnieniem zmiennej płci zastosowano test U Manna-Whitneya.

Table 2. Analiza rang dla zmiennej płci w teście U Mann Withney'a

	Płeć	N	Średnia ranga	Suma rang	U Manna-Whitneya	Istotność asymptotyczna (dwustronna)
IVE Impulsywność	Mężczyzna	39	43,15	1683,00	903,000	0,041
	Kobieta	61	55,20	3367,00		
IVE Empatia	Mężczyzna	39	36,96	1441,50	661,500	0,001
	Kobieta	61	59,16	3608,50		
IVE Skłonność do ryzyka	Mężczyzna	39	61,12	2383,50	775,500	0,003
	Kobieta	61	43,71	2666,50		
SIE-T	Mężczyzna	39	59,27	2311,50	847,500	0,015
	Kobieta	61	44,89	2738,50		
INTE Wynik Ogólny	Mężczyzna	39	45,73	1783,50	1003,500	0,188
	Kobieta	61	53,55	3266,50		
INTE Zdolność do wykorzystania emocji do wspomaganie myślenia i działania	Mężczyzna	39	46,54	1815,00	1035,000	0,274
	Kobieta	61	53,03	3235,00		
INTE Zdolność do rozpoznawania emocji	Mężczyzna	39	44,12	1720,50	940,500	0,077
	Kobieta	61	54,58	3329,50		

Analiza testem rangowym U Manna-Whitneya wykazała, że średnia ranga w skali IVE Impulsywność dla kobiet jest wyższa niż w grupie mężczyzn. Wnioskujemy więc, że wyniki uzyskane w grupie kobiet były wyższe niż w grupie mężczyzn. Jest to różnica istotna statystycznie ($U = 903,00$; $p < 0,05$). Średnia ranga w skali IVE Empatia dla kobiet jest również wyższa niż w grupie mężczyzn. Możemy więc wnioskować, że wyniki uzyskane w grupie kobiet były wyższe

niż w grupie mężczyzn i jest to różnica istotna statystycznie ($U=661,5$; $p < 0,001$). Średnia ranga w skali IVE Skłonność do ryzyka dla kobiet jest niższa od rang uzyskanych w grupie mężczyzn. Wnioskujemy, że wyniki uzyskane w grupie mężczyzn były wyższe niż w grupie kobiet i są istotne statystycznie ($U=775,5$; $p < 0,01$). Średnia ranga uzyskana w teście SIE-T jest wyższa dla mężczyzn od rang uzyskanych przez kobiety. Możemy wnioskować, że wyniki uzyskane przez mężczyzn są wyższe od wyników uzyskanych w grupie kobiet i są istotne statystycznie ($U=847,50$; $p < 0,05$). Średnia ranga uzyskana w teście INTE Czynniki II jest wyższa w grupie kobiet, możemy wnioskować, że wyniki uzyskane w grupie kobiet były wyższe niż w grupie mężczyzn i jest to różnica na poziomie wyrażonej tendencji ($U=940,5$; $p=0,077$).

W wyniku przeprowadzonych analiz statystycznych potwierdzono słuszność hipotezy iż, kobiety będące menadżerami posiadają wyższy poziom inteligencji emocjonalnej niż mężczyźni, oraz posiadają wyższy poziom empatii niż mężczyźni, natomiast hipoteza zakładająca iż kobiety posiadają większą zdolność odczytywania ekspresji mimicznej emocji niż mężczyźni nie została potwierdzona. Natomiast badania pokazały odwrotną zależność niż oczekiwana co do czynnika impulsywności; kobiety będące menadżerami posiadają tę cechę na wyższym poziomie nasilenia niż mężczyźni.

W dalszej kolejności weryfikacji poddano hipotezę mówiącą, iż długość stażu pracy to czynnik modyfikujący wskazane umiejętności sfery emocjonalnej (H.3). Z uwagi na niezachowanie warunku o jednorodności wariancji wewnątrz wyodrębnionych grup dla dalszej weryfikacji użyto testów Welcha i Brown-Forsythe'a (tabela 3).

Analiza uzyskanych parametrów statystycznych pokazuje, iż istnieją istotne różnice między wyodrębnionymi grupami dla wyników w poszczególnych skalach: Impulsywność ($W=4,482$; $p < 0,05$; $B-F=5,315$; $p < 0,01$), gdzie najwyższy średni wynik uzyskały osoby do 5 lat pracy ($M=7,81$; $SD=4,270$), następnie do 10 lat pracy ($M=5,97$; $SD=2,809$), a najniższy pracownicy powyżej 10 lat stażu pracy ($M=5,00$; $SD=3,667$). W skali Skłonność do ryzyka ($W=7,959$; $p < 0,01$; $B-F=7,239$; $p < 0,01$) gdzie najwyższy średni wynik uzyskały osoby do 5 lat pracy ($M=8,77$; $SD=3,595$), następnie do 10 lat pracy ($M=8,07$; $SD=3,954$), a najniższy pracownicy powyżej 10 lat stażu pracy ($M=5,05$; $SD=3,423$). Istotne różnice statystyczne lecz wręcz odwrotne, zaobserwowano w kwestionariuszu SIE-T ($W=4,005$; $p < 0,05$; $B-F=3,497$; $p < 0,05$), gdzie najwyższy średni wynik uzyskały osoby powyżej 10 lat stażu pracy ($M=76,84$; $SD=7,089$), następnie do 10 lat pracy ($M=73,38$; $SD=10,848$), a najniższy pracownicy do 5 lat stażu pracy ($M=69,90$; $SD=13,129$). W kwestionariuszu INTE w wyniku ogólnym ($W=3,434$; $p < 0,05$; $B-F=2,470$; $p=0,96$ – tendencja statystyczna), gdzie najwyższy średni wynik uzyskały osoby do 5 lat pracy ($M=125,71$; $SD=10,125$), następnie osoby powyżej 10 lat pracy ($M=122,05$; $SD=12,985$), a najniższy średni wynik do 10 lat pracy ($M=120,45$; $SD=7,749$). W skali INTE2 – zdolność do rozpoznawania emocji ($W=3,276$; $p < 0,05$; $B-F=2,197$; $p > 0,05$, gdzie najwyższy średni wynik uzyskały osoby do 5 lat pracy ($M=43,05$; $SD=4,31$), następnie osoby powyżej 10 lat pracy ($M=42,736$; $SD=3,67$), a najniższy średni wynik do 10 lat pracy ($M=40,75$; $SD=3,67$).

Table 3. Mocne testy równości średnich Welcha i Brown-Forsythe'a

		Statystyka	df1	df2	p
IVE Impulsywność	Welch	4,482	2	47,708	0,016
	Brown-Forsythe	5,315	2	69,191	0,01
IVE Empatia	Welch	2,003	2	50,968	0,145
	Brown-Forsythe	1,547	2	81,452	0,219
IVE Skłonność do ryzyka	Welch	7,959	2	45,525	0,001
	Brown-Forsythe	7,239	2	70,668	0,001
SIE-T	Welch	4,005	2	56,012	0,024
	Brown-Forsythe	3,497	2	90,091	0,034
INTE_Wynik Ogólny	Welch	3,434	2	43,160	0,041
	Brown-Forsythe	2,470	2	45,422	0,096
INTE1 Zdolność do wykorzystania emocji do wspomaganie myślenia i działania	Welch	1,240	2	46,056	0,299
	Brown-Forsythe	1,356	2	60,965	0,265
INTE2 Zdolność do rozpoznawania emocji	Welch	3,276	2	42,344	0,048
	Brown-Forsythe	2,197	2	44,618	0,123

Uwzględniając przedstawione dane, należy stwierdzić, że postawiona hipoteza 3 została potwierdzona, menadżerowie o dłuższym stażu pracy charakteryzują się wyższym poziomem odczytywania ekspresji mimicznej emocji od menadżerów z krótszym stażem pracy, przejawiają niższy poziom impulsywności i niższy poziom skłonności do ryzyka.

Weryfikacja hipotezy 3 potwierdziła się: menadżerowie z krótszym stażem pracy przejawiają wyższy poziom inteligencji emocjonalnej, wyższy poziom impulsywności oraz skłonności do ryzyka lecz niższy poziom odczytywania ekspresji mimicznej emocji od menadżerów z dłuższym stażem pracy.

Dla zweryfikowania kolejnej hipotezy 4 (H.4) uwzględniono dwie grupy badawcze różniące się liczbą osób podległych badanym (pierwsza grupa – do 20 pracowników, druga powyżej 20 pracowników). Biorąc pod uwagę rozbieżność rozkładu wyników z normalnym zastosowano test U Manna Withneya.

Table 4. Analiza rang dla zmiennej liczba zarządzanych osób w teście U Mann Withney'a

	Liczba zarządzanych osób	N	Średnia ranga	Suma rang
IVE Impulsywność	do 20 osób	65	53,58	3482,50
	20 osób i więcej	35	44,79	1567,50
IVE Empatia	do 20 osób	65	46,39	3015,50
	20 osób i więcej	35	58,13	2034,50
IVE Skłonność do ryzyka	do 20 osób	65	57,76	3754,50
	20 osób i więcej	35	37,01	1295,50
SIĘ- T	do 20 osób	65	47,42	3082,00
	20 osób i więcej	35	56,23	1968,00
INTE_Wynik Ogólny	do 20 osób	65	54,17	3521,00
	20 osób i więcej	35	43,69	1529,00
INTE1 Zdolność do wykorzystania emocji do wspomagania myślenia i działania	do 20 osób	65	54,26	3527,00
	20 osób i więcej	35	43,51	1523,00
INTE2 Zdolność do rozpoznawania emocji	do 20 osób	65	51,77	3365,00
	20 osób i więcej	35	48,14	1685,00

Analiza testem rangowym U Manna-Whitneya wykazała, średnia ranga w skali IVE Empatia dla osób zarządzających grupą pracowników poniżej 20 osób jest niższa niż w grupie menadżerów zarządzającymi powyżej 20 osób. Możemy więc wnioskować, że wyniki uzyskane w grupie poniżej 20 osób były niższe niż w grupie powyżej 20 osób zarządzanych i jest to różnica istotna statystycznie ($U=870,50$; $p<0,05$). Średnia ranga w skali IVE Skłonność do ryzyka dla grupy zarządzających mniejszą grupą pracowników jest niższa od rang uzyskanych w grupie o porównawczej. Wnioskujemy, że wyniki uzyskane w grupie gdzie zarządza się mniejszą liczbą pracowników były wyższe niż w grupie zarządzaną większą liczbą osób i są istotne statystycznie ($U = 665,5$; $p<0,01$). Średnia ranga uzyskana w teście INTE WO jest wyższa w grupie menadżerów mających do 20 pracowników, możemy wnioskować, że wyniki uzyskane w tej grupie były wyższe niż w grupie porównawczej i jest to różnica na poziomie wyraźnej tendencji ($U = 899,50$; $p=0,084$). Średnia ranga uzyskana w teście INTE Czynniki I jest wyższa w grupie menadżerów mających do 20 pracowników, możemy wnioskować, że wyniki uzyskane w tej grupie były wyższe niż w grupie porównawczej i jest to różnica na poziomie wyraźnej tendencji ($U = 893,00$; $p=0,076$).

W wyniku przeprowadzonych analiz statystycznych potwierdzono słuszność hipotezy iż, menadżerowie zarządzający mniejszą liczbą pracowników posiadają niższy poziom empatii oraz skłonności do ryzyka od menadżerów zarządzającymi większą ilością pracowników. Natomiast hipoteza zakładająca, iż menadżerowie zarządzający mniejszą ilością osób przejawiają również niższy poziom inteligencji emocjonalnej nie została potwierdzona.

Ostatnia hipoteza dotyczy stanu cywilnego badanych menadżerów (H. 5). Z uwagi na małą liczebność osób należących do grupy rozwiedziona/rozwiedziona ($N=4$) analizie poddano wyniki osób niezamężnych/nieżonatych oraz żyjących w związkach małżeńskich. Biorąc pod uwagę rozbieżność rozkładu wyników z normalnym zastosowano test U Manna Withney'a.

Table 5. Analiza rang dla zmiennej stan cywilny w teście U Mann Withney'a

	stan_cywilny	N	Średnia ranga	Suma rang
IVE_Impulsywność	panna/kawaler	22	57,20	1258,50
	zamężna/zonaty	74	45,91	3397,50
	Ogółem	96		
IVE_Empatia	panna/kawaler	22	46,61	1025,50
	zamężna/zonaty	74	49,06	3630,50
	Ogółem	96		
IVE_Skłonność do ryzyka	panna/kawaler	22	76,07	1673,50
	zamężna/zonaty	74	40,30	2982,50
	Ogółem	96		
SIĘ_T	panna/kawaler	22	44,39	976,50
	zamężna/zonaty	74	49,72	3679,50
	Ogółem	96		
INTE_Wynik Ogólny	panna/kawaler	22	44,14	971,00
	zamężna/zonaty	74	49,80	3685,00
	Ogółem	96		
INTE1 Zdolność do wykorzystania emocji do wspomaganie myślenia i działania	panna/kawaler	22	44,59	981,00
	zamężna/zonaty	74	49,66	3675,00
	Ogółem	96		
INTE2 Zdolność do rozpoznawania emocji	panna/kawaler	22	49,16	1081,50
	zamężna/zonaty	74	48,30	3574,50
	Ogółem	96		

Analiza testem rangowym U Manna-Whitneya wykazała, średnia ranga w skali IVE Skłonność do ryzyka dla menadżerów będących w stałym związku jest niższa od rang uzyskanych w grupie menadżerów będących w stanie wolnym. Wnioskujemy, że wyniki uzyskane w grupie menadżerów będących w związku były niższe niż w grupie menadżerów będących w stanie wolnym i są istotne statystycznie ($U = 207,50$; $p < 0,01$). Średnia ranga w skali IVE Impulsywność dla menadżerów będących w stałym związku jest niższa niż w grupie menadżerów będących w stanie wolnym. Wnioskujemy więc, że wyniki uzyskane w grupie osób będących w stałym związku były niższe niż w grupie osób będących w stałym związku i jest to różnica na poziomie wyraźnej tendencji ($U = 622,50$; $p = 0,092$).

Uwzględniając więc przedstawione dane, należy stwierdzić, że postawiona hipoteza (H. 6) została potwierdzona tylko w pewnym zakresie; rzeczywiście menadżerowie przebywający w stałym związku przejawiają niższy poziom impulsywności i niższy poziom skłonności do ryzyka w porównaniu do osób żyjących w samotności. Natomiast ta część hipotezy zakładająca iż menadżerowie będący w stałym związku przejawiają wyższy poziom empatii nie potwierdziła się; zależność ta nie była istotna statystycznie.

Dyskusja wyników

Głównym celem niniejszego badania była ocena sfery emocjonalnej menadżera. Uzyskany wzorzec wyników potwierdził część przyjętych hipotez badawczych.

Zgodnie z hipotezą pierwszą oczekiwano, iż istnieje istotny związek między poziomem inteligencji emocjonalnej, poziomem odczytywania ekspresji mimicznej emocji a poziomem empatii, impulsywności i skłonności do ryzyka. Empatia (w ujęciu Eysencków) istotnie dodatnio koreluje z ogólnie rozumianą inteligencją emocjonalną, jak i jej skalami składowymi oraz skłonnością do ryzyka. Na podstawie badań własnych stwierdzono również, iż istnieje związek pomiędzy poziomem impulsywności a poziomem skłonności do ryzyka. W przypadku badanych osób wyraźnie zaznaczył się ujemny związek między impulsywnością a empatią. Nie stwierdzono natomiast żadnego związku pomiędzy poziomem inteligencji emocjonalnej a poziomem odczytywania ekspresji mimicznej emocji wśród badanych osób. Powołując się na wyniki badań Golemana możemy stwierdzić, że aby osiągnąć perfekcyjne wyniki na stanowisku menadżera wszystkich szczebli – a tym samym dla jego skuteczności – inteligencja emocjonalna jest bardzo ważna.

Hipoteza druga zakładała, że kobiety będące menadżerami posiadają wyższy poziom inteligencji emocjonalnej niż mężczyźni. Posiadają one również większą zdolność odczytywania ekspresji mimicznej emocji niż mężczyźni oraz wyższy poziom empatii niż mężczyźni. Badania własne potwierdziły, iż istotnie kobiety będące menadżerami posiadają wyższy poziom inteligencji emocjonalnej niż mężczyźni oraz posiadają wyższy poziom empatii niż mężczyźni. Natomiast badania pokazały odwrotną zależność niż oczekiwana co do czynnika impulsywności; kobiety będące menadżerami posiadają tę cechę na wyższym poziomie nasilenia niż mężczyźni. Uzyskane wyniki w skali Skłonność do ryzyka pokazały, iż mężczyźni mają większe predyspozycje od kobiet w eksploracji tej cechy. Hipoteza zakładająca, iż kobiety posiadają większą zdolność odczytywania ekspresji mimicznej emocji niż mężczyźni nie została potwierdzona. Średnie wyniki uzyskane w teście SIE-T są wyższe dla mężczyzn od wyników uzyskanych przez kobiety. Możemy wnioskować, że mężczyźni mają większe predyspozycje do odczytywania ekspresji mimicznej niż kobiety.

Hipoteza trzecia zakładała, że menadżerowie o dłuższym stażu pracy charakteryzują się wyższym poziomem odczytywania ekspresji mimicznej emocji od menadżerów z krótszym stażem pracy, ale posiadają niższy poziom impulsywności oraz niższy poziom skłonności do ryzyka. Biorąc pod uwagę badania własne, należy stwierdzić, że postawiona hipoteza została potwierdzona; menadżerowie o dłuższym stażu pracy charakteryzują się wyższym poziomem odczytywania ekspresji mimicznej emocji od menadżerów z krótszym stażem pracy; przejawiają niższy poziom impulsywności i niższy poziom skłonności do ryzyka.

Hipoteza czwarta zakładała, że menadżerowie z krótszym stażem pracy przejawiają wyższy poziom inteligencji emocjonalnej, wyższy poziom impulsywności oraz skłonności do ryzyka lecz niższy poziom odczytywania ekspresji mimicznej emocji od menadżerów z dłuższym

stażem pracy. Weryfikacja hipotezy 4 potwierdziła się; menadżerowie z krótszym stażem pracy przejawiają wyższy poziom inteligencji emocjonalnej, wyższy poziom impulsywności oraz skłonności do ryzyka lecz niższy poziom odczytywania ekspresji mimicznej emocji od menadżerów z dłuższym stażem pracy.

Podsumowując te dwie hipotezy stwierdzamy, że staż pracy jest czynnikiem różnicującym poziom funkcjonowania emocjonalnego współczesnych menadżerów. Możemy więc przypuszczać, iż menadżerowie, którzy rozpoczynają swoją karierę charakteryzują się wyższym poziomem inteligencji emocjonalnej, wyższą impulsywnością i większym nasileniem cechy jaką jest skłonności do ryzyka. Posiadane cechy powodują, że w miarę nabierania doświadczenia w zarządzaniu personelem zaczynają się rozwijać inne cechy, takie jak łatwość w odczytywaniu ekspresji mimicznej emocji w związku z czym spada poziom impulsywności oraz skłonności do ryzyka.

Hipoteza piąta zakładała, iż menadżerowie zarządzający mniejszą liczbą pracowników posiadają niższy poziom inteligencji emocjonalnej, empatii, skłonności do ryzyka od menadżerów zarządzających większą liczbą pracowników. Istotnie menadżerowie zarządzający mniejszą liczbą pracowników posiadają niższy poziom empatii. Może się to wiązać z tym, że im mniejszą liczbą osób zarządzają, tym mniejsze doświadczenia zdobywają, obserwując pracowników i wyciągając wnioski z ich zachowań. Wyższy poziom skłonności do ryzyka u menadżerów, którzy zarządzają większymi jednostkami może wiązać się z podejmowaniem większej liczby decyzji, różnorodnością sytuacji losowych i ich konsekwencjami. Poziom inteligencji emocjonalnej nie ma związku z liczbą osób, którymi zarządzają menadżerowie.

Hipoteza szósta zakładała, że menadżerowie przebywający w stałym związku przejawiają niższy poziom impulsywności i niższy poziom skłonności do ryzyka przy wyższym poziomie empatii od menadżerów będących w stanie wolnym. Poziom impulsywności i skłonności do ryzyka jest niższy u menadżerów będących w związku od menadżerów będących w stanie wolnym (nie wiemy jednak, jaki był przed zawarciem związku) a może wynikać to z ustabilizowania sytuacji życiowej, bardziej skonkretyzowanych planów na przyszłość, podjęcia się realizacji pewnych celów, z których nie da się łatwo zrezygnować czy wycofać. Natomiast nie ma różnicy co do poziomu empatii. Jest to efekt pożądaný, gdyż menadżer powinien posiadać tę cechę na stałym, w miarę wysokim i niezmiennym poziomie, aby być skutecznym w swojej pracy.

Wnioski końcowe i zakończenie

Wydajny menadżer to taki, który bardzo dobrze wykonuje swoją pracę, a zasób umiejętności, jakimi dysponuje w decydujący sposób wpływa na to, jakie osiąga rezultaty. Zawsze jednak możemy zadać sobie pytanie: jakie inne umiejętności czy cechy powinien posiadać człowiek, aby stać się skutecznym menadżerem.

Badania własne pokazały, że współczesny menadżer posiada zespół cech a nie tylko określone pojedyncze cechy (jak na przykład inteligencja emocjonalna), ale zespół cech, które wchodzą ze sobą w związek, dając pożądane rezultaty. Inteligencja emocjonalna musi się uzupełniać z poziomem impulsywności, skłonnością do ryzyka a jednocześnie empatią. Odpowiedni poziom czy zasób tych właśnie atrybutów powoduje wzrost możliwości odczytywania ekspresji mimicznej emocji.

To, na jakim poziomie menadżer te cechy posiada – wysokim czy niskim – jak się okazało ma związek z kilkoma czynnikami. Przede wszystkim płęć; kobiety przejawiają wyższy poziom inteligencji emocjonalnej i empatii oraz impulsywności. Mężczyźni natomiast są bardziej skłonni do ryzyka i mają bardziej rozwiniętą zdolność odczytywania ekspresji mimicznej emocji. Należy się więc zastanowić, czy cechy rozwinięte bardziej u kobiet, czyli empatia i impulsywność są przydatne? Oczywiście, zależy to od poziomu nasilenia wymienionej cechy u danego menadżera. Za bardzo rozwinięta empatia może prowadzić do różnych sytuacji; w przypadku problemów i konfliktów w zespole nadmiernie empatyczny menadżer zbyt długo czeka na ich samoistne rozwiązanie, nie jest pewny swoich decyzji a w skrajnych przypadkach boi się je podejmować, obawiając się, iż mogą one być niewygodne dla któregoś z pracowników. W następstwie takiego faktu zespół nie skupia się na pracy i ma niższą efektywność. Pracownicy również mogą w różny sposób wykorzystywać zbyt dużą empatię swojego przełożonego; jego wyrozumiałość (np. nie dotrzymywanie terminów, spóźnianie się do pracy itp.). Empatyczny menadżer może skupiać się nadmiernie na emocjach i nie umie przedstawić racjonalnych argumentów. Z drugiej jednak strony, menadżer dzięki empatii wie, co motywuje daną osobę, co leży u źródła jej postaw i decyzji. Na podstawie tej wiedzy może skutecznie dopasować różne techniki motywacyjne do osobowości podwładnego. Empatia pomaga mu w ustaleniu mocnych i słabych stron swoich pracowników, dzięki czemu skuteczniej może nimi zarządzać i kierować. Może wspierać ich w rozwijaniu cech, które będą przydatne w pracy bardziej efektywnej i wydajnej.

Impulsywność jest traktowana jako patologiczny aspekt zachowań ryzykownych; jest ona związana z nieprzewidywaniem konsekwencji własnych działań. Nasilenie tej cechy u menadżerów powinno być zasadniczo na poziomie umiarkowanym. Nadmierna impulsywność może powodować napięcia, stres a nawet dezorganizację pracy podwładnych.

Mężczyźni natomiast charakteryzują się wyższym poziomem skłonności do ryzyka, który jest bardzo podobny do impulsywności, a różnica polega tylko na tym, że osoby te owszem zachowują się brawurowo i poszukują wyzwań lecz uwzględniają możliwe skutki swoich działań i zachowań. Jest to więc cecha niezwykle ważna w tym zawodzie. Jak więc widać na podstawie przeprowadzonych badań, nie ma jednolitego obrazu sylwetki menadżera. Kobieta-menadżer i mężczyzna-menadżer będą się różnić zasobem swoich cech i umiejętności już ze względu płęć.

Drugim czynnikiem jest staż pracy. Jak się okazało ma on istotny związek z poziomem niektórych zbadanych cech u menadżerów. Osoby, których staż pracy jest krótszy i dopiero

zdobywają doświadczenie w kontaktach z podległym personelem posiadają pewien zbiór zdolności, które umożliwiają im opanowanie czy też zdobycie innych kompetencji. Może to być właśnie zdolność do odczytywania ekspresji mimicznej emocji. Dzięki tej zdolności menadżer może efektywniej funkcjonować w grupie, jaką jest miejsce pracy. Rozpoznawanie czyichś emocji może również pomóc w uświadomieniu sobie własnych zachowań emocjonalnych, czy zrozumieniu osób, które znajdują się w tej samej bądź podobnej sytuacji życiowej. Zdolność spostrzegania i odczytywania emocji u innych jest zdolnością podstawową. Pozwala ona na kształtowanie się następnej zdolności jaką jest rozumienie emocji czy ich samoregulacja. Samoregulacja jest z punktu widzenia zawodu jaki opisujemy kluczową rolą w zarządzaniu. Tak więc dopiero w powiązaniu z innymi komponentami inteligencji emocjonalnej, zdolność spostrzegania emocji może być podstawą do kształtowania się innych kompetencji.

Menadżerowie zarządzają różnymi jednostkami gospodarczymi, zatrudniającymi od kilku do kilkuset osób. Są osobami żyjącymi samotnie bądź w żyjących w małżeństwach. Sytuacje te mają również związek z nasileniem bądź obniżaniem się niektórych cech. Menadżerowie, którzy zarządzają mniejszą liczbą pracowników są mniej empatyczni i mniej skłonni do ryzyka; zaś ci będący w związkach – bardziej empatyczni i mniej impulsywni.

Przeprowadzone badania miały tylko zawężony charakter. Jednak udało się przedstawić pewien obraz współczesnego menadżera, opisując jego sferę emocjonalną. Odwołując się do wiedzy powszechnej można powiedzieć, że skuteczny menadżer to taki, który w sposób świadomy i kontrolowany umie wykorzystywać emocje w swoim zachowaniu i myśleniu, jak i w postępowaniu z podległymi mu pracownikami. Nie jest to jednak łatwe; przeżywane uczucia i emocje mają ogromny wpływ na życie każdego człowieka. Emocje są czymś naturalnym. Wszyscy ich doświadczamy, a one wywołują zmiany w naszym zachowaniu, odgrywają ogromną rolę w naszych relacjach społecznych; i tych o charakterze oficjalnym, i tych bardzo osobistych. Często zaczynają i zarazem ukierunkowują nasze działania, są również motywem do zmian i wielkich osiągnięć.

Planując kolejne badania, warto zwrócić uwagę na narzędzie, którego metodologia badania została opracowana we współpracy z Jackiem Santorskim – dyrektorem programowym studium Akademii Psychologii Przywództwa Szkoły Biznesu Politechniki Warszawskiej. Jest to opatentowane narzędzie „Leader Versatility Index”. Autorzy modelu LVI: Bob Kaplan i Robert Kaiser wyodrębnili cztery główne wymiary stylu przywództwa menadżerów: forsujący, angażujący, strategiczny i operacyjny, na które składa się 12 podstawowych obszarów działania. Zastosowana w badaniu koncepcja posiada dwie bardzo ważne cechy, wyróżniające ją spośród wielu innych metod badania przywództwa. Po pierwsze, wspomniane wyżej obszary działania menadżera, w sposób naturalny, łączą się w pary, będące swoimi uzupełnieniami i jednocześnie przeciwieństwami. Po drugie, zastosowane podejście wykorzystuje wielowymiarową skalę pomiaru, która umożliwia określenie, czy u opisywanej osoby występuje nadmiar określonych zachowań, deficyt, czy ich optymalny poziom, a więc jak dysponuje swoją siłą. Narzędzie

to pomaga diagnozować i planować zarządzanie swoimi mocnymi stronami, rozwój wszechstronności przywództwa, planowanie drogi rozwoju menadżera oraz jak stać się autentycznym autorytetem. Narzędzie to pozwoliło by na połączenie czy też uzupełnienie badanej sfery emocjonalnej (duchowej) z sferą rozumową, co w rezultacie pokazałoby pełniejszy obraz sylwetki współczesnego menadżera.

Fakt bycia w związku jest również bardzo ważną częścią sfery menadżera, w badaniach warto więc zwrócić większą uwagę na relacje małżeńskie i rodzinne, gdyż jest to dla wielu niejednokrotnie najistotniejszy element życia.

Bibliografia:

1. Apanowicz, J. (2000). *Podstawowe elementy systemu i procesu kształcenia w szkole wyższej*. Gdynia: Wydawnictwo WSA i B.
2. Apanowicz, J. (2005). *Wartości wychowawcze menedżerów*. Zeszyty Naukowe. Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu im. Eugeniusza Kwiatkowskiego w Gdyni. nr 8/13-22. Gdynia: Wydawnictwo WSA i B.
3. Ekman, P. (2003). *Emocje ujawnione*. Wydawnictwo Helion.
4. Frijda, N. H. (1999). Powszechniki istnieją i są interesujące. (w:) P. Ekman, R. J. Davidson. (red.). *Natura emocji. Podstawowe zagadnienia*. Gdańsk: GWP.
5. Goleman, D. (1999). *Inteligencja emocjonalna w praktyce*. Poznań: Media Rodzina.
6. Goleman, D. (1997). *Inteligencja emocjonalna*. Poznań: Media Rodzina.
7. Kępiński, A. (1974). *Melancholia*. Warszawa: PZWL.
8. Kieżun, W. (1997). *Sprawne zarządzanie organizacją, Podręcznik akademicki*. Warszawa: Wydawnictwo SGH.
9. Kopaliński, W. (1983). *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Warszawa: WP.
10. Jaworowska, A. (2011). *Kwestionariusz Impulsywności IVE*. Warszawa: PTP.
11. Jaworowska, A., Matczak A. (1992). *Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej INTE*. Warszawa: PTP.
12. Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and Adaptation*. New York: Oxford University Press.
13. LeDoux, J. E. (2000). *Mózg emocjonalny. Tajemnicze podstawy życia emocjonalnego*. Poznań: Media Rodzina.
14. Lewis, M. (2005). *Psychologia emocji*. Gdańsk: GWP.
15. Łosiak, W. (2007). *Psychologia emocji*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne
16. Mandler, G. (1984). *Mind and body. Psychology emotion and stress*. New York: Norton.
17. Oatley, K., Jonson-Laird, J. M. (2003). *Zrozumieć emocje*. Warszawa: PWN.
18. Matczak, A., Piekarska, J., Studniarek, E. (2005). *Skala Inteligencji Emocjonalnej SIE-T*. Warszawa: PTP
19. Strelau, J. (2008). *Psychologia. Podręcznik Akademicki. T. 1*. Gdańsk: GWP.
20. The New International Webster's Comprehensive Dictionary. (1996)
21. Tudrej, J. (1998). *Menedżer efektywny*. Warszawa: Wyższa Szkoła Handlu i Prawa.
22. Zagrodzka, J. (2000). *Neurofizjologiczne mechanizmy zachowania emocjonalnego*. Warszawa: PWN.

NOTA O AUTORACH

Białobłocki Zbigniew – doktor nauk politycznych, profesor nadzwyczajny w Wyższej Szkole Gospodarki Krajowej w Kutnie

Białobłocki Krzysztof – asystent w Wyższej Szkole Gospodarki Krajowej w Kutnie

Panchak- Białobłocka Nadia- doktor nauk politycznych, adiunkt w Wyższej Szkole Gospodarki Krajowej w Kutnie

Starysz Aleksander – doktor habilitowany nauk politycznych, profesor Katedry Politologii Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. I. Franka

Szypunow Gienadi – doktor nauk politycznych, docent Katedry Teorii i Historii Nauk Politycznych

Burdiak Wiera – doktor habilitowany nauk politycznych, profesor katedry administracji publicznej Państwowego Uniwersytetu im. J. Fedkowicza w Czerniowcach

Butyrska Iryna – doktor nauk politycznych, docent Katedry Marketingu i Turystyki Czerniowskiego Instytutu Handlu i Ekonomii Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego Handlu i Ekonomii

Białobłocka Sławomira Maria – doktor ekonomii, adiunkt w Wyższej Szkole Gospodarki Krajowej w Kutnie

Osadtsa Iwan – doktor nauk politycznych, docent Katedry Informacji Międzynarodowej Państwowego Uniwersytetu im. J. Fedkowicza w Czerniowcach

Stojanowa Alisa – doktorant Katedry Politologii Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. I. Franka

Fedorczak Tatiana – doktor habilitowany nauk politycznych, profesor Katedry Historii i politologii Iwano-Frankowskiego Narodowego Uniwersytetu Technicznego Nafty i Gazu

Buła Swietłana – doktor nauk politycznych, docent Katedry Politologii w Lwowskim Uniwersytecie Narodowym im. I. Franka

Burdiak Elena – doktor habilitowany nauk politycznych, starszy wykładowca Czerniowskiego Instytutu Handlu i Ekonomii Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego Handlu i Ekonomii,

Białobłocki Tomasz – doktorant Uniwersytetu Marii Curie – Skłodowskiej w Lublinie, asystent w Wyższej Szkole Gospodarki Krajowej w Kutnie

Kijanka Irena – docent Katedry Nauk Politycznych i Filozofii Lwowskiego Regionalnego Instytutu Administracji w Narodowej Akademii Administracji Publicznej przy Prezydencie Ukrainy,

Litwin Witalij – doktor habilitowany filozofii nauk politycznych, docent Katedry Politologii Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. I. Franka

Mandzi Lubomira – doktor nauk politycznych, docent Katedry Politologii Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. I. Franka ,

Ostapiec Jurij – docent politologii i zarządzania Użhorodskiego Uniwersytetu Narodowego,

Romaniuk Anatolij- profesor Katedry Politologii Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. I. Franka,

Kazimierz Jacek Zabłocki – doktor habilitowany nauk społecznych, profesor UKSW, kierownik katedry Psychologii Rehabilitacji i Rewalidacji Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie,

Woźniak Waldemar – doktor habilitowany nauk społecznych, profesor nadzwyczajny w Wyższej Szkole Gospodarki Krajowej w Kutnie

Pierzchała Kazimierz – doktor nauk społecznych, adiunkt w Wyższej Szkole Gospodarki Krajowej w Kutnie

Hoffmann Tomasz – doktor habilitowany nauk społecznych w dyscyplinie nauk o polityce, profesor nadzwyczajny w Wyższej Szkole Gospodarki Krajowej w Kutnie

Bewicz Magdalena – magister filologii angielskiej i europeistyki, asystent w Wyższej Szkole Gospodarki Krajowej w Kutnie

Łukasiewicz Jacek – doktor nauk humanistycznych w zakresie psychologii, adiunkt w Wyższej Szkole Gospodarki Krajowej w Kutnie

Zielińska Anna – magister psychologii